

૧૯૭૬

નઠદમયંતીનાટક.

— ❦ —

મહાભારત અંતર્ગત

નળોપાખ્યાન

ઉપરથી

રચીને પ્રસિદ્ધ કરનાર

રણછોડભાઈ ઉદયરામ.

(આ નાટકના ૩૦૦ કરતાં વધારે વાર પ્રયોગ થયાછે.)

— ❦ —

ત્રીજી આવૃત્તિ.

પ્રતિ ૩૫૦૦ મી

મુલ્ય.

નિર્ણયસાગર મુદ્રાયંત્ર.

સંવત ૧૯૩૯.

સન ૧૮૮૩.

મૂલ આઠ આના.

સર્વે હક કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

નઠદમયંતીનાટક.

—૪૦૭—

પાત્ર.

નળ.....	નિષધ દેશનો રાજા.
દમયંતી.....	તેની રાણી.
ઈન્દ્રસેન	તેનો કુમાર.
ઈન્દ્રસેના	તેની કુમારી.
પુષ્કર	તેનો પિત્રાઈ ભાઈ.
સાહારાય.....	પુષ્કરનો સાજો.
સુદેવ	વિદૂષક.
બૃહત્સેના	દમયંતીની દાસી.
વાર્ણુથ	નળનો સારથી.
ભૂમાનંદ } દેવાનંદ }	તપોવનના બ્રાહ્મણ.
કલિ	ચોથો યુગ. નળનો શત્રુ.
દ્વાપર	ત્રીજો યુગ. કલિનો સોળા દી.
સત્યયુગ	પેહેલો યુગ.
કર્કોદક	એક નાગ.
ઈન્દ્ર, વરુણ, અગ્નિ, યમ	દેવતા.
ઋતુપર્ણ	અયોધ્યાનો રાજા.
બાહુક	વિરૂપ થઈ ગયેલો નળ.
હવલ	ઋતુપર્ણનો સારથી.
શુચિ	સંધવી.
ચેદિરાજ	ચેદિદેશનો રાજા.
ભાનુમતી	તેની રાણી.
સુનંદા.....	તેની કુમારી.
ભીમક	વિદર્ભદેશનો રાજા.
વજ્રવતી	તેની રાણી.
પણાંદ.....	તેનો ગાર.
કેશિની	તેની દાસી.

દેવતા, નાગરીકો, પ્રધાન, સેનાપતિ, દરબારિયો, દારપાળ, પ્રતિહાર, પ્રતિહારી, કંચુકી, પરી, પડો વગાડનાર, પારધી, તેનો સોળતી, ઋષિ-ઓ, ઋષિપત્ની, ઋષિકુમારી, દાસિયો, છોકરાં, સ્ત્રિયો, પુરૂષો ઇત્યાદિ.

૧૬૭૬

નઠદમયંતીનાટક.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ, વિદર્ભદેશની રાજધાની પાસેનું તપોવન.

ઋષિઓ ઇત્યાદિ એકઠા મળીને ગાયછે.

“ નાથ કેસે ગજકો બંધ છોડાયો ” એ જીન્નેટી કે આસાવરી રાગ.
 પ્રભુ એક તુજમાં છે આશ અમારી, નથી અવર કશું લાભકારી. પ્રભુ-ટેક.
 તુજ પદ મ્હોટું પ્રભુ પામવાને, સંસારમાં બાધ ભારી,
 માટે અમે અળગા રહી એથી, લીલા વખાણિયે તારી. પ્રભુ. ૧
 શિયાળે શીતળ નીરમાં રહિયે, જિન્હાળે અગ્નિને ધારી,
 સહજ જગેલું આરોગિયે અન્ન, વેરાયલાને સુધારી. પ્રભુ. ૨
 કેશના વેશ વધારિયે પાંચે, શરીરના સુખને નિવાંરી,
 જપ, તપ, ધ્યાન ધરી, કરી યજ્ઞો, ઇન્દ્રિયો રાખિયે વારી. પ્રભુ. ૩
 શાસ્ત્ર ભણીને ભણાવિયે સૌને, ટાળવા રીતિ નહારી,
 તુજ ગુણગાનના ગુંથિયે ગ્રંથો, ધર્મના માર્ગો પ્રસારી. પ્રભુ. ૪

(સર્વે નાનાપ્રકારની ક્રિયા કરેછે. એક ઋષિપત્ની ગાય હૂવેછે. પાસે હરિણ ચરેછે.)

કલિ અને દ્વાપર અદ્ધર પ્રવેશ કરેછે.

કલિ.—ભાઈ દ્વાપર, જોયો, પેલો પુષ્કર, નળનો પિત્રાઈ ?

દ્વાપર.—હા, ભાઈ કલિ, જોની, એ કેવો ધ્યાનમાં બેસો છે.

કલિ.—જંગલના વાનર જેવા આ બ્રાહ્મણો, બ્યારે ને લારે,
 કામમાંના કામમાં. આપણને નડનારા એજ છે. ધર્મનાં વખાણુ કર-
 નારા, ધર્મને બેહેકાવનારા, ધર્મનો મહિમા વધારનારા એજ વાનરા છે.

દ્વાપર.—નહિ લેવું નહિ દેવું, તોયપણુ, એ વનચરો ધર્મના સા-
હાયકારી થઈ રહેછે; અને એકા એકા પુસ્તકો રચીને સંસારિયોને ધર્મને
માર્ગે પ્રેરેછે. ધર્મ તે કાંઈ એકજ નતિનો પ્રવર્તવેછે ? રાગપ્રજ્ઞના ધર્મ,
ત્રીપુરપના ધર્મ, વર્ણાશ્રમના ધર્મ, ધર્મ અને ધર્મ, જ્યાં ત્યાં ધર્મ.
ખરે, મારાથી પણ એટલું બધું તો નથી વેઠતું. સત્યયુગ પોતે ચારે
ભાગે ધર્મમાં પ્રવર્ત્યો, ત્રેતાયુગે ત્રણ ભાગ ધર્મના રાખ્યા, અને એક
ભાગ અધર્મને માટે રાખ્યો; પણ હું તો કોઈનો પક્ષપાતી નથી.
એટલે ધર્મ અને અધર્મ, બંનેને સમાન રાખીશ.

કલિ.—ભાઈ, આપણું પ્રબલ નથી એટલે આપણું કશું થતું
નથી. આ વગડાના વાનરા, જંગલના કુતરા, કામ ધંધો છોડી દઈને
જંગલને સીધે રસ્તે ચલાવવાને માયાદેહ કસ્યાંજ કરેછે; પણ તું નક્કી
રાખજે, કે મારે વારે આવતાં અધર્મ, અધર્મ, ને અધર્મ, જો ચારે
દિશાએ અધર્મ પ્રવર્તવું નહિ, તો માઈ નામ કલિ નહિ.

(પુષ્કર ઉપર એક ઈંટાળો ફેંકેછે, તે સચેત થાયછે, એટલે કામળ નાંખેછે તે વાંચી
પુષ્કર આશ્ચર્ય પામી વિચારમાં પડેછે.)

દ્વાપર.—તું ગમે તે કરીશ તોપણુ ધર્મનો એક ભાગ તો તારામાં
પણુ વર્ત્યાવિના રહેવાનો નથી. સંસારવ્યવહારની દુગ્ધા છોડી દઈને,
તનમનની બધા પ્રકારની આરોગ્યતા સચવાઈ શકે એવે સ્થાને, એકાન્ત-
માં એકા એકા, આ લોકો ગ્રંથોની ગુંથણી કરીને સર્વેપ્રકારના ધર્મની સ્થા-
પના કરેછે, તેની અસર નીકળવી મહાકઠિણ છે; એ લોકો કેવા છે.—
(ગીતિ) દોરી દૂર રહી ખેંચે, સત્તા ચલવે પણ નહિ કંઈ માથે;

માંહુ ખરા વળી જૂદા, પગ દહિ ને દૂધમાં ધરે સાથે.

કલિ.—અરે, ડરેછે શું કરવાને ? આશાથી સર્વે જીવેછે.

દ્વાપર.— (ગીતિ.)

લાલચ આશા નહિ તે, સૌમાં સંતોષ નિલ મન આણે;
અપમાન માન ન ગણે, નિસ્પૃહિ તણવત્ જગત કરી જાણે.

કલિ.—અરે તું જો તો ખરે, ક્યાં લગી એવું ટકનાર છે. પેહેલો
ધા એ મૂળના ઉપર કરીને એમનું સસાનાશ વાળ્યાવિના હું રહેવાનો

નથી. આ ડાહ્યા થઈને એકેલા વાનરાના વંશજને લાન ભૂલાવીને બ્રહ્મ કહે નહિ તો પછી થઈજ રહ્યું તો.

દ્વાપર.—કદાપિને તાં બહુ જોર વાગશે તો એમને આશ્રમ છોડવાની તું અગત્ય પાડીશ, તો પણ, સંસારમાં ભળશે, તેથી તેઓ રજેરજના જાણીતા થઈને, અટક્યાણાં કસ્યા વિના રહેશે નહિ.

કલિ.—અરે તું શું બોલેછે ? હું અધર્મનો સહાય, એવો ટેકવાળો છું, કે જેટલા ધર્મ અને નીતિ ચલાવવાવાળા, અને તેના પોકાર કરવાવાળા છે, તેઓને ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારાવીશ, અને એવા પછાડીશ, કે તેઓ કોઈ કાળે ઊભાજ થઈ શકશે નહિ.

દ્વાપર.—એ તો ઠીક, પણ આગ્રહી અને દૃઢવિચારવાળાઓના ઉપર કાવવાનું કામ મને સેહેલું લાગતું નથી.

કલિ.—આગ્રહ તેમનો સાહાયકારી છે ને શું આપણા નથી ? દૃઢવિચાર માત્ર તેઓજ કરી શકેછે, અને શું આપણા મગજમાં તે રહી શકતો નથી ? નહિ, નહિ. વિવેકથી વિચાર કરવા જતાં, કદાપિ તેઓ કોઈ વિષયમાં મન ડોડળાવી દે; પણ આપણે તો જે આદર્યું તે આદર્યુંજ. અવિવેકને જેટલી દૃઢ વિચારસાથે મળતી પાંતી છે, તેટલી વિવેકસાથે નથી. જે સદ્ગુણી છે તેને ખોટા પરિણામની ખીક રહેછે, પણ દુર્ગુણીને તો ખોટાજ સાથે ખરો ભાવ બંધાયો હોયછે એટલે. ગમે તે પ્રકારના પરિણામનો તેને ડર રહેતો નથી.

દ્વાપર.—એ તેં બરાબર કહ્યું.

કલિ.—વળી સાંભળ. મૂર્ખ જેટલા દુરાગ્રહી હોયછે તેટલા ડાહ્યા હોતા નથી; કેમકે મૂર્ખ તો લાજ શરમ ઊંચી મૂકેછે, એટલે પછી તેઓને ખીજ કશી ખીક રહેતી નથી; માટે અધર્મના સહાય જગતમાં ઘણા થશે. તું જે તો ખરો, મારો પ્રયત્ન કેવો ફળદ્રૂપ થાયછે તે.

દ્વાપર.—તું ભવિષ્ય વર્તી શકે છે તેથી તને સૂઝતું હોય તે ખરું.

કલિ.—હું કહું છું એમાં તારે ફેર સમજવો નહિ. હું કોણ ? અને માંડ બળ કેટલું ? હું તો અતિશય બળવાળો કલિ ? ખીજાં મારાં નામ તું બોલેછેકની ? હું કળહ, કંકાસ, કનિયો, ક્લેશ, ઘણા નામવાળા

ધશ્વરને ધ્રુજવવાવાળો બહુનામી હું કલિ, સંસારિયોમાં મારો જરાક અસર થયો કે નેહલિયો પક્ષી માંડે જોર.

દ્વાપર.—એથી શું થશે ?

કલિ.—શું થશે ? હું કલિ જે તીરરૂપ છું તે જેના કાળજમાં પ્રવેશ કરું તેને એમનો એમ છોકરું ? જે સાંભળે-જ્યાં કળહ પેટો લાં શો પરિણામ થાય ?

દ્વાપર.—માઠો, ખચીત માઠો.

કલિ.—જ્યાં કંકાસ પેટો લાં શું નીપજે ?

દ્વાપર.—દુઃખ, દુઃખ, ને દુઃખ; બીજું કંઈ નહિ, પણ દુઃખ.

કલિ.—જ્યાં કળિયાનું મૂળ રોપાયું લાં તેનું ઝાડ થતાં કેવાં ફળ થાય ?

દ્વાપર.—કડવાં કડવાં ઝેર.

કલિ.—એ પ્રમાણે મારા પ્રત્યેક નામનો મહિમા છે; અને તેમાં કેવો સત્વર પરિણામે પોહ્યાંઆડનાર અર્થ રહેલો છે તે તેં જોયું. વળી માહું કેટલા પ્રકારનું છે તે તું વિચારી જો. દુઃખનું રાજ્ય કેવું બોહોળું અને તેની લીલા કેવી નાનાપ્રકારની છે તે તું ધારી જો. કડવાં ફળ કેટલા પ્રકારનાં થાયછે તે તું તારી અકલમાં ઉતારી જો.

દ્વાપર.—એ બધું મારા સમજવામાં આવ્યું. પણ નળ જેવા જ્યાંસુધી સદ્ગુણી રાજા હશે, લાંસુધી, તાં કંઈ વળે એમ મને લાગતું નથી. કેમ કે, રાજાના આચરણ ઉપર યુગનો આધાર છે. અર્થાત્-રાજા એજ યુગ છે.

કલિ.—નળના શા ભાર છે.

દ્વાપર.—એમ જાલ નહિ. દમયંતી દેવતાએને મૂકીને એને વરી તે કંઈ અમથી વરી નહિ હોય.

કલિ.—જો તો ખરો, દમયંતીને વરવામાં નળ ફાવી ગયો તો મારે તેને વિખેરવામાં ફાવી જવું છે. મને એના ઉપર બહુ ખાર આવેછે. માંડે કાળું મ્હો ધશીને ગોંડ કરવામાં એક આખો દાહારો વીતી ગયો, તેથી હું વેળાસર સ્વયંવરમાં હાજર થઈ શક્યો નહિ, નહિ તો મને મૂકીને દમયંતી નળને વરત ? કોઈ કાળે નહિ. પણ ચિંતા નહિ.

એક હારથી હારી બેસવું એ આયલાતું કામ છે. જે ધારણા ધારી તેને પાર ઉતારવી. સાધન ગમે તેવાં ક્ષવતાં આવતાં કરવાં. જોયું, પણ પુષ્કરને મારી જરા અસર થઈ છે, એટલામાં એ કેવો ગંભીર બની ગયો છે ?

દ્વાપર.—પણ એથી શું વળવાનું છે ?

કલિ.—હું અદેખો છું તે તો તું જાણે. નળ અને દમયંતી સુખમાં દાહાડા કાહાડે છે એ મારાથી દેખી ખમાતું નથી, એટલા માટે આ પુષ્કરને ઉસ્કરીને નળની સાથે ઘૂત રમાડવાની મેં પેરવી કરી છે.

દ્વાપર.—એ તો ઠીક, પણ નળને ગળે એ વાત કેમ ઉતરશે ?

કલિ.—અરે, તું જો તો ખરે. પેલા વિદૂપકને અને બીજાં નળનાં માણસોને બંભેરવાની મેં સારી યુક્તિ કરી છે, તારે એ વિષે કાંઈ ચિંતા કરવી નહિ. ચાલ આપણે પુષ્કર પાસે જઈએ. હું અદૃશ્ય રહીશ. અને તેની ભાગ્યદેવી થઈ, ગાઈને તેને ભોળવીશ. તું વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનો વેશ ધારણ કરીને એને સમજાવા મંડી જાશે.

દ્વાપર.—ઠીક, તું જા. હું ઠીકઠીક થઈને આવું છું.—(જાય છે).

(નીચે પુષ્કર દેવાનંદ નામના બ્રાહ્મણ સાથે વાતો કરે છે, કલિ તેની પાસે અદૃશ્ય રહે છે).

પુષ્કર.—ભાઈ દેવાનંદ ! વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં હવે મને ગોઠવું નથી. જીવ કહિક અને અહિ રહેવામાં શું સાર્યક થવાનું છે ?

દેવાનંદ.—ભાઈ પુષ્કર ! મેં તો તને કહ્યું જ છે તો:—

(ભુજંગી) ન પાકે વિચારે કરે કામ જ્યારે,
 ન સારા પરિણામની આશ લ્યારે;
 ફરે, ક્ષવતું આવતું જેમ જાય,
 અતોબ્રષ્ટ ને તે તતોબ્રષ્ટ થાય.

પુષ્કર.—હા, સંસારથી બ્રષ્ટ થયો, અને આ આશ્રમથી બ્રષ્ટ થવા જેવું થાય છે ખરું; પણ તે વેળાએ અહિં વસવા આવવાનો આદર થયો.

દેવાનંદ.—

(ગીતિ.)

કંઈ કરવાનું સૂઝયું, આદર તેવે સમયે અતિ આવે;
પણ દૃઢ મન નહિ રાખે, તે જન પોતે કદિ નહિ ક્ષાવે.

પુષ્કર.—મને હવે રાજસુખ ભોગવવાની ઇચ્છા થાય છે, અને તેને માટે સાધન પણ મળી આવશે એમ કેટલાંક કારણ ઉપરથી જણાય છે.

દેવાનંદ.—અહિની આવી નિવૃત્તિ મૂકીને રાજ્યની પ્રવૃત્તિમાં તને શું સુખ મળવાનું છે, આરે આવેલું વાહાણુ શું કરવાને ડૂબાવે છે ?

કલિ.—(અદૃશ્ય રહીને દેવાનંદની ડોક ઝાલીને ઉથલાવી નાંખે છે).

દેવાનંદ.—તારે ડૂબવું હોય તો ભલે ડૂબ, પણ મને શું કરવાને મારે છે ?

પુષ્કર.—(આશ્ચર્ય પામીને) ભાઈ, મેં તને માસ્યો નથી.

દેવાનંદ.—રાજસુખમાં કાંદા કાહાડળે. (કલિ તને મારે છે અને તે નાસે છે.)
મારે શું ? કરશે તે ભોગવશે. (બચે છે.)

પુષ્કર.—(એકલા) આ તો ખરેખરી નવાઈની વાત. મેં દેવાનંદને માસ્યો નથી, પણ એ ઉધે માથે પડ્યો એ વાત ખરી.

કલિ.—(અદૃશ્ય રહીને ગાય છે).

(ચોપાયા અથવા મરેડી ચાલતી સાખી.)

નીચો, નીચો રેહે ને બીજો આપણી વધી ન જવા,
અદેખાઈથી ન ખમી, જોડું તે માંડે સમજવા;
પ્રથમ અગ્નિનો અંશ ગ્રહી લઈ આપ અંગને જળે,
સૂકે લાકડું ત્યારપછી તો બીજી વસ્તુ બાળે.

પુષ્કર.—આશ્ચર્ય ! હું કોઈને દેખતો નથી અને અવાજ ક્યાંથી આવતો હશે ?

દ્વાપર વૃદ્ધ બ્રાહ્મણના વેશમાં પ્રવેશ કરે છે.

આવો મહારાજ, ભલે પધાસ્યા.

દ્વાપર.—(ઊધરસ ખાતાં ખાતાં) કલ્યાણુમસ્તુ પુષ્કર ?

પુષ્કર.—આપ મને ઓળખો છો કે શું ?

દ્વાપર.—હું તો તને છેક ન્હાનપણમાંથી ઓળખું છું. તારા આપને અને મારે મિત્રાઈ હતી. (બહુ ઊધરસ ખાવે છે.)

પુષ્કર.—તારે તમે મને સારી સલાહ આપશો.

દ્વાપર.—હા, જો તને રૂચશે તો.

પુષ્કર.—આ આશ્રમમાં હું જેને પૂછું તે મને અહિંજ રે-
હેવાનો અભિપ્રાય આપેછે. નળરાજા મને આગળ અર્ધું રાજ્ય આ-
પતા હતા, પણ આ આશ્રમમાં રહેવાની કેટલાંક કારણથી વૃત્તિ થઈ
એટલે મેં ના કહી. એમની કૃપા મારા ઉપર.—(અવાજ સંભળાય છે.)

કલિ.—(અદશ્ય) (ચોપાયા અથવા મરેડી ચાલની સાખી).

હગ હગવાની વાતો કે' તે ભોળાને મન ભાવે,
મનસાક્ષી પૂરે તે કરતાં મનમાં શંકા લાવે
તેવા ચલિત ચિત્તના જનનું કામ કદાપિ ન થાશે,
મતિ ઠેકાણે જ્યારે આવે ત્યારે તે પરતાશે.

પુષ્કર.—આશ્ચર્ય, મને સમજણ પડતી નથી કે કોણ ગાયછે,
અને મને વારે વારે ઉશ્કેરેછે !

દ્વાપર.—મને લાગે છે કે તારી ભાગ્યદેવી તને આ પ્રમાણે સ-
ચવેછે; એ તને જેમ દોરે તેમ તારે દોરાતું એમાં લાલ છે હો.

પુષ્કર.—નળનું રાજ્ય લેવાની ઈચ્છા થાયછે, પણ પાસે કાંઈ
સાધન નથી.

કલિ.—(અદશ્ય) (ગીતિ.)

સૂત રમત રમવાને, વચને યાંધી જા નળની પાસે;
હું ભાગ્યદેવી તારી, તુજને છતાડવા રહીશ પાસે.

દ્વાપર.—સાંભળ્યું ? તારી ભાગ્યદેવી કેહેછે તેમ કર.

દેવાનંદ, ભૂમાનંદ અને બીજા બ્રાહ્મણ પાસે આવેછે.

દેવાનંદ.—તમે કોઈ માફ માનતા નોહોતા તે હવે ખાતરી થઈ ?

એક બ્રાહ્મણ.—મેં એ વાર કોઈને હવામાં ગાતું સાંભળ્યું.

ભૂમાનંદ.—મેં પણ સાંભળ્યું.

કલિ.—(અદશ્ય રહિને બધાને મારેછે, તેમની જટા અને દાઢી ખેંચે અને
બધા પાકાર કરતા નાચવા માંડેછે.)

પુષ્કર.—આ બધા બ્રાહ્મણો મને કેહેછે કે, ધર્મીતમા નળરા-
જાની વિરુદ્ધ કાંઈ કરવું નહિ; પણ નળના મનમાં મારે વિષે કાંઈ શક
આવ્યો છે, ત્યારે હવે હું બેશી રહું તો મારી હાની થાય.

દ્વાપર.—તારી લાગ્યદેવિયે તેમને શિક્ષા કરી તે તેં તારી દૃષ્ટિ-
એ જોઈ, હવે જન તું નળના દરબારમાં; તને સૂચવ્યું છે તેમ તારે નળને
ગમે તેમ સમજાવીને પ્રથમ વચને બાંધી લેવો, અને હરાવીને એનું
રાજ્ય લઈ લેવું. - તને રાજ્ય થયેલો જોઈને મને આનંદ થશે.

પુષ્કર.—પણ મારી પાસે દામાં મૂકવાને કાંઈ નથી.

દ્વાપર.—મારી પાસે એક પોઠિયો છે તે હું હવણું લઈ આ-
વું છું, તું તૈયાર થા. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ, માર્ગ.

દેવાનંદ અને ભૂમાનંદ.

દેવાનંદ.—મને પુષ્કરની કશી વાત તું કહીશ નહિ. આપણને
એની સંગતના ખરેખરા છાંટા લાગ્યા.

ભૂમાનંદ.—છાંટા લાગીને આપણું શું બગડ્યું છે ? જરાક માર
બાધો એજ કની ?

દેવાનંદ.—પરસત્તાને સ્વાધીન થવા જેવી સ્થિતિ થઈ એ શું જેવી
તેવી વાત કેહેવાય ? કોઈ કનિષ્ઠ જન અદૃશ્ય રહીને કાંઈ કાવતરાં
કરતું હોય એમ મને સમજાય છે.

ભૂમાનંદ.—આપણે પેલા ઉમેડાના ઝાડ નીચે બેશીને પુષ્કરની
સાથે વાતો કરતા હતા સારથી કાંઈ થવા માંડ્યું હોય એમ જણાય છે.

દેવાનંદ.—પણ પેલો પુષ્કર અને વૃદ્ધબ્રાહ્મણ, પોઠિયો લઈને
આવે છે, ચાલ આપણે માર્ગે પડિયે, નહિકર વળી ઝાડ વળગશે.

ભૂમાનંદ.—એને કૂવામાં ઉતારવાની તાલમેલ કરેલી જણાય છે,
પણ એ સમજતો નથી, અને કોઈનું માનતો પણ નથી.

દેવાનંદ.—એને એની લાગ્યદેવી જેમ દોરે તેમ દોરાવા કહ્યું
છે તેમ એ દોરાય છે. મને તો લાગે છે કે લાલચે એને આંધળો કર્યો છે.

ભૂમાનંદ.—તું કેહે છે એ ખરી વાત છે. એને ઝાઝું કહિયે છિયે સારે
કેહે છે, કે, “ એમાં માઈ શું જવાનું છે, વાગ્યો તો તીર નહિકર ટપ્યો. ”

દેવાનંદ.—જવા દે એનું નામ, ને ચાલ આપણે રસ્તે. (જવા માંડે છે.)

પોઠિયા સહિત દ્વાપર તથા પુષ્કર પ્રવેશ કરેછે, તેમની
પછવાડે કલિ અદશ્ય આવેછે.

બધાસાથે.—(ભરજીવું ધ્રુપદ)

જેને જેવું સમજાય, સમજવા દઈ તેવું

આંધળાની સાથે ભલે બે'રાને કુટાવિયે. ટેક.

કલિ.—(અદશ્ય પુષ્કરના ભણી આંગળી કરીને) માથે ધૂળ ધાલનાર,

દ્વાપર. } —(કલિના ભણી આંગળી કરીને) } ધૂલેટિયો ઉભો થાય,
પુષ્કર. } —(દ્વાપરના ભણી આંગળી કરીને) }

પુષ્કર.—ભારે શાને કાળે માથે,

બધાસાથે.—ધૂળ આપ ધાલિયે. જેને જેવું.

દ્વાપર.—ઝોકાવનારાની પૂઠે,

કલિ.—રહી કામ જે સધાય,

દ્વાપર અને કલિ.—તો ઝલાવી તેને ઝુ'ડો,

પુષ્કર.—સુખે પૂઠે ચાલિયે.

બધાસાથે.—જેને જેવું સમજાય, સમજવા દઈ તેવું

પુષ્કર.—સે'જમાં સરે જે કામ,

દ્વાપર.—હામ બકી સાધવાને

કલિ.—જેમ બની આવે તેમ

પુષ્કર.—સાધન ચલાવિયે.

બધાસાથે.—જેને જેવું સમજાય, સમજવા દઈ તેવું

(ગાતા ગાતા જાયછે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ, બાગમાં નળ રાજાનો દરબાર.

પ્રધાન, સેનાપતિ, પ્રતિહાર અને બીજા કારભારિયો.

પ્રધાન.—પ્રતિહાર ! આજે સભામાં કોને કોને આમંત્રણ છે ?

પ્રતિહાર.—પ્રધાનજી ! આજે માત્ર આસમંડળનીજ સભા છે,

તેથી આપ જે પધારેલા છો, તે વિના બીજા કોઈને આમંત્રણ નથી.

સેનાપતિ.—ખરી વાત, આનંદની સભાઓમાં માત્ર આસ-
મંડળનેજ આમંત્રણ થાયછે.

પ્રધાન.—હા, હા, મને સાંભર્યું. દમયંતી દેવીના સ્વયંવરની આજે વર્ષગાંઠ છે.

પ્રતિહાર. હા, જી. (ઉધરસ ખાયછે.)

નળરાજ પોતાના સાથ સહિત પ્રવેશ કરેછે.

પ્રતિહારી.—મહારાજાધિરાજ નળરાયને ઘણી ખમા.

(સર્વે દરબારિયો ઉભા થાયછે. રાજા આસન ઉપર બિરાજેછે. પછવાડે ડાબી જમણી બાજુએ મોરછલ ધારણ કરેલી સ્ત્રિયો ઉભી રહેછે.)

નળ.—મારા આજના આનંદના દિવસમાં મારા આત્મમંડળને આ સભામાં જોડીને મને વધારે આનંદ થાયછે.

(સર્વે દરબારિયો ડોક નમાવી બેસેછે.)

દમયંતી પ્રવેશ કરેછે. આગળ કુંચુકી છે. પાછળ ઇન્દ્રસેન ને ઇન્દ્રસેના છે. તથા બૃહત્સેના પણ પાછળ છે.

કુંચુકી.—મહારાણી દમયંતી દેવીને ઘણી ખમા. કુમાર શ્રી ઇન્દ્રસેન અને કુમારી શ્રી ઇન્દ્રસેના ધણુંજીવો.

(દરબારિયો ઉઠીને નમેછે. અને બધા પોતપોતાને સ્થાનકે બેસેછે. કુંચુકી એક બાજુએ ઉભી રહેછે. બૃહત્સેના પાછળ ઉભી રહેછે.)

નળ. પ્રિયા, તારા સ્વયંવરમંડપમાં જવાની તૈયારી કરવા માંડી ત્યારથી તે, તે મારી કંઠે વરમાળ આરોપીને મને સુખી કર્યો, ત્યાં સુધીનું યથાર્થ ચિત્ર મારા મનની આંખ આગળ આજે ખડું થયું છે. પ્રિયા, સુખના પ્રારંભનો વિચાર કરવામાં પણ સુખનો પ્રારંભ થવા માંડેછે.

દમયંતી.—આર્યપુત્ર, આપે કુંડિનપુરમાં મોડા પધારીને મારા હૃદયમાં જે આતુરતા ઉત્પન્ન કરાવી હતી તે મારા આ કાળજીમાં એવી પ્રબળ ચોંટી ગઈ હતી કે તેની છાયા હજી પણ મને સંતાપેછે.

નળ.—સુખના ઓધ વૃદ્ધી પામતા હોય તેવામાં તેને અડચણ કરનાર નહાનો સરખો પણ બનાવ અને તે મ્હોટાઈ પામી નામના મેળવેછે.

દમયંતી.—હા, પ્રાણપતિ, પાણીના પ્રવાહની વચ્ચે આવનારી ન્હાની સરખી પણ માંદછલી આડ પાણીમાં કલેશ ઉત્પન્ન કરેછે, તેમ

નિર્મલ મનના સુખના પ્રવાહમાં આવનારી કોઈ પણ આડ મનમાં ક્લેશ ઉત્પન્ન કરેછે. પ્રાણનાથ, આપના પધારવા પછી તો મારા હર્ષસાગરમાં આનંદની લેહેરો ઉઠવા લાગી હતી.

નળ.—પ્રિયા, ત્યાર પછીથી તે આજસુધીની આપણી સુખી અવસ્થાને માટે, પરમ કૃપાળુ ઈશ્વરનો પાડ માનીને, રાજને પાળવાના નિયમ ઉપર હું પૂર્ણ લક્ષ રાખું છું.

વિદૂષક.—(નપથ્યમાં) પછી તમારું લક્ષ, પણ હવેણું કરેછે મારું લક્ષ, ધાળો, ધાળો.

ઈન્દ્રસેન.—(જીને) માતા ! એ શું હશે ?

દમયંતી.—(જરા ગભરાઈને) આર્ય સુદેવના જેવી જૂમ સંભળાયછે; એને શું થયું હશે વાર ?

નળ.—એ તો અમસ્તો બરાડા પાડતો હશે.

વિદૂષક.—(ગભરાતા ગભરાતા પ્રવેશ કરીને) અરે, પેલો સિંહ પાંજરામાંથી નાશીને મારું લક્ષ કરવા આવેછે, ને અમસ્તો બરાડા પાડતો હઈશ ? (પ્રતિહારને ધક્કો મારીને બારણા આગળ નાંખેછે, અને પ્રતિહારને પડખે ભરાઈ પસેછે.) એનું સત્યાનાશ જાય, પેલો પશુપાલ જ્યારે ને ત્યારે પાંજરાં ઉઘાડાંજ મૂકેછે.

એકદાસ.—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ ! એને પાંજરામાં પાછો પૂર્યો છે.

વિદૂષક.—(પ્રતિહારી પાસેથી ધડબથ ને બાણ લઈને) નહિ તો મારા જેવો શૂરવીર એને આ એક બાણે પૂરો કરી નાંખત.

એકદાસ.—વાનરને મારવામાંજ હુરાપણું કે ?

વિદૂષક.—અરે, એ વાનરો હતો કે સિંહ ?

પ્રધાન.—વિદૂષકજી, વાનરો હતો.

પ્રતિહાર.—(ઉઠીને અતિશય ઉધરસ ખાતાં ખાતાં) હું તો નવે અવતાર આવ્યો. (ઉધરસ ખાયછે).

સેનાપતિ.—આર્ય સુદેવ ! તું તારી જાતનાથી આવડો બધો કેમ ડરી ગયો ?

વિદૂષક.—છો કે તમે સેનાપતિ ? શેના એટલે કેના પતિ ? હીક પતિ એટલે ધણી. કેમ છો, કેના ધણી ?

પ્રધાન.—વિદૂષક ! જીવ ઉડી ગયો છતાં પણ નવા અર્થ બેસા-રવાની શક્તિ હીક રહી છે તો !

વિદૂષક.—હા પર-ધાન, પારકું ધાન.

પ્રધાન.—અલ્યા એમ કેમ ?

વિદૂષક.—એમ કેમ તે એમસ્તો. વિચારી જીવોની. પ્રજા પા-સેથી ધાન્યતો જે પદ્મશ આવેછે તે વિશેષે કરીને (ગાયછે)—

તમેજ ઓઘ્યાં કરી જાઓછો.

માટે પરધાનરૂપ થાઓછો. જી, જી, જી.

દમયંતી.—તું ગવૈયો છે, એ તો મેં આજે જાણ્યું.

વિદૂષક.—મહાદેવી ! મારી આરમી પેહેડીપર એક ગીતદેવ કરીને થઈ ગયા છે, તેમના નામની છાયા મારામાં છવાઈ રહી છે, તેથી મારી રગેરગ ગવાઈ રહી છે, એ મારામાં નવાઈ રહી છે.

નળ.—સાબાશ, વિદૂષક સાબાશ, મેં પણ આજજાણ્યું કે તું ગ-વૈયો છે, ચાલુ ત્યારે, તારા મધુર ગાયનથી દેવીતું મનરંજન કરે જોઈયે વાંચે.

વિદૂષક.—(નાક કાન મચ્છાને ગાયછે) આ આ આ, આ આ આ, આ આ આ આ આ આ, આ આ આ. (કોઈને ગાતું સાંભળીને) અહો ! મારા સુસ્વરની સાથે રાગની મિલાવટ કોણ કરેછે ?

એક પરી ગાતી ગાતી આકાશમાંથી પ્રવેશ કરેછે.

(પીલુની હુમરી.)

અહો, ધન ધનરે સતી નાર, ધન ધનરે સતી નારરે,

વારી જાઉં હો, ધન ધનરે સતી નાર.

ટેક.

નાર સતી છે પતિપ્રાણુપ્યારીરે,

સતીપણું સ્ત્રીનો શણગાર. અહો०

૧

જેહ સતીનો શુણુ ઝહે નારીરે,

થાય સુખી દંપતી અપાર. અહો०

૨

અરે ! આ તો પાંખોવાળી આવડી ! એ શું મારા મધુર સ્વરથી મોહી ગઈ હશે ! રાજજી, એ જે મારો સ્વયંવર જાણી મને પર-

લુવાને આવી હોય, તો હું તો એને નહિ પરણું. અરે, હું એ પાંખવાળીને ના પોહોંચું. એ તો મને ભારતી જ્ય ને ઉડતી જ્ય. મારી બાયડીને પાંખો નથી તેથી અમે લડિયે છિયે ત્યારે બે લાતો એ મને મારે છે તો બે લાતો હું એને માંદું, કોઈ કોઈનાથી હારતાં નથી. આ તો મારીને હવામાં ઉડી જ્ય ને હું રડું, તો એ ઉપર રહી રહી રાજ થાય માટે ના બાઈ, હું આવો રૂપાળો તો છું પણ તને નહિ પરણું.

પરી.—મહારાજ નળ, દેવી દમયંતીના સ્વયંવરની આજે વર્ષગાંઠ છે એમ જાણીને અગ્નિ, વરુણ અને યમ સહિત ઇન્દ્ર મહારાજ હવણાં અહિ પધારવાના છે.

નળ.—એ દેવતાઓની મારા ઉપર પૂર્ણ કૃપા છે તેનું આ પણ એક ચિન્હ છે.

વિદૂષક—મહાદેવી, મહારાજ તો ભોળા છે, પણ આપે એવા ઠગારાઓથી ઠગાવું નહિ. આપના સ્વયંવરમાં એ શું કરવાને આવ્યા હતા તે આપ જાણો છોકની ?

નળ.—વયસ્ય, તું નિશ્ચિંત રેહે.

વિદૂષક.—તેમાંજ આપ દેવીને સમજાવવા ગયા હતા, કે, નળને મૂકીને દેવને વરો. આપના પરાક્રમની વાતો હું શી કહું !

દમયંતી.—એથી તો મહારાજને મારા પ્રેમની પરીક્ષા કરવાનું બની આવ્યું હતું, પણ એમના પ્રેમની કસોટીમાં હું પૂરેપૂરી ઉતરી છું ત્યારે એમણે મને ગ્રહણ કરી છે.

ઇન્દ્ર, વરુણ, અગ્નિ અને યમ, પોતપોતના વાહન ઉપર

બેસીને પ્રવેશ કરે છે.

(બધો સભા ઉભી થાય છે. સર્વે તમને નમસ્કાર.)

ઇન્દ્ર.—તમારું સર્વેનું કલ્યાણ થાઓ.

નળ.—દેવતાઓ, તમે આ પ્રસંગે પધારીને મારા ઉપર ઘણી કૃપા કરી.

ઇન્દ્ર.—નળ, ધર્માત્માને ત્યાં જવું એમાં કૃપા કરી કેહેવાય નહિ; આજે આ પતિવ્રતા દેવી, દમયંતીના સ્વયંવરની વર્ષગાંઠનો ઉત્સવ જાણીને તેમાં ભાગ લેવાને અમે આવ્યા છિયે.

દમયંતી.—માહાનદેવ, અમારા ઉપર આપનો મહેટો આભાર થયો.

ઈન્દ્ર.—સદ્ગુણિયોને સુખી દેખીને અમારો આત્મા ઠરેછે. આ કુમારી કુમારના સમાચાર જાણીને અમને અતિશય આનંદ થયો હતો. નળ, દિનપર દિન તને સુખી થતો જોઈને અમને ખુબ હર્ષ થાયછે.

નળ.—મહાત્મા હોયછે તે પારકાંને પણ સુખી થતાં જોઈને સંતોષ પામેછે.

ઈન્દ્ર.—ધર્મે ચાલનારની પ્રજા પણ ધાર્મિક થાયછે. રાજા, તારી પ્રજા સુખી છે, તેનું કારણ એજ કે, તારા રાજ્યમાં તું અધર્મનો પ્રવેશ થવા દેતો નથી. અમારા સરખા દેવતાઓનો ત્યાગ કરીને સર્વે રાજાઓમાં ગુણ, શીલ અને રૂપે યોગ્ય એવો તને જાણી, તારામાં અનુરક્ત થઈ રહેલી આ તારી ધર્મદેવી દમયંતીનાં વખાણ ત્રણે લોકમાં થાયછે, અને તેના સદાચરણને પગલે ચાલીને ઘણી સ્ત્રિયો પોતાના ધણિયોને સુખી કરેછે, એવી પ્રતાપવતી દમયંતીનો મહિમા જગતમાં વાધશે, અને હવે પછી થનારી સ્ત્રિયો પણ, એના દાખલા ઉપર નજર રાખીને, પોતાના અવગુણનો પરતાવો કરીને સીધી થશે.

દમયંતી.—હું તુચ્છ પ્રાણી છું, આટલાં બધાં વખાણને યોગ્ય નથી, પણ યોગ્ય થવાને સદા તત્પર રહીશ, અને તેથી થતા લાભને માટે હું આપનો નિરંતર આભાર માનીશ.

વિદૂષક.—(પ્રતિહારની પછવાડે સંતાઈ રહ્યોહતો તે) યમદેવ મહારાજ, મારા સાચું તમે શું જોઈ રહ્યા છો ? હું છળી મરુંછું. કૃપા કરીને મને ખીવરાવો નહિ, મેં પાપ કશ્યાં નથી.

યમ.—તું જૂનું બોલેછે. ધાર્મિક હોયછે તે મને ધર્મને રૂપે દેખેછે, અને પાપી હોયછે, તે યમને રૂપે દેખીને ડરેછે, માટે તું પાપી છે; મારી પાસે આવ, પછી તારી વાત.

વિદૂષક.—ઓ મહારાજ, ઓ મ્હોટા દેવ, હું તમને પગે લાગીને ખરેખર કહુંછું, અરે સાચેસાચું કહુંછું, બોલેબોલ સાચું બોલુંછું કે, મેં કદિ પાપ કશું નથી. મારી બાયડીને કોઈ કોઈવાર મારાથી માર મારી જવાયછે એને તમે પાપ ગણતા હો તો તેટલું ક્ષમા કરો.

યમ.—એ કાંઈ જેવું તેવું પાપ છે ? એ ક્ષમા થાય નહિ.

વિદૂષક.—ઈન્દ્ર મહારાજે તો હવણાં કહ્યું કે ધર્મદેવી દમયંતીને

દાખલો જોઈને વાંકી સ્ત્રીયો સીધી થશે. પણ હું તો એને નિત્ય કહું છું. કે “દેવી દમયંતી પોતાના રાજધણીને સુખ આપે છે તેવું તું મને આપ, ” પણ તે કંઈક કહે છે, કે “મારા રડયા, તું કાંઈ રાજા છું, ને હું કાંઈ રાણી છું કે એવા સુખની આશા રાખજ. ” ત્યારે કોહો મહારાજ, રાજરાણીને માટે આ જગતમાં સુખ સૃજ્યું છે અને મારા જેવા ગરીબ બ્રાહ્મણ અને મારી સ્ત્રીના જેવી ગરીબ, અરે ભૂલ્યો, ભૂંડી સ્ત્રીને માટે સુખ સૃજ્યું જ નથી.

યમ.—ભૂંડી સ્ત્રીને માટે સુખ સૃજ્યું નથી, પણ રૂડી સ્ત્રીને માટે સૃજ્યું છે એ વાત તો તારી ખરી.

વિદૂષક.—ત્યારે જુવો મહારાજ, તમે મારી સ્ત્રીને ભૂંડી જાણી તો હવે તેવીને માર મારવાનું પાપ કરે તેમાં મને પાપી ગણુશો નહિ.

નળ.—આર્ય સુદેવ, તું ડરીશ નહિ, તને હવણું ને હવણું નહિ લઈ જાય.

વિદૂષક.—વયસ્ય, આપ જાણો છો ? મહોટા જે તકાસે અથવા તે-મની આંખ જેના ઉપર પડે તે લઈ લેવાને વાર કરે નહિ, માટે મહોટાની આંખો આકાશમાં ઉંચી ને ઉંચી રેહે છે એ બહુ સાઈ છે.

ઈન્દ્ર.—અહો ઋષિ !

વિદૂષક.—મહારાજ, ઇન્દ્ર, મને રશી કહેશે નહિ, હું તો પારશી થઈ ગયો છું.

અગ્નિ.—એમ કે ?

યમ.—આખા અથવા પૂરેપૂરા ઋષિના કરતાં પાઋષિ થવામાં તું વધારે સાઈ સમજે છે ?

વિદૂષક.—હા મહારાજ, મહોટા દેવ, તમે મને નજરમાં તો ધાલ્યો નથી કે ?

યમ.—ના, નથી ધાલ્યો, ડરીશ નહિ ખપ પડશે તો—

વિદૂષક.—ઓ સૌથી મહોટા દેવ, હું કશા ખપમાં આવું એવો નથી. આ પ્રતિહાર ખુદો થયો છે તે બહુ ખપમાં આવશે, મને તો કાલે સવારે મૂછ ઉગી છે, હું તો ન્હાતો બાળક છું, માટે એને સંગાથે લઈ જજો, મારી સ્ત્રી મારાવિના રડી મરે.

યમ.—ત્યારે તારી સ્ત્રીની ખાતર તને જતો મૂકીશું, પણ કેહે, તું પારશી થવાને કેમ રાજી છું ?

વિદૂષક.—અરે મહારાજ, જનોઈ દેવાની વેળામાં હું પારશી બની ગયો છું, ઋષિ રહ્યો હોત તો મારા ભોગ મળત.

ઈન્દ્ર.—એમ કેમ ?

વિદૂષક.—ઋષિ થવામાં શું સુખ છે ? વગડામાં રેહેવું પડે, ઘડિયે ઘડિયે ન્હાવું પડે, સેહેજસાજ ખાવું પડે, અને ધ્યાન ધરીને બેસવું પડે, એ મને કેમ પરવડે ? રશીની સાથે પા વધારવાથી કેટલું બધું વધી શકેછે ? નજરમાં આવે એટલું વધારિયે તો કોઈ પૂછનારજ મળે નહિ. આહા, પારશી થવામાં કેટલું બધું સુખ ! વસ્તીમાં વસવું, નજરમાં આવે ત્યાં ખસવું, ફાવે ત્યારે ન્હાવું, જે ભાવે તે ખાવું, પીવું, ને વળી પાવું, મેહેનત કરી કમાવું.

અગ્નિ.—હીક, હીક, ઋષિની સાથે પારશી હોય તો વ્યવહાર હીક ચાલે, ઉઘોગી માણસોની પછ જગતમાં જરૂર છે માટે હું તને આશિર્વાદ દઉંછું કે તારા વંશની વૃદ્ધિ થજે. અને તારા જેવા પારશિયો સદા સુખી થજે. પણ જો જો, મારી ઉપાસના કરવાનું ભૂલશે નહિ.

વિદૂષક.—અગ્નિદેવ, આપના વિના ક્યાં ચાલે એમ છે. ઘડિયે ને પળે આપનો ખપ પડવાનો. આપના ઉપર ચડાવ્યા વિના કાંઈ એમનું એમ ખવાયું ? તમારા આશ્રય વિના તો એક ડગલું ભરાય નહિ.

વરૂણ.—ત્યારે મારો ઉપાસક પણ થજે, હું તારું કલ્યાણ કરીશ.

વિદૂષક.—વરૂણ દેવ, હું આજથી નિયમ લઉંછું કે દરિયો, નદી, ફૂવો અથવા તલાવ અને તે નહિ તો છેવટે ધરની ગોળીના જળનાં દર્શણ કર્યા વિના મારે ખાવું નહિ.

નળ.—મહારાજ ઇન્દ્ર, આપને એક પ્રશ્ન પૂછવાનો છે તે એ કે ધ્યાન, યજ્ઞ, તપ અને દાન પરિપૂર્ણ રીતે પ્રવર્તવાથી ધર્મનો જે પરિણામ થાય તે જોવામાં આવતો નથી તેનું કારણ શું ? ખામી પૂરવાને કરેલા બધા પ્રયત્ન પેશ જતા નથી.

ઈન્દ્ર.—ધ્યાન, યજ્ઞ, તપ અને દાન એ પ્રત્યેકમાં ચતુર્થોશ અધર્મ પેઠો છે તેનો નાશ કરવાને પ્રયત્ન ચાલતો રાખવો એજ માત્ર ઉપાય છે.

વિદૂષક.—ધાર્મિક હોય તે ધર્મ ચલાવી શકેછે, તેમાં અધર્મા જો રાજ્ય મેળવવાની ઇચ્છા કરતા હોય તો શું કરવું ?

ઈન્દ્ર.—તેવાનો ગમે તે પ્રકારે કરીને નાશ કરવો એ રાજનીતિ છે.

વિદૂષક.—મહારાજ, સરત રાખજો ઇન્દ્રદેવના વચન ઉપર. કદાપિ તે રાજનો સગો થતો હોય તો શું કરવું ?

ઈન્દ્ર.—ધર્મના માર્ગમાં આડે આવનાર સગો હોય કે ગમે તે હોય તેની દરકાર કરવી નહિ. રાજા નળ, તને કેહેવું પડે એમ છે નહિ, વેળા જોઈને વર્તે એવો તું છે.

પરી.—(ગાયછે) (પીલુ રાગનો દાદરો.)

ચાલિયેજી ઇન્દ્રરાજા, ઇન્દ્રાણીની પાસ,

એ તો વિયોગે નિરાશ. ચાલિયેજી

તારાવિના રાજા, ઘડિયે ન ચાલે,

તું તો છે જી એની આંખોનો પ્રકાશ. ચાલિયેજી

ઈન્દ્ર.—તમને બધાંને મારા આશીર્વાદ છે, હું હવે આ દેવતા-સહિત સ્વર્ગમાં ગમત કરીશ. (જાયછે. સભા વિસર્જન થાયછે.)

વિદૂષક.—(ચાલતાં ચાલતાં) મહાદેવી, હું બહુ ભૂખ્યો છું માટે પેલી બૃહસ્પતિ સાથે થોડા લાડું મોકલજો.

દમયંતી.—આર્ય! વિના માગ્યે નિલ મોકલું છું તેમ મોકલીશ.

(જાયછે.)

વિદૂષક અને નળ વાતો કરતા નજર આગમાં ફરેછે.

કલિ ઉમેડાના ઝાડ ઉપર સાંભળેછે.

વિદૂષક.—વયસ્ય, ત્યારે તમારી નજરમાં એમજ આવ્યું ? હું આવો શુદ્ધ બ્રાહ્મણ, સ્વપ્નમાં પણ જૂઠું બોલેલો નહિ, તે જૂઠો ?

નળ.—વયસ્ય, હું તને જૂઠો ક્યારે કહું છું ? હું તો એમ કહું છું, કે પુષ્કર એવો વિચાર કરે નહિ.

વિદૂષક.—એમ કે ? એની માએ ડાહ્યાપણના લાડુ ખાધને એને જણેલો એટલે એ ખોટા વિચાર શાના કરે ! રાજા ! તમે છોક—
(મ્હોમાં રસ આવેછે).

નળ.—ભાઈ, અર્ધું બોલીને મ્હો હલાવવા કેમ મંડી ગયો ?

વિદૂષક.—ડાહાપણુના લાડું સંભારતાં સાકરના લાડું સાંભરી આવ્યા, એટલે મ્હોમાં પાણી ઉભરાઈ આવ્યું. અરે, મારા મ્હોમાં સાગર ઉલટયો છે. બૃહત્સેના હવે ઉતાવળી આવે તો બહુ સાર થાય. દેવી દમયંતિયે તો, હું માગું એટલા લાડું ને પેંડા જે જે વેળાએ જોઈયે તે તે વેળાએ પોહોંચાડવાની એને આજ્ઞા કરીછે, પણ એ દાસીપુત્રીને મારા ઉપર શુંએ વૈર છે, કે પપળાવી પપળાવીને અકેકા પેંડા આપેછે.

નળ.—દેવીની તારા ઉપર પૂર્ણ કૃપા છે, તેથી પોતાની દાસીને તે હવણાંજ મોકલશે. તું તારી વાત આગળ ચલાવ.

વિદૂષક.—મ્હોમાં પાણીનો ઝરો છૂટયો છે તેનાં છિદ્રો, પેંડા અને મગજના લાડુંનો ડાટો દીધા વિના અંધ પડશે નહિ. જ્યાં લગી ઝરો ચાલ્યાં કરશે ત્યાંલગી આપણાથી વાત પણ થવાની નથી.

નળ.—સારે આટલી લાડુંની નકામી વાતો કેમ થઈ?

વિદૂષક.—લાડુંની વાતો તમારે મન નકામી, પણ મારે મન તો કામની છે. બધા પ્રકારની સંપત્તિએ કરીને તમારું મન તૃપ્ત રહેછે; પણ અમને તો મિષ્ટાન્ન મળે સારેજ તૃપ્તિ થાય. જીવોની, પેટમાં કેટલા બધા ખાડા પડી ગયાછે ? (ષટ ખતાવેછે)

નળ.—જમતી વેળાએ પચાસ પૂરિયો ને પાંચ શેર દૂધપાક ચઢાં કરી ગયો હતો, ને હવણાં ભલી ભૂખ લાગી તો.

વિદૂષક.—પેલે અવતાર કોઈને ખવરાવ્યું હોય સારે આ અવતાર ખવાયકની ? એ પૂરીને અધોળ દૂધપાકમાં તો કાલે આપ તડકડતા હતા. મારા મનમાં કેટલાક દાહાડાથી વિચાર આવ્યાં કરેછે.

નળ.—શો ?

વિદૂષક.—મને લાગેછે કે, ઈશ્વર પૂરો વિવેકી નથી.

નળ.—એમ કેમ ?

વિદૂષક.—આપના દરબારમાં રહ્યો સારથી પેટ ભરીને અમે બધાં જમિયે છિયે, નહિ તો બમે ત્રણ ત્રણ દિવસના કડાકા કરવા પડતા. જાણો છો ? જ્યાં પાના ત્યાં ધાના નહિ, ને જ્યાં ધાના ત્યાં પાના નહિ.

નળ.—એટલે ?

વિદૂષક.—એટલે એમ કે, મારે ઝાઝાં છોકરાં છે; ગરીબોને ખા-

વાનાં સાંસાં ને છોકરાંની ઉત્પત્તિ વધારે; આપના જેવાં શક્તિવાળાંને ખાવાનું જોઈએ તે કરતાં સંપત વધારે, ને છોકરાં જોઈતાં, એ અવજો ન્યાય કેહેવાય કે નહિ? મારે કેટલું ખાવાનું જોઈએ છિયે તે તો આપ જાણો છો. મારી વહૂ મારાથી દોહોડું ખાયછે.

નળ.—ગજબની વાત.

વિદૂષક.—તમારે બધાંને થઈને છેક થોડામાં પતે એટલે એમ લાગે. અમારે તો દાહાડો ઉગ્યો કે પોણોમણ હોય તો પૂરું થાય, એટલા માટેજ ઈશ્વરને હું અવિવેકી કહુંછું. તમને એક શેર આપવું જોઈએ, ને મને પોણોમણ આપવું જોઈએ.

બૃહત્સેના પ્રવેશ કરેછે.

આગળ દરબારમાંથી દશશેર દૂધ આવતું હતું તે અમને બધાંને પોહોંચતું નહિ.

બૃહત્સેના.—અલ્યા ભૂખાળવા બ્રાહ્મણ, અધમણ દૂધ તને પોહોંચે ને જૂઠું બોલછ કે?

વિદૂષક.—તું ભલે આવી (તેની પાસેથી લાડુંનો ડબો લઈને ખાતાં ખાતાં) મેં દેવીને કહ્યું હતું, કે આચમન જેટલું પણ દૂધ અમારે ભાગે આવતું નથી, ત્યારે એમણે વધારે મોકલવાની આજ્ઞા કરી છે. મહા-દેવીની તો મારા ઉપર ઘણી કૃપા છે. દાસી, મહાદેવીને મારા આશીર્વાદ કેહેજો. (લાડું લુગડામાં લઈને ડબો દાસીને આપેછ).

બૃહત્સેના.—(સ્વગત) પેલો લાડું ખાશે ત્યારે ખબર પડશે. મુવો જ્યારે ત્યારે મને સતાવેછે તે હવે જાણશે. (જાયછ).

નળ.—ડોઠા દેવાયો હોય તો હવે પેલી વાત આગળ ચલાવ.

વિદૂષક.—રોહો, થાયછે, આટલો લાડું ખાઈલેવા દો.

નળ. વારૂ ભાઈ; સુખે ખા.

વિદૂષક. હું એમ કેહેતો હતો, કે તમે છેક ભોળા છો. બધાંનો શ્વાસ કરિયે પણ પિત્રાઈનો કરિયે નહિ. (બાળે લાડું ભાગીને એક ક-ડકાં મહોમાં નાખતાં) ઓ તારૂં સત્યાનાશ જયરે દાસી! એને ને મારે શુંએ વૈર છે, કે જ્યારે ત્યારે મને પજવેછે. ગઈ કાલે એક લાડુંમાં મીઠું નાંખ્યું હતું, અને આ લાડું તો બધોય રાઈતો છે. પણ નહિ

નહિ, મારે એને ગાળો દેવી ના જોઈયે; એણે મને ઠીક સૂઝાડ્યું. મને લાગેછે કે એના જાણવામાં પુષ્કરની વાત આવી હશે.

નળ.—પુષ્કરની શી વાત ?

વિદૂષક.—રાઈના લાકુનો એક કડકો મારા મ્હોમાં નાખ્યો એટલામાં પગથી તે માથા સુધી ઝાટકો લાગ્યો, તો પીત-રાઈ, સમજ્યા ? આપણા શરીરમાં પીત થાયછે કની, તેમાં રાઈ પડે, તો આગના કેટલા બહુકા નીકળે ? પીતરાઈ તો સદા બળતોજ રહે. પુષ્કરનો વિચાર, ગમે તેમ કરીને પણ, તમારું રાજ્ય લઈ લેવાનો છે; માટે તમારે એતતાં રહેવું.

નળ.—એમ હોય નહિ. રાજદરબારનો દબ્બો છોડીને તે વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં નિવાસ કરેછે, તેથી તેનું મન શાન્ત પડી ગયેલું છે. તને ખબર છે ? નિર્મળ પ્રવાહની નિરંતર શીતળતાએ કરીને ગમે તેવા તામસીને શાન્તિ વળે, તો એ મૂળથીજ શાન્ત છે; વળી મારા ઉપર અતિશય પ્રેમભાવ રાખતો આવેલો છે, અને હજી પણ તેવોજ રાખે-છે, તેના ઉપર ખોટો વેદેમ આણવાનું તારે મને કેહેવું નહિ.

વિદૂષક.—બલાં હોયછે તે બધાંને બલાંજ દેખેછે. અરીણનું ફૂલ ઉપરથી લાલચોળ હોયછે, પણ બીતરમાં ઝેર હોયછે; તેમ, કેટલાંક અગધ્યાની ઉપરથી ઘોયલા મૂળા જેવાં દેખાય પણ અંદરથી ઘણાં પાપી હોયછે; માટે રાજજી; તમારે મારી વાત ઉપર લક્ષ આપવું. તમારામાં મારા કરતાં બુદ્ધિ વધારે હોય તો બલે; પણ મારે અનુભવ પાકો છે; અનુભવથી જે ડાહ્યાપણ આવેછે તે પાકું હોયછે; ઠોકરો ખાંધને મેળવેલો અનુભવ ધિકારી કાઢાડવા જેવો હોતો નથી.

નળ.—પુષ્કર રાજ્યની ઇચ્છા કરશે ત્યારે એનાથી શું વધારે છે ?

વિદૂષક.—રાજ્યસાથે વળી એની ઇચ્છા જૂદી છે. મારી જીભ ઉપડતી નથી.

કલિ.—(જે ઉમેડાના ઝાડ ઉપર અદૃશ્ય રહેલો છે તે સ્વગત) આ બ્રાહ્મણ રાજના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન કરીને જરા ક્લેશ ઉપજાવે તો પછી મારું બળ એના ઉપર ચાલવાને વાર લાગવાની નથી.

નળ.—ત્યારે શું રાજ્ય ઉપરાંત બીજા કશાની તે આશા રાખેછે ?

વિદૂષક.—એના અભિલાષ જૂદા છે. પવિત્ર દમયંતી—

નળ.—દેવી ઉપર એની નજર ગઈ છે ?

કલિ.—(સ્વગત) રંગ છે બ્રાહ્મણ, હવે ક્ષાવશે.

વિદૂષક.—એક બ્રાહ્મણ મને કાલે સાંજે રસ્તામાં મળ્યો તેણે જો કહ્યું તે બધું કહું તો હવણાં ને હવણાં તમે એને બાંધી મંગાવો.

નળ.—બ્રાહ્મણે શું કહ્યું ?

વિદૂષક.—પુષ્કર લાગ તકાસે છે કે દમયંતી—

નળ.—દેવીનું હરણ કરવું ?

કલિ.—(સ્વગત) જરાક વધારે ને પછી જોઈ લ્યો.

વિદૂષક.—તેણે મને એક પત્રિકા બતાવી.

નળ.—ક્યાં છે તે ?

વિદૂષક.—મેં તેને પાછી આપવાનું વચન આપ્યું ત્યારેજ વંચાવી. મેં કાળા અક્ષરને કૂટી મારેલા નહિ તેથી બરાબર ઉકલ્યું નહિ.

નળ.—પણ તેમાં શો ભાવાર્થ હતો તે તો જાણ્યો કે નહિ ?

વિદૂષક.—દેવીને ભોળાવીને આણવી, એમ અર્થ હતો. તેણે અંતઃપુરના કોઈ જન ઉપર સૂચવેલું હતું. હું ધભરાતો તેની પાસેથી આપની પાસે આવવા નીકળ્યો, પણ આપ ધર્માસન ઉપર બિરાજેલા હતા તેથી પાછો ફર્યો, એટલામાં તો એતેલો બ્રાહ્મણ જતો રહેલો જણાયો.

નળ.—(કલેશમાં) ત્યારે એણે પાપદૃષ્ટિ કરી ? કાંઈ ચિંતા નહિ; ખરી વાત, બીજો ત્રીજો દિવસે વનફળ આપીને કોઈ બ્રાહ્મણ સાથે દેવી, કુમાર, અને કુમારીના સમાચાર પૂછાવેછે એમ દેવી કેહેતાં હતાં. ઠીક છે, એણે એમ આદર્યું તો પછી એનો પરિણામ એ સત્વર જોશે.

કલિ.—(સ્વગત) એનામાં કલેશ ઉપજ્યો એટલે એ મારી સત્તાને સ્વાધીન થયો. કોના ઉપર કેવે પ્રસંગે મારી સત્તા ચાલે છે તે હુંજ સમજું છું. હવે મારી ઇચ્છામાં આવશે તેમ એને ભૂલાવો ખવરાવીને ખાડામાં ઉતારીશ.

પ્રતિહાર પ્રવેશ કરેછે.

પ્રતિહાર.—મહારાજ, પુષ્કર કુમાર પધાર્યા છે તે આપને એકાન્તમાં મળવા ઇચ્છેછે.

નળ.—ખેલાવી લાવ એને પેલા અંદરના ખંડમાં. (પ્રતિહાર જાયછે.)
ગમે તેમ કરીને એ નિષધ દેશની સીમા છોડીને જાય એમ કરે.

વિદૂષક.—મહારાજ, મેં કહ્યુંછે તે લક્ષમાં રાખજો. છતરાશો નહિ.

નળ.—(જતાં જતાં) હાં, કાંઈ ધારણા કરીને આવેલો જણાયછે.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થલ, દરબારનો અંદરનો ખંડ.

માંડુ નળ અને પુષ્કર વૃત્ત રમેછે.

પ્રધાન.—(પ્રવેશ કરીને) હવણાં પુષ્કરને મેં દરબારમાં જતો જોયો;
તે ઘણો વિલક્ષણ દેખાયો. (ગીતિ.)

અમિત થયેલો અમણા હાથ હલાવી લવી કરે જેમ,
કુટિલ વિચારો કરતો ઘાટ ધડતો દિસ્યો મુને તેમ;
ઘાટ ઘડાય તદ્દયમાં, મુખમુદ્રા ને નયનજ અતલાવે,
હાવ અને ભાવની એ વાહક માટે કળ્યાવિષે આવે.

નક્કી એ છળભેદ કરવાને આવેલો જણાયછે, માટે મારે રાજ-
જની પાસે હાજર રહેવું જોઈયે, પણ હું અંદર જાઉં શી રીતે? આ-
રણાં તો અંધ છે.

નયથ્યમાં.—મહારાજ, હવે હું આપને નહિ રમવા દેઉં; ભંડાર
હારી ખેડા તો એટલેથીજ પાતું.

પ્રધાન.—અરે ! રાજાજિયે એની સાથે વૃત્ત રમવા માંડ્યું કે શું !

(ખારણાં ઠાકેછે.)

નયથ્યમાં.—ઉધાડું છું (અમ કહી વિદૂષક ખારણાં ઉઘાડવા જાયછે, પુષ્કર
તેના હાથ ઝાલી રાખેછે.) નહિ, પુષ્કર, તું મને ઝાલી રાખ નહિ. (ખાઝમ
ખાઝા થાયછે તેવામાં.)

નગરના સંભાવિત લોકોનું ઘેળું પ્રવેશ કરેછે.

પ્રધાન.—મહારાજ, બારણાં ઉઘાડવા ઘો, પ્રજામાંના લોકો આ-
ધને વિનતિ કરવા આવ્યાછે.

વિદૂષક.—(બારણાં ઉઘાડી નાંખીને ધભરાતો) પ્રધાનજી ! આપ મહા-
રાજને સમજાવો, હું ક્યારનુંય માયું ફેડુંછું પણ માઈ કાંઈ માનતા
નથી. આખો રાજભંડાર અને આ મેહેલ હારી ચૂક્યા.

પ્રધાન.—હૈ, એમ થયું ?

વિદૂષક.—હા, હા, એમ થયું.તમે આ બારણા વચ્ચે ઉભા રહીને
મહારાજને સમજાવો. હું દેવી પાસે જઈને તેમને અહિ તેડી લાવુંછું.

(નીકળે.)

નાગરિકો—મહારાજ, અમે આપની ગરીબ પ્રજા, કરગરીને
આપની પ્રાર્થના કરિયે છિયે, કે, હવે આપ છૂત રમો નહિ.

પ્રધાન.—મહારાજ, આપ કોઈ દિવસ અવિચાર્યું કામ કરો
એવા છો નહિ, તેમ છતાં આવું ધિકારવા યોગ્ય કામ લઈ બેઠા છો,
એ શું કેહેવાય ?

પુષ્કર.—તમારા કરતાં મહારાજ વધારે સમજેછે; અયોગ્ય વ-
ચન બોલતા બંધ રહેા; હવે તમારી શીખામણ એમને નથી જોઈતી.

પ્રધાન.—મહારાજ, આપ કેમ ઉત્તર આપતા નથી ? પાસા
સામું શું જોઈ રહ્યા છો ! આજથી ચોથા દિવસ ઉપરજ આપે એક
છૂત રમનારને શિક્ષા કરીછે, તે સમયનું આપનું જે બોલવું થયું હતું, તે
લક્ષમાં આણો.

પુષ્કર.—ધણું થયું પ્રધાનજી, તમે બારણાની બાહાર જાઓ એ-
ટલે હું બારણાં બંધ કરું. તમારૂં ડાહ્યાપણ તમારી પાસેજ રહેવા ઘો.

(તેને ખસેડીને બારણાં બંધ કરેછે.)

નાગરિકો.—મહારાજ ! આપના સુખ દુઃખ અને સારા નરસા
સાથે અમારૂં સુખ દુઃખ અને સારૂં નરસું ચુંથાયલું છે, માટે અમારૂં
રૂઝ ભાવનું વચન આપના ત્દદ્યમાં ઉતારીને આપ રમત છોડીને
ઉભા થાઓ.

પ્રધાન.—મહારાજ ! આપની માયાળુ પ્રજ્ઞની વિનતિ ઉપર કેમ લક્ષ આપતા નથી ? આપ ક્યાં નથી જાણતા કે:—

(ગીતિ.) સુ ભાવનું હેતુનું, વચન ન રચે તદ્દયવિષે જ્યારે;
નિશાની શાણા સમજે, વિપરીત બુદ્ધિ થયાતણી સારે.

વિપદ્મક.—(પ્રવેશ કરતાં સાંભળીને) (ગીતિ.)

હોય વિવેકી પૂરો, એમ છતાં વિપરીત બુદ્ધિ થાય.
શાણા કો' જન બોલો, તે જન રાજા છતાં શું કે'વાય ?

દમયંતી.—(પ્રવેશ કરતાં કરતાં ઉપજાતિ છંદ)

ભૂલે વિવેકી જન કો' વિવેક, ચઢે કુમાર્જે તજીને સુટેક;
જીવે શુણે ના, ગધ સર્વ શુદ્ધિ, વિનાશ કાજે, વિપરીત બુદ્ધિ.

પુષ્કર.—(અંદર) સાંભળો, હવે દેવીનો વારો આવ્યો.

નળ.—(અંદર) એવું અયોગ્ય વચન હું નહિ સાંપું.

કલિ.—(નેપથ્યમાં ખૂમ પાડેછ.) “ મારી કાઢો એ લોકોને. ” (કલિ બાહાર નીકળી આવી અદૃશ્ય રહી બધાને મારેછ તેવામાં કાપરનો પાઠિયો બાહાર નીકળી આવીને લોકોને માથાં મારેછ અને પછી જતા રહેછ.)

દમયંતી.—(રહતાં રહતાં) મહારાજ, પ્રાણનાથ, આપ મારી વિનતિ કેમ સાંભળતા નથી ? કૃપા કરીને દૂત રમતું રહેવા ઘો.

નેપથ્યમાં.—હું કોઈનું સાંભળવાનો નથી. તમે જાઓ તમારે ઠેકાણે.

વિદૂષક.—(સર્વેનો સાથે જતાં જતાં) (અડિલ છંદ.)

દૂત રમત થઈ ભૂતજ દમે, ભૂખ્યો પણ ભોજન નવ જમે;
તેને બોલ્યું ન કોનું ગમે, હાસ્યો જીગારી બમણું રમે.

(લોકો જાયછે, પ્રધાન અંદર યદને જવાનો પ્રયત્ન કરવા જાયછે.)

દમયંતી.—આર્ય સુદેવ, સમય સંકટામણનો આવ્યો છે. મહારાજ તો માફ સાંભળતા નથી, સારે મારે હવે એતવું જોઈયે. તમે જઈને વાણેય સારથીને રથ જોડાવી બોલાવી લાવો, એટલામાં હું બૃહત્સેનાને કહુંછું, કે ઇન્દ્રસેન અને ઇન્દ્રસેનાને તે તૈયાર કરે, નહિ તો હું તેમને ખોઈ બેશીશ.

વિદૂષક.—ખરી વાત છે મહાદેવી. (હુહો)

શાણું સમજી સમયને, વર્તે કરી વિચાર;

દુસ્તર દરિયો હોય પણ, અન્તે ઉતરે પાર."

(નય.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થલ, અંતઃપુર.

દમયંતી અને બૃહત્સેના.

ઈન્દ્રસેના, ઈન્દ્રસેન રમેછે.

દમયંતી.—બૃહત્સેના ! શું ત્યારે એમજ થયું ?

બૃહત્સેના.—હા જી, આર્યસુદેવ મને હવણાંજ કહી ગયો કે, મહારાજ પોતાનું રાજ્ય હારી ગયા.

દમયંતી.—અહો પરમેશ્વર, (ઈન્દ્રસેના ચમકી માતાપાસે આવે) તું અમારા ઉપર દયા કર, અને તું અંતર્જામી છે, માટે મહારાજના હૃદયમાં વાસ કરીને તેમનું મન જોથી ભમી ગયું હોય તેથી નિવારીને હતું તેવું કર, કે હવે વધારે માઠો પરિણામ થતો અટકે. આ અમારાં નિરપરાધી બાળકને વાસ્તે કૃપાળુ થા; અને આ અચાનક આવી પડેલા દુઃખમાંથી તાર. (વિલાપ કરેછે.)

ઈન્દ્રસેન.—(દાડા આવ્યા) માતા ! મારી વાહાલી માતા ! તું કેમ રડેછે ? તને કોણ રડાવેછે, તે તું ઝટ કહી દે, એટલે હું તેને માઈ. તને રડતી જોઈને મારાથી રડી જવાયછે. (રડતા રડતા તેનાં આંસુ લુલે.)

દમયંતી.—મારા કુળદીપક પુત્ર, એ દુઃખ હવણાં તારાથી નિવારણ થાય એમ નથી.

વાર્ણેય સારથી પ્રવેશ કરેછે.

ભાઈ, તું ઠીક વેળાએ આવ્યો. તું બનતી ઉતાવળથી કુંડિન નગર જા, અને મારાં માતાપિતાને જેવું સાંભળ્યું તેવું કહે, જે, મહારાજ પોતાનું રાજ્ય હારી બેઠા છે. આ દુઃખદાયક સંદેશો કાઢાવતાં મને અતિશય ખેદ થાયછે. હજી શું બનશે તે કહેવાઈ શકાતું નથી. મારાં આ ન્હાનાં બાળક એ માઈ ખઈ ધન છે, એમના ઉપર કાંઈ ગજબ ના

ગુજરે એટલા માટે એમને મારે પિયેર પોહોંચાડી દેવાની ઘણી અગત્ય છે. એમને સાચવીને લઈ જવાની ભલામણ તને કરવી પડે એમ નથી.

વાપ્શુંય.—મહાદેવી, એમાટે આપ ચિંતા રાખશો નહિ. કુંવર કુંવરીને હું મારા જીવ કરતાં વધારે સાચવીશ.

ઈન્દ્રસેના.—માતા, તું અમને મોકલી દેવાનું ધારેછે ?

દમયંતી.—હા બાપુ.

ઈન્દ્રસેના.—ખેલેનને જતું હોય તો ભલે જાય, હું તો નહિ જાઉં. મને તો તારા વિના ગમે નહિ તો.

દમયંતી.—(ગજગજા યદને) મારાં લાડકવાયાં બાળક, મને પણ તમારા વિના ગમવાનું નથી, પણ અહિ રાખવામાં તમને સમજાગી ખોઈ ખેસું એવી બીક રહેછે, માટે મારાં વાહાલાં બાળક, હું તમને કહું છું, તે સાંભળો:—(રામ રામત્રા) “ વનચર વીરા વધામણી ” એ ઢાળ.

કુંવરી કુંવર મારાં લાડકાં, કરો મોસાળ વાસ,

અસુઝાશો નહિરે અંતર વિષે, મારી તમમાં છે આશ.

કુંવરી કુંવર મારાં લાડકાં.

૮૬.

દાદા, દાદી, મામા, મામીને, મળજો વા'લથી બાળ,

કેહેજો કરગરી મારી વતી, કૂડો આવ્યો છે કાળ.

કુંવરી કુંવર મારાં લાડકાં.

૧

મેળવશે પરમેશ જો, તો તો મળશું જાત,

નહિ તો દુઃખે દાહાડા કાઢશું, ઝુરી ઝુરીને જાત.

કુંવરી કુંવર મારાં લાડકાં.

૨

મોસાળમાં કમી કરી નથી, મળશે અહિ સમુ સુખ.

ઈન્દ્રસેના.—મા આવી અમને ત્યાં નહિ મળે,

ઈન્દ્રસેના.—એથી બીજું શું દુઃખ ?

ઈન્દ્રસેના.—ના ના, માતા, અમે નહિ જશું.

૩

ઈન્દ્રસેના.—માબાપને વેહેતાં મૂકીને,

દમયંતી.—સુખ પામવા કાળ,

ઈન્દ્રસેના.—આવાં અભાગિયાં જે અમે,

ઈન્દ્રસેના.—અમને લાગવા લાગ.

ઈન્દ્રસેના.—ના ના, માતા, અમે નહિ જશું. ૪

ઈન્દ્રસેના.—છાની રે' માતા તું માફરી,

ઈન્દ્રસેના.—અમતી ક્યમરે મૂકાય,

ઈન્દ્રસેન.—પળ પણ તુજ વણ નવ ગમે,

દમયંતી.—દુઃખિયા દિન ક્યમ જાય ?

ઈન્દ્રસેના.—ના ના, માતા, અમે નહિ જશું. ૫

ઈન્દ્રસેન.—રડતો મને છાનો રાખવા, વાહવા વિધ વિધ પર;

ઈન્દ્રસેના.—મા ! તુજવણ ખીજું કો નહિ મળે મામાને ઘેર.

ઈન્દ્રસેન.—ના ના, માતા, અમે નહિ જશું.

બૃહત્સેના.—મારા વાહાલા કુંવર, આવો તમને હું સુખપાલમાં એસાઈ; તમને જે ઘોડા ગમેછે તે ઘોડા જોડ્યા છે.

ઈન્દ્રસેન.—હંઅં, એમ કરીને મને વાહીને લઈ જાયછે. ના, હું નહિ આવું, મને મા વિના ગમે નહિ તો.

દમયંતી.—બૃહત્સેના, મારી વાહાલી દાસી, હવણાં સુધી મારા મનમાં તને મોકલવાનો વિચાર નોહોતો; પણ વધારે વિચાર કરતાં એમ લાગેછે, કે મારાં આ અદ્દહેતાં બાળક સાથે તું જઈશ તો તેમને મારા વિયોગનું જરા ઓછું દુઃખ લાગશે. ઈન્દ્રસેનને તે તારા હાથથી ઊછેરીને મ્હોટો કસ્યો છે, તેથી એની કેટલીક આડાઈ અને ખો જેમ હું સમજું છું અને એને રક્ષો કરું છું તેમજ તું પણ કરી શકેછે, માટે મારી વાહાલી દાસી, તું એમની સાથે જ. (કુંવરને) મારી ઈન્દ્રસેના, તું ડાહી છે; આ ભલી દાસીને પજવીશ નહિ. તારો ભાઈરી-શાળ છે તે જ્યારે જ્યારે રીસાય, અને કોઈને બદે નહિ, ત્યારે તું એને સમજાવજે; એને તું કેહેજે, કે, આપણે હવે નમાયાં છિયે માટે આડાશ કોના આગળ કરવી ? (રડે.)

બૃહત્સેના.—બા સાહેબ, આપ હડબડી જશો નહિ. હું જરા પણ ઓછું આવવા દઈશ નહિ.

ઈન્દ્રસેન.—મારી વાહાલી માડી, તું મને મોકલવાને રડછ તારે હું જઈશ, તું છાની રહે.

દમયંતી.—(રડતાં) મારા ડાહ્યા દીકરા. તને જ્યારે જ્યારે તારી

દુખિયારી માની ગરજ પડે સારે સારે તું આ બૃહત્સેના ભણી જોઈને તારું મન વાળજે.

ઈન્દ્રસેન.—પણ એનાથી તારી ગરજ ક્યમ સારી શકાશે ? ઓ-મા, હું આડો થઈ રહું છું, સારે તું જેમ વાહાલ કરી, મારે માથે હાથ ફેરવેછે, તેમ કરતાં એને આવડતું નથી; એવી વેળાએ તું આવીને મને છાનો રાખી જવાની હા કેહે તો હું જાઉં.

દમયંતી.—તારા પિતાને એકલા મૂકીને મારાથી અવાય એમ નથી.

ઈન્દ્રસેન.—મા, તારે તું અમને અમારા પિતાને મળવા દીધા વિના મોકલી દેવા ધારેછે ?

દમયંતી.—આપુ, તેમને હવણાં મળાય એમ નથી, તે ભારે કા-મમાં પડ્યા છે ! (રડે.) આપુ ઇન્દ્રસેના, મારી ડાહી દીકરી, તું મને છોડ, અને જરા આગળ થા, એટલે તારે ભાઈ તારી પછવાડે આવે, વધારે વાર કરવા જતાં કાંઈ વિઘ્ન આવી પડશે.

ઈન્દ્રસેના.—(રડતાં) મા, મારી વાહાલી મા, જ્યારે તું એમજ કરવું ઇચ્છેછે સારે છેલવેરકું મને તારે ગળે બાઝવા દે.

દમયંતી.—દીકરી, તારાં આવાં વચન માંડે તદ્દય ભેદી નાંખે છે. લે સારે તું મને ભેટી લે.

ઈન્દ્રસેન.—ના બેહેન, પેહેલો મને વળગવા દે.

દમયંતી.—આવો બાઝો મારાં બાળ, ઓ ફૂર ભાગ્ય ! જ્યારે આ પ્રભાણે મારાં બાળકથી વિખુટાં પડવાતું કશું, સારે મારો અંત આણે તો સાંડ, મારાથી મારાં છોકરાં નથી છોડાતાં, અરે, એમનાથી પણ છૂટાતું નથી.—(રડે).

બૃહત્સેના.—ડાહી ઇન્દ્રસેના, તમે માની ડોક મૂકી ઘો એટલે આપુ છૂટે.

ઈન્દ્રસેના.—માડી, તું હવણાં જોટલું હેત રાખેછે તેટલું સદા રાખજે, અને અમને વેહેલાં તેડાવી લેજે.

ઈન્દ્રસેન.—માતા ! મારી વાહાલી માતા, મને કાલે પાછો બોલાવી લેજે હો ?

(ઇન્દ્રસેના વહૂંટે)

બૃહત્સેના.—બાપુ, ચાલો બેહેનની સાથે.

ધન્વસેન.—ના, હું નથી આવવાનો, બેહેનને લઈ જા, મા આવે તો હું આવું.

દમયંતી.—મારા લાડકા કુમાર, મારાથી નહિ અવાય, હવે તું હઠ છોડી દે, અને તારી બેહેનની સાથે જા.

ધન્વસેન.—મને એક બચ્ચી કઈં તો જાઉં.

દમયંતી.—(બચ્ચી કરેછે).લે, હવે છોડું મારી કોટ.

ધન્વસેન.—(છૂટીને જરા ખસેછે અને ફરીને પાછા વળેછે.) માડી, તું મને બહુ વાહાલી લાગેછે માટે હું તો નહિ જાઉં.

દમયંતી.—(ઉભા થઈને) બાપુ, તું હડીલો ના થા.

બૃહત્સેના.—(કંઈ ઉતરતો નથી તેને ઉચકી લઈને) બા સાહેબ, મને જવાની આજ્ઞા આપો.

દમયંતી.—આ જગતમાં માઈ જે કાંઈ છે તેને લઈ જવાની તને આજ્ઞા કેમ અપાય? પણ જા, દાસી, મારાં છોકરાંનું જતન કરજે, તેમને આહું આવવા દઈશ નહિ. હવે ઈશ્વર જ્યારે મેળવશે ત્યારે મળીશું. દાસી, કદાપિ હું અટવાઈને મરી ગઈ તો આ છોકરાંની તને સુપ્રત કઈંછું. તારામાં જીવ હોય ત્યાં સુધી તારે એમને છોડવાં નહિ. દાસી, તું મારાં છોકરાંની માની ગરજ સારજે. જા, સુખી થા. (રહે.)

બૃહત્સેના.—બા સાહેબ, મારાથી બોલાતું નથી, પણ ભરોસો રાખજો, કે, મારામાં જીવ હશે ત્યાં સુધી આ રાજવંશિયોને છોડીશ નહિ.

(બધાં રહાશે જાણ કરીને જાયછે.)

દમયંતી.—ધિકાર છે આ જિવતરને. વેવળાં વીણીને પણ પેટનું પૂરું કરનાર ગરીબ સ્ત્રી પોતાનાં પતિ છોકરાં ભેગી હોય તો તે સુખી છે. એ સુખ માઈ ગયું. એ મારાં પેલા લવનાં પાપનું ફળ મારે ભોગવવું જોઈયે. અરે! ઓ! ઓ! મારાં બાળક! (રડતી રડતી જાયછે.)

પ્રવેશ. ૬ ટો.

સ્થલ, દરબાર.

પ્રધાન, સેનાપતિ અને દરબારિયો. (શોકાતુર થઈ બેઠા છે.)

વિદ્યપક.—(પ્રવેશ કરીને) આ દરબાર હવે સ્મશાન જેવો લા.

જેછે, જેવું જીવ વિનાનું ખોળિયું; તેવું નળ રાજા વિના આ ધર્માસન-સ્થાન અને આપણે એમના માણસો છિયે.

પ્રધાન.—આર્ય સુદેવ ! મહારાજે, આપણા પ્રિય કુમાર ઇન્દ્રસે-નના સમખવરાવીને બધા દરબારિયોને પાછા કાઢાડ્યા તે વેળાએ સર્વેને અતિશય માઠું લાગ્યું. આપણા અને એમના અન્યોન્ય પ્રેમનું છેવટ આવું આવવું જોઈયે ?

સેનાપતિ.—આપણે રાજ્યની સેવા કરવાને માટે આપણા જન્મારો લખી આપ્યો નથી. આપણને પાલવે ત્યાં સુધી આપણે રહિયે. આપણે શું તદ્દયશૂન્ય છિયે કે આપણા શિરછત્ર, નળ મહારાજ અને પવિત્ર દમ-યંતી દેવી, એકેકું વસ્ત્ર પેહેરીને દેશવટો લે, અને આપણે આપણું આ પાપી પેટ ભરવાની લાલચે, એક અયોગ્ય માણસની સેવા ઉઠાવિયે ? અરે, એ આપણાથી કેમ બને ?

પ્રધાન.—અયોગ્ય તે કેવો ! છળભેદ કરીને આપણા દયાળુ રા-જના સારાપણનો ખોટો લાભ લીધો, અને દુધ પાઈને ઉછેરેલો સાપ જેમ ડંસવાને ઉભો થાય તેમ એણે કર્યું. હશે, જે બનવાનું હતું તે બન્યું, મહારાજે હવે આપણને એમની સાથે જવાની મના કરી, તો આપણે માટે ચોખંડ પૃથ્વી પડી છે. જ્યાં દુશ્મના ત્યાં દેશ અને જ્યાં વશ્યા ત્યાં ધર.

વિદૂષક.—દરબારિયો, તમને તો સમજાવીને મહારાજે પાછા કાઢા-ડ્યા, પણ હું તો ભૂતની પેઠે બાઝ્યો રહ્યો હતો, પણ ગદગદિત કંઠે એમણે મને કહ્યું કે “પ્રજનાં મન ઘણાં ઉશ્કેરાયાં છે એવા સમયમાં દરબારિયો જો હઠ લઈ બેસે તો પરિણામ ખોટો થાય, અને હું માઈ વચન હાઈ, હું સર્વેને ઉશ્કેરનારો ઠાંઈ અને જગતમાં મારી અપકીર્તિ થાય,” માટે ત-મને બધાંને ફરીને સમજાવવાને માટે મને પાછો મોકલ્યો છે. અને કહ્યું-છે, કે, “ પ્રજાનું સુખ એજ માઈ સુખ, માટે માઈ સુખ તમે ઇચ્છતા હો તો પ્રજાના સુખદુઃખનો નિકટનો તમારો સંબંધ તમારે જાણવો નહિ.” અને એ વાત પણ ખરી છે. જે વેળાએ તમે કારભાર જોડી ઘો તે વેળાએ, આ નગરમાંથી અથવા આખા દેશમાંથી નવું પ્રધાનમંડળ એકઠું થઈ શકે એમ છે ? જે કારણથી તમે જોડવા ઉભા થયા છો તે કારણ સર્વેને સરખું છે.

પ્રધાન.—પુષ્કરનો સાળો મારી જગ્યાનું કામ કરવાને રાજી હશે.

વિદૂષક.—વિના અધિકારે રાજાનો સાળો આખા દેશનું સલા-
નાશ વાળે, તો પછી અધિકાર પામે ત્યારે તો બાકી શી રાખે ! માટે
હવે એવા વિચાર જવા ઘો.

સેનાપતિ.—પુષ્કરે એના કેહેવા ઉપરથી પડો વજડાવ્યો છે, કે,
“ નળ અને દમયંતીને કોઈ કાંઈ આપશે તો પુષ્કરમહારાજના ભારે
વાંકમાં આવશે ” કેવો પાપી !

પ્રધાન.—પેહેલું મને કાહાવ્યું અને મેં એમ કરવાને મારો અ-
ભિપ્રાય આપ્યો નહિ ત્યારે એણે બારેબાર એ દુષ્ટ કામ કયું. અરે,
એથી પ્રજાનાં કાળજી કપાઈ ગયાં.

સેનાપતિ.—તમે જીવોની, એ એટલેથી પતવાનું નથી.

પુષ્કર પોતાના સાલારાય સાળાસહિત પ્રવેશ કરેછે.

(દરબારિયા ઉભા થાયછે અને પોતપોતાને સ્થાને બેસેછે. પ્રતિહાર છડી ઉપર
ડોક ટકવી સ્વસ્થ રહેછે.)

સાલારાય.—કેમ પ્રતિહાર, તારું આવી બન્યું છે કે શું ?

પ્રતિહાર.—મહારાજાધિરાજ નળ—

સાલારાય.—અરે એ તો પોહોંચ્યા આઘે દેશ, સંભાળીને બોલ.

પ્રતિહાર.—પુષ્કર રાજાને ઘણી ખમા.

વિદૂષક.—(સ્વગત) મારો સાળો, સાળો—

પુષ્કર.—ધારેલી ધારણા પેશ પોહોંચેછે એવી આનંદની વેળાને
અનુભવ અતિશય સુખદ છે. તેમાં વળી જેની ચઢતી બોધ શકાતી ના
હોય એવા પિત્રાઈનું પાયમાલ થવું અને આપણું હંમેચર એ તો
સુખનું શિખર છે. (ડાલેછે).

વિદૂષક.—હાજી, હંમેચર એ સુખનું શિખર ખરું !

સાલારાય.—અધ્યા આજણુ, શકનમાંજ તું મહારાજાને હંમેચર
ચડવાની વાતો કેમ કરેછે ? ફાટયો છું કે શું ?

વિદૂષક.—હંમે ચડવાનું હું નથી કેહેતો, પણ તમારા બંનેવી પોતાની મેળેજ કેહેછે.—અને તમે ફાટયાનું કોહોછો તે તો ખરી વાત છે. કોઈનું ભાગ્ય ફાટે તો માંડે લક્ષ્ય ફાટયું છે, માંડે કાળજી ફાટયું છે.

સાલારાય.—તાંડે કાળજી ફાટયું તો ભોગ તારા આપના ને તારી સાતે પેહેડીના.

વિદૂષક.—ભોગ તો જેને સત્તા મળે તેના, મારા સરખા ગરીબ બ્રાહ્મણના ક્યાંથી !

સાલારાય.—ચૂપ ફૂતરા ! હું તને મારી પોતાની સ્વતંત્ર સત્તાથી આજ્ઞા કરુંછું કે તું ચૂપ રહે, અંદુ ખાનારા ફૂતરા !

વિદૂષક.—સત્તા તે રાજની કે તમારી ? અને રાજ તે તમે કે તમારા બંનેવી.

સાલારાય.—હું હું હું, જા, સાત વાર હું. હું ને મારા બંનેવી કાંઈ જૂદા છિયે ? અમે એકના એક છિયે, મારી બેહેનના મારા બંનેવી જેવા પ્રીતિપાત્ર છે, તેવોજ હું પ્રીતિપાત્ર છું, સારે બોલ અમે બે એક ખરા કે નહિ ?

વિદૂષક.—ખરા, ખરા, ખરા. અને તેટલાજ ઉપરથી તમે આટલા બધા હરખાઇ ગયા છો તો. પણ ઘણા જણ બહુ હરખથી હડકાયા ફૂતરાના જેવા થઇ ગયેલા મેં મારી આ બે આંખોએ દીડાછે, તેવાં ચિન્હ આપ રાજશ્રીનામાં દેખાયછે તેથી હવે આપને હડકવા હાલવા માંડયો છે.

સાલારાય.—વિદૂષક, સંભાળીને બોલ, હું હવે રાજ્યનો સાજો થયોછું.

વિદૂષક.—હા, મેરખાંન, તમે હવે આખા રાજ્યના સાજા ખરા અને એટલાજ માટે રાજ્યની સત્તા જેઓની પાસે આવે તેને મારા સરખાએ અડવીને કેહેવું જોઈયે, કેમકે.—

(ચોપાયા અથવા મેરેડી ચાલની સાખી).

જેમાં શક્તિ ઝાઝી તેપર અંકુશ જરૂર જોઈયે ;

મ્હોટા મદાંધ થઇને મા'લે, જે કે'નાઈ ન કોઈયે.

માતેલા હાથીને મા'વત અંકુશે ન અડાવે,

ધૂલ લઈ ધોરી રસ્તામાં, ચૂકી શિર ચડાવે.

સાલારાય.—સારે હું મારા માથા ઉપર ધૂળ નાંખનારો ?

વિદૂષક.—દારૂડિયો દેખે પીઠું, પિયે ખાય અન્નિહું.

અણુદીઠાનું દીઠું, માર મહુડાંને મીઠું.

સાલારાય.—એ વળી તુંબડીમાં કાંકરા શા ગગડાવ્યા ?

વિદૂષક.—એ તો જેને ટાપી બેસતી હોય તેને પેહેરી લેવાની છે. ન સમજ્યા ?

સાલારાય.—ના, સમજાવ.

વિદૂષક. (ગીતિ.)

ભરચક સુખમાંથી દુખ, અથવા દારૂણ દુખ જઈ સુખ થાય'
એવી અચાનક ગતિના અવસરમાં વિક્રિયા થઈ જાય.

પુષ્કર.—હવે રહેવા દે તારૂં પાંડિત્ય, તમે બધા એક છો તે હું સારી પેઠે જાણું છું.

પ્રધાન.—એમ કેમ ?

પુષ્કર.—દૂતમાં મેં નળનું રાજ્ય જીતી લીધું, તો તમે રાજ્યના માણસો તેમાં આવી ગયા, તેથી વણમૂલના તમે મારા સેવકજન છો; તેમ જતાં, નળને પ્રજાના લોકો ખાવાપીવાનું કાંઈ આપે નહિ એવો પડો વજડાવવાની તમને આજ્ઞા કરી તે તમે માથે ચડાવી નહિ; પણ આકરો કેવા જોઈયે. (ગીતિ.)

બેશ કહતાં બેસે, ચાલ કહતાં તરત ઉઠી ચાલે.

ઘટિત અઘટિત ન જોતાં આજ્ઞા ધણીની પળાય સ્થમ પાજે.

સાલા૦—અરે, એમણે એમ ના કશું ત્યારે શું અટકી રહ્યું ?

પ્રધાન.—પ્રજાની આંખમાં આપની હલકાઈ આવી જાય, અને તેથી થતા પરિણામને અટકાવાને માટે, એ વિચાર મને અઘટિત લાગ્યો, તેથી મેં તેનો અમલ ન કર્યો કેમ કે.—

(ગીતિ) સાંઝે ધણીનું વાંચે, તે કદિ ન ડરે ખરેખર કે'તાં.

લાલ સમૂળો જાતાં પણ રાખે પણ અતિશય દુખ સે'તાં.

સાલા૦—ખરી સેવા એમ થાય નહિ.

વિદૂષક.—ખરી વાત છે. ગીતિ.

ગરજી આશિયાળા, પેટભરા પરઉપજીવિકા પર જે.

સારું કે'તાં ખમચે, ખમચ્યા ન રહે સ્વતંત્ર છે નર જે.

નપથ્યમાં.—જે પાછળ પડશે તે જન્મને દાર ચડશે, ધાઓ! દોડો !
 સાલારાય.—અરે ઓ મારા આપ ! એ શું જે, એ. શાનો પોકાર ?
 લોકોનું ટોળું દરબારમાં પ્રવેશ કરીને બંડ મચાવે છે ને
 પડો વગાડનાર દોડતો આવે છે તેને મારે છે.

પુષ્કર.—અરે આ શું ? મારી આત્માનો આ પ્રમાણે લોપ ?

પડોવગાડનાર. ઓ લાઇ શાખ, મને છોડો, હવે હું મરી જ-
 ઇશ. મને તો આ સાલારાયે કહ્યું, તેથી મેં પડો વગાડ્યો, એમાં મારો
 વાંક નથી, મને છોડો.

લોકો. મારો ! મારો ! એ સાલા સાલારાયને (બધા તના ઉપર
 ધરી પડે છે ને તેને અદ્ભુત કરી નાંખે છે.)

પુષ્કર. આ શો ગજબ, મારી પ્રજા આ પ્રમાણે મારા સામી
 બંડ મચાવે ?

લોકો. ત્યારે શું તમે આ પ્રમાણે અમારા રાજનું રાજ્ય છી-
 નાવી લઇ તેને ખાવા પીવાને આપે તેની પણ મના કરો ? આવું નીચ-
 પણું જેનામાં હોય તે આ પવિત્ર ધર્માસનને લાંછન લગાડવાને
 વધારે વાર નહિ ટકી શકે. (તના ઉપર ધરી જઈ તેને ધર્માસન ઉપરથી ઉઠાડી
 મકવા ભય છે.)

પ્રધાન. પ્રજાના સુર લોકો, તમે હવે એટલેથી અટકો, અને
 જેના ઉપર તમારો આવડો બધો પ્રેમ છે એવા નળ મહારાજના વચનને
 માન આપવાને પાછા જાઓ.

વિદૂષક. (માલશે માલશે પ્રવેશ કરીને) પુષ્કર, સાલારાય, તમે કોઈ
 મહારાજો નહિ. હું નગરાજને અહિ પાછા લઈ આવ્યો છું, તે આ લો-
 કોને સમજાવીને પાછા કાઢાડશે. ભાઈ સાલારાય, તમને બહુ વાગ્યું ? હા-
 ડકું બાડકું બાગ્યું તો નથી ? હાડકા વિનાની જીભ હાડકાવાળા ભાગને
 માર ખવરાવી પોતે ડાબલીમાં ભરાઈ પેસે છે. બકવા કર કર કરતી હતી
 તે નીકળી હવે બાહારે.

નળ અને દમયંતી, સાદાં વસ્ત્ર પેહેરેલાં એવાં પ્રવેશ કરે છે.

(બધા ઉઠીને માન આપે છે.)

નળ. મારી વાહાલી પ્રજા, તમે આ પ્રમાણે વર્તીને મને ધણું

માહું લગાડ્યું છે એ કદિ તમારા વિચારમાં નહિ આવતું હોય; હું મારી મૂર્ખાઈથી માંડે રાજ્ય ખોઈ બેઠો છું, એમાં કોઈને દોષ દેવા જેવું નથી; મને કોઈએ બલાતકારે કાઢાડ્યો નથી, પણ મારા અવિચારે મને બલાતકારે કાઢાડ્યો છે. ઘૂત નહિ રમવા દેવાને મને આ મારા સુદેવે, મારા આ શાણા પ્રધાને, અને મારી માયાળુ પ્રજા, તમે ટોળે આવીને ઘણો સમજાવ્યો. જન્મમારમાં કોઈ દિવસ જેવું વચન લોપેલું નહિ એવી મારી આ પ્રાણપ્રિયાનાં વચન ઉપર પણ કાંઈ મેં લક્ષ આપ્યું નહિ. મારી બ્રહ્મબુદ્ધિ થવાથી હું માંડે સર્વે હારી ગયો તેમાં તે છતી લેનારનો દોષ નથી. તમે બીજાને દોષ દેવા જતા પેહેલાં મને દોષ ઘો મને ધિકારો, અને મને અપમાન આપો.

લોકો.—એમ થાય નહિ, અને અમારાથી જૂદાં પડાય નહિ.

નળ.—તમે ખોટી આડાઈ ના કરો, મારા જેવા અયોગ્યના ઉપર ભક્તિ બતાવીને ખોટો પ્રજ્ઞપાત કર્યાનું દૃષ્ટાન્ત જગતમાં પ્રસિદ્ધ થવા ઘો નહિ. તમે ધર્માસનની પ્રજા છો, નળની નથી. નળનામાં જ્યાં સુધી યોગ્યતા હતી ત્યાંસુધી તમે નળને માન આપ્યું, પણ હવે જ્યારે તે પોતાને હાથે અયોગ્ય ઠસ્યો ત્યારે તેવાને માટે કશી કાળજી રાખો નહિ. તેમ છતાં, જો તમારો મારા ઉપર પ્રેમ હોય તો તે બતાવી આપવાને, મેં મારે હાથે કરીને આ મારા પિત્રાઈભાઈ પુષ્કરને રાજ્ય આપ્યું છે તેની રાજભક્ત પ્રજા થઈને રોહો. એ છે તે હુંજ છું. એ તમારા ઉપર મારા કરતાં કોઈ પ્રકારે આછી મમતા રાખશે નહિ. પણ તમારા સુખમાં વૃદ્ધિ થાય તેમ રાજ્ય ચલાવશે.

લોકો.—નહિ, રાજા નહિ, એમ બંને નહિ, આપની ઉંચ સ્થિતિને આંચ આવે એમ થાય નહિ.

નળ.—ભાઈયો ! ગમે તેવી ઉંચ સ્થિતિવાળાનામાં, જરા પણ દુર્ગુણનો અસર થવા માંડે તો તેનો શો પરિણામ થાયછે તેનું દૃષ્ટાન્ત પૃથ્વી ઉપર રહેવાને, જગતને ડાહ્યાપણુ લેવાને, અને દુર્ગુણનો પટ ખેસાડવાનું હાથે કરીને ઉપાસન ઉજું કરનારને ચાંનક લેવાને, મારા આ દેહનું જે થશે તે હું થવા દઈશ, પણ મારા કીર્તિરૂપી દેહને આંચ આવે તેવું કોઈ કાળે પણ થવા દેનાર નથી; માટે મારી માયાળુ

પ્રભ, તમે તમારે ઘેર જાઓ, અને મારા પ્રત્યે જેવી રાજભક્તિ ચલાવી છે, તેજ પ્રમાણે, આ મારા ભાઇની સાથે ચલાવીને સુખી થાઓ. મારા આ દરબારિયોને શું મારે માટે કાંઈ નથી થતું એમ તમે સમજો છો ? એમને મેં આજ પ્રમાણે સારી પેઠે સમજાવ્યા છે, અને મારા એકના એક ઇન્દ્રસેનના સોગન દઈને વાસ્યા છે, તેથી તેમણે મારી સાથે રહીને જેમ રાજ્ય ચલાવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે પુષ્કર રાજની સાથે રહીને ચલાવશે, માટે તમે નિશ્ચિંત રહેા, અને તમારું હેતુ જો મારા ઉપર, આ મારી પ્રિયા ઉપર, અને મારાં કુંવર કુંવરી ઉપર હોય તો તે સર્વેના એકઠા સમ દઈને હું તમને વિનવું છું, કે, હવે ખીજો કાંઈ પણ ફેરફાર થવાનો નથી માટે, તમે પાછા જાઓ અને સુખી થાઓ.

(લોકાને આગળ કરીને જાય છે).

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થલ, વગડો.

નળ અને દમયંતી.

નળ.—પ્રિયા, જાણે કોઈયે મને ભુરકી નાખ્યો હોયની એમ હું ભાન ભૂલ્યો હતો, તેથી કાંઈ સ્મર્યું નહિ; અને છેવટે પરિણામ આ થયો.

દમયંતી.—પ્રાણનાથ ! જે કાળે જે બનવાનું હોય તે કોઈનાથી અટકાવી શકાતું નથી, માટે આપ ખેદ કરશો નહિ.

નળ.—ખેદ કશો થતો નથી. પ્રિયા ! હાથે કરીને ઉપાસન ઉભું કર્યું તેનો પશ્ચાત્તાપ કેમ ન થાય ? પુષ્કર દુષ્ટ વિચાર કરતો અટકે એટલા માટે, એને હરાવીને કોઈ આઘેના દેશમાં એનો વાસ કરાવાની લાલચે, મારી પોતાનીજ લાજ ખોઈ એટો. ખીજને ફસાવા જનારો પોતેજ ફસાય છે.

દમયંતી.—આર્યપુત્ર, આપ થોડા દિવસથી મને કેહેતા હતા તે પ્રમાણે, જરા જરા વારમાં આપના વિચાર બદલાઈ જતા, એવી

મનની ભ્રમિત સ્થિતિમાં જે બની ગયું તે વિસારી દીધા વિના સિદ્ધિ નથી. હવણું આપણી જે સ્થિતિ થઈ છે તેવી, અને તે કરતાં પણ વધારે દુઃખદાયક સ્થિતિમાં ધણા લોકો દિવસ નિર્ગમન કરે છે, તો આપણે કેમ નહિ કરી શકિયે ?

નળ.—દેવી, મારી પ્રાણપ્રિયા, મને માફ દુઃખ થતું નથી, પણ તારી આવી સ્થિતિ જોઈને માફ તદ્દય કંપે છે. તને થતું દુઃખ સંતાડી રાખવાને તું પ્રયત્ન કરે છે, પણ સ્વાભાવિક મૂકાઈ જતો નિશ્વાસ બધું ઉઘાડું પાડી દે છે. તારું કોમળ અંગ આટલી વારમાં કરમાઈ ગયું છે. પુષ્પમાર્ગ ઉપર ચાલવાથી પણ ધસારો પડે એવા કોમળ પગ, આવા ખડખડા રસ્તામાં ચાલતાં, છેક તળવાઈ ગયા છે; તેમાં વળી, ડગલે ડગલે ઠેસો વાગે છે, અને અખડાઈ પડે છે, એ મારાથી દેખી ખમાતું નથી.

દમયંતી.—સેહેવાનું આવતાં સહનશક્તિ એની મેજે આવે છે.

નળ.—પ્રિયા, આજ ત્રણ દિવસ થયાં અત્ર કં પાણી તું પામી નથી. સીમમાં વાસો રહેનારા લલા ખેડુતોની સ્ત્રિયોએ, પરમ દાહાડે પોતાના પતિના ભાથામાંથી તને આપવા માંડ્યું, પણ પુષ્કરના વાંકમાં તેઓ આવી જાય એટલા માટે તે કાંઈ પણ લીધું નહિ. આ ઉજ્જડ વગડામાં ફળાદિ કાંઈ પણ જોવામાં આવતું નથી. મારી પ્રાણપ્રિયા, હું શું કરું ? અરે, જે હજારોનું પોપણ કરવાને શક્તિ ધરાવતો હતો, તે કુટિલ કાળના પલટાઈ જવાથી પોતાની પ્રાણપ્રિયાને ભૂખે તરશે ટળવળતી જોઈને લાચાર બની જઈ ટકટક જોયાં કરે, એના જેવો નિર્ભાગી ખીજો કોને કહેવો ? (ખેદ બતાવે છે.)

દમયંતી.—આર્યપુત્ર, આપ અકળાશો નહિ. મારી ભૂખ મરી ગઈ છે એટલે મને બહુ લાગતું નથી. પોતેજ ભૂખ્યા તરસ્યા છો તેમાં વળી મારી ચિંતા કરીને આપ દુઃખમાં વધારો કરો છો. અરે, હું કેવી અભાગણી કે આપને સુખ દેવાનું સાધન થવાને બદલે દુઃખ દેવાનું સાધન થઈ પડી છું.

નળ.—પ્રિયા, જોઈ પેલી ટેકરી ?

દમયંતી.—હા, મારા શિરછત્ર, મારા પિતાને લાંથી આપ મને પ્રથમ પોતાની માથાની છાયા નીચે લઈ આવ્યા, ત્યારે આપણે પેલી

જગ્યાએ પડાવ નાંખ્યો હતો, અને સૂર્યોદય થતી વેળાનો આ પ્રદેશનો દેખાવ બતાવાને આપ મને એ ટેકરી ઉપર લઈ ગયા હતા, તે એ.

નળ.—પ્રિયા, એ સમયે આપણા સુખનો પૂર્ણ સૂર્યોદય હતો, અને આજે આ વેળા પણ છે. તે વેળાએ તારા સુખની વૃદ્ધિ કરવાને હું પૂરે શક્તિમાન હતો, આ વેળાએ દુઃખની વૃદ્ધિ કરનાર થઈ પડ્યો છું. અને શાથી તારું દુઃખ ઓછું થાય, તેના વિચારમાં નિમગ્ન થયો છું. પ્રિયા, એ ટેકરીની સામેની સીધી વાટ જોઈ ?

દમયંતી.—હા, મારા પ્રાણાધાર, આપ એ વાટે મારી આગળ ચાલો તોજ એ સારી લાગે.

નળ.—પ્રિયા, જે તારાથી વિખુટાં પડવાને કલ્પાન્ત કરતાં હતાં, એવો તારાં બાળક, આ માર્ગે થઈને જ્યાં ગયાં છે, ત્યાં તું તેઓને મળે તો તેમને કેટલો બધો આનંદ થાય ?

દમયંતી.—મારા જીવનહાર, મારી સાથે આપને દેખે તોજ તેમને આનંદ થાય.

નળ.—પિતા કરતાં માતાનો સહવાસ છોકરાંને વિશેષ હોયછે, માટે માતા વિના તેમને ચાલે નહિ.

દમયંતી.—પ્રાણનાથ, આપના વચનથી ત્રાસ ઉપજવાનો પ્રથમ અનુભવ હવણાંજ થયો. મને વિખુટી પાડવાનો આપનો વિચાર માંડ કાળજી તોડી નાંખેછે; અરે, મારાથી તે સહન થઈ શકતો નથી.

(સીતાજીના મહિનાનો રાગ.)

મારા જીવનહાર, આ વાર, મને લ્યો ઉગારીને,
માઈ લૃદ્ધય કમળ કંપી જય, વિયોગ વિચારીને;
પૂરા પ્રેમથી પાળી પોશીને ઉછેરિયું આદરે,
ધાયલ પંખી ફૂડફૂડી મરી જય, ફાટી પડશે લમ ખરે.
પ્રાણાધારનો જે ન આધાર તો પ્રાણ ટકે નહિ,
જીવનહાર જૂદા થઈ જાય, રહે જીવ કો' કહિ ?

નળ.—મારી પ્રતિમા—છોડપાસ રે'તાં. વિસરશે વિયોગ તું,
મળશે મહિયરમાં મહાસુંખ, મારા વિના જોયતું.

દમયંતી.—સ્વામીવણ સૂતો સૌ સંસાર, સાંઠે લાગે નહિ કશું,
દુઃખ દરિયાસમું ભલે હોય, સ્વામીસાથ જો વસું.

નળ.— દુઃખ ઓછું કરવા જો આ'ય ચતુરા ! કૃપા કરી, પેલા
પિયરને પંથે તું વાધ, કહુંછું હું કરગરી.

દમયંતી.—નથી દુઃખ ઓછું કરવા વિચાર, ઓછું કશું નહિ થશે,
મનોમનની સાક્ષીથી જળાય, દોહલા દિન નહિ જશે.

નળ.— આશા તુજમાં રાખી મારા પ્રાણ, વિસારીશ દુઃખને,
ધારી મનનયને તારું ચિત્ર, નિરખીશ તુજ સુખને,

દમયંતી.—આવા નિર્જન વગડાની માંદ વાટે દુઃખ પામતા,
ભૂખ તરસથી ટળવળી આપ, શરીરે પામી શ્યામતા.
સ્મરે આગલાં સામટાં સુખ, નિશાસા મૂકીને,
એવી સ્થિતિમાં નહિ રહું દૂર, ચિત્તથી ધર્મ ચૂકીને,
' સર્વે દુઃખનો કરવાને નાશ, પ્રિયા એક ઔપધી, '
વહે વેઘો વચન એ એક, શોધી પોથિયો બધી.

નળ.— અતિ દુસ્તર દુઃખનીમાંદ પુરૂષ કોઈ ટળવળે,
તેને સારી નારીની સમાન સુખદ ઔપધ નહિ મળે.

દમયંતી.—તારે મુજથી ન મૂકી જવાય, મારા પ્રાણના પતિ,
છાયા દેહ ન જૂજૂવાં થાય પતિ સાથ લય સતી.

નળ.— વનમાં વિકાળ રોછ, વર, વાધ, બહુ ધૂધૂવ્યાં કરે,
શુણી સિહના ભયંકર નાદ, છખીલી તું છળી મરે.

નેપથ્યમાં.—ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! ખાધો, ખાધો, ધાઓ, ધાઓ.

નળ.—(સાંભળીને) અરે, કોણ આશ્રય માગેછે ? મારી પાસે
શસ્ત્ર અસ્ત્ર નથી તોપણ હું ક્ષત્રિય છું તો મારે વાહારે ધાતું જોઈયે.

દમયંતી.—પ્રાણપતિ, હું આપની પડખે રહીશ, મારી પાંતીની
કશી ચિન્તા કરશે માં. (નેપથ્યમાં જાયછે.)

કળી.—(ગાલશે ગાલશે પ્રવેશ કરીને) ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! ખાધો
ખાધો ! ધાઓ ! ધાઓ ! અરે, આ કાળ સરખો વાધ નળનું ભક્ષણ
કરી જાય તો દમયંતી એકલી પડે (રંજભૂમિ આગળ થઈને પોકાર કરતો પસાર
યાયછે, તેની પછવાડે ધુધુવાટા કરતો વાધ આવેછે તે રંજભૂમિ ઉપર થઈને પસાર યાયછે તે-

વામાં પછવાડેથી રીંછ આવેછે તેના અને નળનો ભેટો થઈ જતાં તેમની ખાત્રમખાત્રા થાયછે.
દમયંતી છળી જતી પણ પાતાના પતિને આશ્રય આપતાં કરીને રીંછ જતું રહેછે.)

દમયંતી.—આપને બહુ વાગ્યું ?

નળ.—ના, પ્રિયા, તું મારી ચિંતા કરીશ નહિ; પણ જોયું ? પેલો આગળ જતો વાઘ આપણા જોવામાં આવ્યો તેના સપાટામાં આવી જત તો શસ્ત્રવિના ઉગરતું મહાકઠિણ પડત, માટે હું તને વિનવીને કહુંછું, કે માઈ કહું માન, અને તું આ વિદર્ભ દેશને માર્ગે જા, કે સુખી થાઉં.

દમયંતી.—આપ જે સંકટ સોસશે તેમાં ભાગ લેવાને હું તૈયાર રહેલી છું, આ જંગલના પ્રાણિયો ગમે તો મને ફાડી તોડી ખાશે તેની હું દરકાર કરતી નથી. માઈ જે થવાનું હશે તે થશે, પણ આપનાથી હું કદિ જૂદી પડનાર નથી. મારાથી આ જંગલનો ત્રાસ સહન થશે. પણ વિખુટાં પડવાનાં આપનાં વચન સહન થતાં નથી. (વિલાપ કરેછે.)

નળ.—પ્રિયપ્રિયા, બંને સાથે, જંગલના પશુનો અને દુઃખનો ભોગ થાય તેના કરતાં, બેમાંથી એક પણ બચે તો નિરપરાધી બાળકની સંભાળ લઈ શકે. પ્રિયા, તારા વિના એક ક્ષણ પણ ઇન્દ્રસેન રહી શકતો નહિ તેની શી વલે થશે ? તેના ઉપર જરા તો દયા કર ? પેલી ભલી અને નરમ સ્વભાવની ઇન્દ્રસેના તારા વિના ટળવળી નહિ મરે ? પ્રિયા, માઈ માન, અને તારાં વાહાલાં બાળકનું ભલું થાય એવો કાંઈ પણ વિચાર કર.

દમયંતી.—જો એમજ આપની ઇચ્છા હોય તો આપણે બંને ત્યાં જઈએ. મારા પિતા આપને અતિશય માન સાથે પૂજ્ય તરીકે ગણશે, અને આપણે આપણાં બાળક ભેગાં સુખથી રહીશું.

નળ.—મારી આવી વિપત્તિ સ્થિતિમાં મને ત્યાં જવાનું મન કેમ થાય ? તારો સ્વયંવર થતાં હું કેવા ઠાઠમાઠથી ત્યાં આવેલો ? મારી સમૃદ્ધિ કેવી, એ તને નથી સાંભરતું ?

દમયંતી.—પ્રાણનાથ, પ્રથમ અતિશય આતુરતાથી આપે મને વાટ જોવાની, પણ પધાર્યા પછી તો હર્ષધેલી બનાવી દીધી હતી.

નળ.—ત્યારે, પ્રિયા, તું એમ કેમ કેહેછે? અતિ મ્હોટી મૂર્ખાઈ કરીને રાજબ્રહ્મ થયેલો, માત્ર સર્વેના શોકમાં વધારો કરવાને હું શું મ્હો લઈને આવું?

દમયંતી.—આપનો જ્યારે એમજ નિશ્ચય છે ત્યારે મારો પણ નિશ્ચય એમજ છે, કે, જે પતિનું થવાનું હોય તેજ પ્રિયાનું થવું જોઈયે. મને મારા શરીરની, જીવની, કે કશાની, દરકાર નથી. માત્ર આપ, અને આપજ, જે મારા પ્રાણુપતિ છો તેની દરકાર છે. આ જગતમાં સ્ત્રીને પોતાના ધણી કરતાં વિશેષ બીજું કશું નથી, માટે મારા પ્રાણુધાર, મને તજવાનો આપ વિચાર મા કરો. (રજ.)

નળ.—બનવાનું ન્યમ હોય લયમ, મતિ સાધન સૌ થાય.

બીર, તું ડર માં, હું મારો આત્મા તજું, પણ તને તજું નહિ, એ નિશ્ચય જાણુ.

એક બાળુએ કલિ પ્રવેશ કરેછે.

કલિ.—(સ્વગત) ઠીક, “ તજું નહિ એ નિશ્ચય જાણુ, ” જરા વાર હું એનામાંથી ખશ્યો, એટલામાં યુદ્ધિ જીવોની સૂઝી છે! પશુ, પક્ષિઓ એના સપાટામાં આવે તો ભૂખથી પીડાતાં મટે, માટે તેમને હાકી કાઢાડવાના વિચારથી હું ખશ્યો, એટલામાં તો ડાહાપણુની વાતો કરવા નીકળી પડ્યાં છે! એના જેવા આળા, અને આ રાંડના જેવી બીજી સ્ત્રિયો થાય, તો પછી મારા તાપમાં, ધણીને ખાયડી મારે, ને ખાયડીને ધણી મારે, ને જોવાનો ભવાડો થાય, તે બધું અટકીજ પડે તો! ઠીક છે, હું ઘાટ ઘડું.

નળ.—પ્રિયા, પેલે સામે રસ્તે થઈને વાઘ, રીંછ, ઇલાદિ પશુ ગયાં છે, માટે ચાલ આપણે આ રસ્તે જઈયે. (જય.)

કલિ.—(પશુપક્ષિઓને નિવારતા પ્રવેશ કરીને) અરે, અહિયાં તો ઝાઝાં જનાવર છે, અને પેલાં બે તો આ રસ્તે આવેછે. ચાલ ત્યારે હું પણ ઉતાવળ કરીને બધાંને નસાડી મૂકું. એ તો ખરું, પણ પછે પેલું સરેવર છે એનું પાણી હું કેમ નિવારી શકીશ? હોંડ વાડ, જોઈ તો અરો. (જય.)

નળ અને દમયંતી પ્રવેશ કરેછે.

દમયંતી.—આર્યપુત્ર, જરા ઉભા રોહો. મારા પગમાં શૂળ પેશી ગઇછે તે મારાથી નથી નીકળતી. ઓ, અરે !

નળ.—(પાછો વળીને) અરે, આ તો અર્ધોઅર્ધ પેશી ગયેલી જણાયછે. પ્રાણપ્રિયા, હું હવણું કાઢાડી નાંખુંછું. તું જરા આડું જો. નહિ તો તને તંમર ચડશે. (શૂળ કાઢાડી નાખેછે.)

દમયંતી.—ઓ, અરરર ! મને બહુ પીડા થાયછે.

નળ.—દેવી, ગભરા નહિ. હું તને પાટો બાંધુંછું (પાટો બાંધેછે) ચાલ હવે, પણે ઝાડની ધટા દેખાયછે તેની શીતળ છાયા નીચે જઈને જરા આરામ લઈયે. આવ હું તને ઉંચકું, તારાથી નહિ ચલાય.

દમયંતી.—મહારાજ, મને જરા ટેકો આપજો એટલે હું ધીરે ધીરે ચાલીશ. (લંગડાતી ટેકો દઈ ચાલેછે. ઠોકરો ખાઈ, પડેછે ન ઉઠેછે.)

નળ.—પ્રિયા, તારા કમળપત્ર સરખા કોમળ પગ તળવાઈ ગયા છે, અને વળી ઉપરા ઉપરી કાંટા વાગતાં પણ તું ચાલી. હવે તો શૂળનો ઉડો ધા પડ્યો, તેથી તારાથી નથી ચલાવું, માટે આવ તને તેડું, તારે આનાકાની કરવી નહિ, વેળા પ્રમાણે વર્તવું.

દમયંતી.—ના, ના, મારા પ્રાણાધાર, મારી પેટેજ આપને વિતેછે અને બલાતકારે એક શરીર આપ વહોછો, તેમાં બીજું કેમ વહી શકે ? માટે મને આગ્રહ કરશો નહિ, હું ઉંચકવા નહિ દઉં. (આગળ જઈને) મહારાજ, પણે પેડું સરોવર દેખાયછે, તે ધણું પાસે છે; ઠીક થયું, ધણી તરસથી આપણાં ગળાં સૂકાઈ ગયાં છે, તે પાણી પીવાથી સુખ થશે.

(ચાલેછે.)

નળ.—હા, પ્રિયા, આ તલાવમાં તું પાણી પી લે. હું અંદર ઉતરીને જોઉં, જો માછલાં મળી આવેતો. (અંદર જાયછે અને ત્રણ માછલાં લાવીને દમયંતીને આપીને બીજાં શોધવા જાયછે.)

દમયંતી.—(હાથમાંથી માછલાં સરી પડેછે એટલે) આ શો ગજબ ! માછલાં જીવતાં થયાં ! ઓહો ! ત્રણ માછલાં સજીવન થઈને પાણીમાં સરી પડ્યાં ! નાથ મને પૂછશે, કે, માછલાં ક્યાં ગયાં, તો હું શું કહીશ ? (પાણીમાં ખેંચવા કાં કાં આંસુ)

કલિ.—(અદૃશ્ય સ્વગત) હાં હાં, હવે લાગ ફાવશે. નળ પાણીમાં છે. એટલામાં એનામાં પાછો પ્રવેશ કરૂં. (નર્દન તમ કરેછે.)

દમયંતી.—અરે, મારા હાથમાં કાંઈ આવતું નથી. મારા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવાવાળા મારા પ્રાણપતિ મને વધારે પૂછશે તો નહિ. પણ આ વેળા વિપરીત છે. મારા મનમાં ત્રાસ પડેછે. અહો પરમેશ્વર, આનો હવે શો પરિણામ થશે ?

નળ.—(હુગડું નીચાવતા, આવતાં આવતાં) પ્રિયા, આખું સરોવર ખુંદી વળ્યો, પણ એકે માછલું હાથમાં આવ્યું નહિ, માટે હવે આપણે એટલાંજ ઊપર નિર્વાહ— (નહિલેવાથી આશ્ચર્ય પામેછે.)

દમયંતી.—(ગભરાતી ગભરાતી) પ્રિયપતિ, આપ માછલાં મારા હાથમાં આપીને ગયા, કે તરતજ મારા હાથમાંથી સળવળીને પાણીમાં સરી પડ્યાં. મેં ઘણોય શોધ કર્યો, પણ પાછાં મારા હાથમાં આવ્યાં નહિ. (પાણીમાં ફરીને ખાળેછે.)

નળ.—(સ્વગત) તાલમેલ ઠીક લગાવી દેખાયછે. શું કરે, બહુ દિવસની ભૂખી હશે, તે અધીરી થઈને ખાઈગઈ હશે.

(હુહો) લોભી, કામી, ને વળી ભૂખતૂષે પીડાય;

ધમ્ધી વસ્તુ લાઘતાં, ઉતાવળું થઈ જાય.

(ચાસન) પ્રિયા, કાંઈ ચિન્તા નહિ, જે થયું તે ખરૂં.

દમયંતી.—મહારાજ,—

નળ.—ઉઘાડી વાતમાં ખુલાસો કરવા જેવું શું છે. (સ્વગત)

(હુહો) અપરાધી જે હોય તે ઢાંકી રાખવા વાંક,

મન ઉતરે સમ ઉચરે, કહીને કાં'કતું કાં'ક.

(ચાસન) ચાલ, પેલી છાયાનીચે જરા આરામ લઈયે, આવ હું તને ઝાલું.

દમયંતી.—પાણી પીવાથી જરા શાન્તિ વળી છે, તેથી હવે મા-સથી એકલાં ચાલી શકાશે.

નળ.—તને સુખ થયું તેથી હું રાજી થયો. (ચાલવા માંડેછે)

કલિ પક્ષીને રૂપે મ્હો આગળ દેખા દે છે.

પ્રિયા, પેલો પક્ષી માંસલ છે; આવ એને પકડિયે.

દમયંતી.—એ પક્ષી અસાધારણ કદનો, કોઇ દિવસ જોવામાં આવેલો નહિ એવો છે, માટે જવાબો એને માર્ગે, એ પણ કોઇની જોડ હશે, તે ખંડિત કરીને દોપમાં શું કરવાને પડવું.

નળ.—(સ્વગત) તૂમ થયું મન જોહનું, તેને બલા વિચાર,
ઉડી ભૂખ જો અંતરે, ગણે ન સારાસાર.

(આસન) આપણી ભૂખ નિવારણ કરવાને હવે ખીજો એક ઉપાય નથી. આટલે દાહાડે આ એક પક્ષી જોવામાં આવ્યો છે તો તેને હવે જતો મૂકિયે તો પછી આપણા પ્રાણ કેમ ધારણ કરી શકિયે ?

દમયંતી.—જેવી આપની ઇચ્છા, પણ મને એ પક્ષી બહુ વિલક્ષણ લાગે છે.

નળ.—આપણે એના શરીર સાથે કામ છે, વિલક્ષણપણા સાથે નથી.

(પાતાળુ આંડેલું લુગડું ધરીને તેના ઉપર નાંખે છે એટલે તે લઈને પક્ષી ઉડે છે.)

દમયંતી.—મેં કહ્યું તોહોતું કે એ કારમો પક્ષી છે. હશે જે બન્યું તે ખરું. હ્યો આ મારું લુગડું આપ અર્ધું ઓઢો, અને ચાલો પેલી છાયાનીએ વિસામો ખાઈયે (જય છે અને ઝાડનાં પાંદડાં ચુંટી લઈ પાથરાને સ્વેચ્છે)

નળ.—પ્રિયા, મને તો ઉંધ આવવાની નથી.

દમયંતી.—હું કાંઈ ગાઉં, જો આંખ મળે તો. (ગાય છે)

(રાગ કલ્યાણ).

સુખમાં પોઢોરે તમે પ્રાણપતિ વાહાલા,

ચંનમાં ઉંઘોજી પિયુ, કંઈ કાલાવાલા. ટેક.

વીસારી દઈને, વિપત્તિ પડેલી.

હડબડી જાય નહિ, દૃઢમનવાળા. સુખમાં.

ઉંધ વીસરાવે, દારણ દુઃખને,

માટે થાઓ વાહાલા, ઉંધીને સુખાળા. સુખમાં.

(ગાતાં ગાતાં ઉંધી જાય છે.)

નળ.—(સ્વગત) (ગીતિ.)

દોષ અને કદિ એવો, જે અંધન પ્રેમનું શિથિલ કરતો,
તો તો વિકાર પામી, પ્રેમ પીડિત થઈ ધિરજ નથી ધરતો.

મારા કરતાં એણે પોતાનું પેટ વાહાલું કસ્યું, એ પ્રેમને શિથિલ
કરનારો બનાવ બન્યો; એ ઉંઘી ગઈ, પણ માંડ ચિત્ત ધડભાંગ
કસ્યાં કરેછે.

(ગીતિ.) દોષ ગણી પ્રિયજનનો, તે ઉપર જે અભાવ કદિ થાય,
તેથી થતા વિચારે, ચિતની શાન્તિ સમૂળગી જાય.

જ રે, પાપી જીવ, આવી મનહર પ્રિયા, જેના મુખકમલ ઉપર
નિર્દોષતા પ્રકાશી રહેલી છે, તેના ઉપર શંકા આણેછે? સાત દિવસની
ભૂખી, એમ સમજી હશે કે “મારા પતિ તલાવમાંથી ખાધને આવ્યા
હશે, અથવા હવે પછી ખાશે, તો મારો પ્રાણ રાખવા લાવું ખાઈ
લઉ.” વળી, પ્રેમભાવથી પતિ પ્રિયાને કાંઈ આપે, તેનો તેટલાજ પ્રેમથી
સત્કાર કસ્યો તો સારે ગણાય, કે જ્યારે તે તેનો ઉપયોગ કરે. સારે
મારી પ્રિયાએ મારા આદરભાવની આપેલી વસ્તુનો ઉપયોગ કસ્યો,
તો માંડ ખરેખર મનગમતું કસ્યું, તેમાં દોષ શો કસ્યો? અને કદાપિ
કસ્યો તો ભલે કસ્યો. લાવું હું એનો દોષ ગ્રહી લઉં, (તના હાઠ ઉપર
ચુંબન કરેછે.) અરે; કાંઈ ખાધું હોય એવો વાસ તો આવે છે.

(ગીતિ.) પ્રેમ પૂરો છે અંધો, પ્રિયના દોષ ન કશા દિલે આણે,
માને નથી બનેલા, અથવા મિષ બેસતું ફરી જાણે.

સારે શું, મારો એના ઉપરનો પ્રેમ, એનો વાંક મન ધરવા દેતો
નથી? રાજાએ ન્યાયને રસ્તે ચાલવું, ખરૂં ખોટું શું છે તેનો એક વાર
નિશ્ચય કરવો. પૂરાવો તો મળેછે, ક્ષુધા શમતાં એને ખરેખરી ઉંઘ
આવી છે, અને હું ભ્રમણામાં ભ્રમણામાં કંઈ, માટે નફી એણે પેટ તો
ભર્યું. ભર્યું તો ભર્યું, પણ એમ કેમ કહ્યું નહિ કે “હું આ ખાઈશ,
તમને મળે તે તમે ખાજો.” સારે મારા દુઃખ કરતાં પોતાનું દુઃખ એણે
વધારે જણ્યું?

(દુહો.) વે'મ પ્રેમમાં આવતાં, ભ્રમ મનમાં મસ થાય,
સાચો નિશ્ચય નવ થતાં, અકળામણ વધી જાય.

વાર, ત્યારે ગમે તેમ હોય—ખાધું કે ના ખાધું—પણ જો એ મારાથી વિખુટી પડે તો પોતાને પિયર જઈને બાળક ભેગી થાય, તો સુખી થાય. એક પ્રસંગ બન્યો એટલામાં માઈં મન ઉંચું થયું તો આ વિષમ અવસ્થામાં એવા બનાવ બનવાનો ધણો સંભવ છે, અને છેવટે પરિણામ શો ?

(ગીતિ) આવે વિષમ અવસ્થા, બનેછ નબળું અતિશય મન તેથી,
સહજ સહજ વાતોમાં, સંબંધીશું કુડાં પડે જેથી.

માટે એ જાય એ ઠીક છે, પ્રિયા પૂરી નિદ્રામાં છે, છટકી જવાનો આવો લાગ કદિ આવવાનો નથી. પણ માઈં લુગડુ ખેંચાય તો એ ચંચલ ચતુરા તરત જાગી ઉઠે એમ છે. તેનું શું કરે ? લુગડાથી જૂદાં થવાનું કશું સાધન નથી એટલે નિરૂપાય છું.

કલિ.—(સ્વગત) આવો દાવ ફરી ત્યારે આવવાનો છે, લાવ તે હું એક છુરી નાંખું. (નાંખેછ.)

નળ.—અરે, અનાયાસે છુરી આવી મળી ! શો ચમત્કાર ! અહિ છુરીનો સંભવ નહિ છતાં આવી મળી તો એમાં કાંઈ ભેદ છે. અને તે એજ કે.—

(દુહો) કાંઈક કસ્યેથી સુખ થશે, એવું ધાસ્યું ચિંત,
તેમાં વળી સાધન મળ્યે, શુભ પરિણામ ખચિંત.

(મુન્તે હાથે છુરી લઈને લુગડું કાપી જઈને પડી જવા માંડે છે અને પાછો આવે છે.)
અરે, પણ એનું રક્ષણ કોણ કરશે ? એ એના સદ્ગુણના ગઢમાં રક્ષાયલી રહેશે, એના સદ્ગુણના પ્રતાપથી એને કોઈ પીડા કરી શકશે નહિ. સદ્ગુણીને ઈશ્વર સદા સહાય થાયછે, તોપણ એ દયાળુની હું હાથ જોડી પ્રાર્થના કરું:—

(રાગ મેવાડો.)

અબળા એકલી જાણીરે, ભાગ્યહીણો ભાળતું રે,
મારી પ્રાણાધારજ નાર, જગપતિ રક્ષણ કરજોરે,
ઓ પ્રભુ ! સંભાળજોરે, એ છે મારો નમ્મો આધાર. અબળા
દીનબંધુ દુઃખ જાણો રે, અરજી ઉરે આણજોરે,

દીનતું કરજો એટલું કાજ, સેવક સાચો કહુંછું રે,
પ્રિયાને ઉમારજોરે, મારી તમ હાથે છે લાજ. અબળા.
પિયર પો'આડો રે, હરિણી યૂથે ભેળવો રે,
જન્યું એટલું જગના નાથ, મેળો તો કરાવો રે,
ઓ પ્રભુજી ! પાદરેરે, એનાં વા'લાં બાલક સાથ. અબળા.
મુજને તો મેળવજો રે, મહા મોઢી જળવીરે,
જેવી ને તેવી આ મારી પ્રાણુ, સોંપુ પ્રાણુપ્રિયારે,
સ્વામીજી! સ્વાધીનમાં રે, મુજવણુ આંધળી ઘેલી અન્નણુ. અબળા.
ગ્રામ અને વનના રે, સૂર્ય આદિ દેવતા રે,
બીજા બધા જેહ વસો આકાશ, એથ એને આપી રે,
આપતિ એળંગવારે, દેજો બુદ્ધિતણો પ્રકાશ. અબળા.

અરે, હું કોને તજુંછું, જેણે મને પોતાનો પ્રાણુ જણ્યો તેને;
જેણે દેવતાઓનો લાગ કર્યો, અને મને પરણી તેને; જેણે પોતાના
જીવ કરતાં મારો જીવ અધિક જણ્યો તેને; અને જેણે મારામાં અનુ-
રક્ત થઈ સર્વે સુખનો લાગ કર્યો તેને ? ધિક્કાર છે મને. અરે, સૂર્ય
અને વાયુ સરખા જેને આગળ દુભવી શક્તા નહિ તે અનાથવત્ અહિ
પડી છે, તે કોની ઓથે, કોના આધારે ? હા, મારી ઓથે, અને મારા
આધારે; તારે હું એને આવા ઘોર અરણ્યમાં મૂકીને જઈશ, અને
એ અનાથ મને દેખશે નહિ, તો એને કેવો ત્રાસ પડશે ? એની કેવી
માઠી વલે થશે ? અરે, એ એકલી વનમાં ફાટી નહિ પડે ? આવી સ્ત્રીને
તજી જવાનો ક્રિયા પાપીનો જીવ ચાલે ?

અરે, નિર્દોષ અબળાના ઉપર દુઃખ પાડનારનું સલાનાશ વળજો.
એવા દુષ્ટના ઉપર આકાશ ત્રુટી પડજો. પૃથ્વી ઉપરના સર્વે પાહાડો
તેના ઉપર પડીને તેનો કચ્ચરધાણુ વાળી નાંખજો. અને ઓ અગ્નિ
દેવ, તમે તેના ઉપર આગનો વર્ષાદ વર્ષાવીને તેને બાળીને ભસ્મ
કરી નાંખજો. ઓ વાયુ, તારા વંદાળિયાના વમળમાં ધુસવીને એવા
પાપી પ્રાણીને આ પૃથ્વી ઉપરથી ઉરાડીને અદ્ધર લટકતો રાખજે, કે
મારા જેવા, સ્ત્રીના સાચા પ્રેમનો દરકાર નહિ કરનારા, તેના ઉપર ત્રાસ
વર્તીવવા જતાં, તેજ ત્રાસ પામીને થર થર કંપે. (શોકાવાર સ્તબ્ધ થઈને)

એ દોષિત હો કે ના હો, પણ એને મૂકીને જવામાં એનુંજ સાં છે. પ્રિયા, હું તને આ છેલું ચુંબન કરું છું, પણ આશાભેર કરું છું. (ચુંબન કરેછે) મારી પ્રાણપ્રિયા, મારા જીવના આધાર, હું તને તારા સદ્ગુણને અને સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરને ફરીને ભાળવીને જાઉં છું, પ્રિયા, પ્રિયા, મારી પ્રાણપ્રિયા, તને મારા છેલ્લા આશીર્વાદ છે. તું જાગે અને મને જીવે નહિ તો તારા ભાગ્યહીણ પતિને દોષ દર્શાવું નહિ. અરે, એ પાપી, દુષ્ટ, તારું કોમળ પ્રેમબંધન તોડીને, અરે, એ તારા કોમળ કાળજમાં વિયોગનો કારી ધા મારીને, અને તારા પ્રેમને ચીરી નાંખીને, તેના દુકડે દુકડા કરીને જાય છે. પ્રિયા, સુખી થજે. અરે, ઓ કૂરભાગ્ય ! મારા ઉપર બળવત્તરપણે વત્તાંને મારી પ્રાણપ્રિયાનો મને વિયોગ કરાવે છે તો કર તારું કાળું. પ્રિયા, તું—

(રકતો કંકળતો નાશી જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થલ, ધોરવન.

ભારે અમિનો દવ બળે છે, તેની વચ્ચે કર્કોટક નાગ સપડાઇ ગયો છે.

કર્કોટક.—હો, નળ ! હો પુણ્યશ્લોક નળ !

નળ.—(એક બાજુએ પ્રવેશ કરીને) અરે, મારી પ્રિયાનું શું થયું હશે ? તે મારે માટે શું ધારશે ? આ દારૂણ વગડામાં અજગર, વાઘ, વર, રીંછ જેવા જનાવર એના ઉપર ધાઈ પડશે, તો તે કોની ઓથે જશે ? અરે, સિંહના નાદ સાંભળીને તે ફાટી પડશે.

કર્કોટક.—હો, પુણ્યશ્લોક નળ ! હો નળ ! આ બળતામાંથી ઉગાર. હો દયાસિંધુ, દીનબંધુ, મારી વાહારે ધા.

નળ.—(કાન દઈને) અરે, કોણ; મારી પ્રિયા ? ઓ મારા પ્રાણ, ડરમાં, હું આ આવ્યો. (આગળ વધીને) અરે ! આ શું ? આ તો કોઈ નાગ છે !

કર્કોટક.—હો, મહારાજ, હું કર્કોટક નામે નાગ છું. નારદ મુનિના શાપથી હું બન્યો છું.

નળ.—ભાઈ, મને તારી દયા આવેછે, પણ મુનિના શાપનું મારાથી કેમ નિવારણ થઈ શકશે ?

કર્કોટક.—ધર્મોત્તમા ! શાપનો અનુગ્રહ કરવાને મેં નારદને વિનવ્યા, ત્યારે કહ્યું કે “ નળરાજ તારું દુઃખ નિવારશે. ” મહારાજ, મને આ દવમાંથી ઉગારો, હું તમારો મિત્ર થઈ તમારું ભલું કરીશ.

(નળ દવમાં પ્રવેશ કરીને કર્કોટકને બાહાર કાઢાડે છે કર્કોટક નળને દંશ દે છે એટલે તે વિરૂપ થઈ જાય છે.)

કલિ.—(બળતો બળતો અદશ્ય) ઓ, તારું સત્યાનાશ જાણે કર્કોટક ! તેં તો મારું ઉંધું માણ્યું તો. તું કાં ન બળી મુવો.

નળ.—(વિસ્મય પામીને) ભાઈ, તેં કીક ભલું કહ્યું !

કર્કોટક.—રાજા ! મેં ભલુંજ કહ્યું છે. તમારું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું, એટલે કોઈ તમને ઓળખશે નહિ, તેથી તમારી માઝા રહેશે. તમે બાહુક નામ ધારણ કરજો; અને અહિથી પાસેજ અયોધ્યા નગરી છે ત્યાં જજો. ત્યાંનો રાજા ઋતુપર્ણ છે, તેને ત્યાં તમે સુખી થશો.

નળ.—હું બીજા સુખની પરવા કરતો નથી, પણ મને મારી નિર્દોષ સ્ત્રી મળશે ? અરે, મેં, પાપિયે એને વિના વાંકે તજી છે. (પાતાના શરીર સાચું જોઈને) પણ ભાઈ ! મારા આવા દેહાર જોઈને મારી સ્ત્રી મને નળ નહિ જાણે, પણ હું કોઈ ઠગારો છું એમ ગણી મારો ધિકાર કરશે; કેમકે જગતમાં ઢોંગ ધણા ચાલેછે.

કર્કોટક.—મહારાજ ! આપ સંતાપ કરો નહિ. સર્વે વાતે સારાં વાનાં થશે. (એમ કહી નાગ સુસવાદો મારતો પાતાજમાં ઉતરી જાય છે; અને નળ અયોધ્યાને રસ્તે જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થલ, અયોધ્યા નગરીમાં રાજદરબાર.

ઋતુપર્ણ, પ્રધાન, પ્રતિહાર, ઇત્યાદિ.

(દારપાળ આવીને પ્રતિહારના કાનમાં કહી જાય છે.)

પ્રતિહાર.—(સાંભળીને) મહારાજ ! બાહાર કોઈ વિરૂપ મનુષ્ય આવ્યો છે તે આપને મળવા ઇચ્છેછે.

ઋતુપર્ણ.—બોલાવી લાવ તેને.

(ખતિકાર બોલાવી લાવે છે નળનું વિકૃત રૂપ જોઈને સર્વેને આશ્ચર્ય લાગે છે.)

બાહુક.—(ખવેશ કરીને) અયોધ્યાના અધિપતિ, તારો દરબાર ગરીબોને માટે નથી ? મેં ધણું રાજસ્થાન જોયાં છે, ત્યાં, તારે અહિં જે રીતિ ચાલે છે તે જોવામાં આવી નથી. ધર્મસનનો રસ્તો ધોરી જોઈયે, જેને રાજાની ગરજ એવા ગરીબ લોકોને માટેજ રાજાના કાન કરેલા છે, તે શું બળ્યતો નથી ?

ઋતુપર્ણ.—(કોઈ અપ્રત્યક્ષ પ્રશ્ન છે એમ સમજીને) બાઈ, મારા દરબારનો રસ્તો ગરીબોને માટે મોકલો છે. અહિયાં કોઈને અટકાવવામાં આવતું નથી, પણ તમારા દેખાવ જીવરથી દારપાળને કાંઈ શંકા ઉપજી હશે, તેથી તમને રોક્યા હશે. કોહો બાઈ, તમે કાણુ છો, ક્યાંથી આવ્યા છો, અને તમારે શું કેહેવાનું છે ?

બાહુક.—મને તું જેવો જુવે છે એવો હું છું; પૃથ્વી ઉપરથી આવ્યો છું, કોઈ જો મને રાખે તો મારે રહેવાનો વિચાર છે.

ઋતુપર્ણ.—કોઈ તમને રાખે તો તમે શું કામ કરશો ?

બાહુક.—મારા કલ્લામાં જે રહે તેના કલ્લામાં હું રહું છું. ધણી વિદ્યાકળામાં હું કુશળ છું, તેમાં અશ્વવિદ્યા તો મારા બાપની છે; આખી પૃથ્વી ઉપર મારા જેવો કુશળ કોઈ નથી.

ઋતુપર્ણ.—બહુ સારું, આ દરબારમાં તમે સુખે રોહો.

પ્રધાન.—અને જે વર્ષાસન લેવા ઈચ્છતા હો તેનું નામ પાડો.

બાહુક.—પ્રધાનનો અધિકાર કીક બળ્યો. અગાઉથી બોલી નહિ કરો તો પછવાડેથી હું તમને વળગી નહિ પડું, બીહીશો નહિ.

પ્રધાન.—એ વાત ખરી, તોપણ અગાઉથી ચોકસ કરવાના કેટલાક પ્રકાર છે તેમાંહેલો આ પણ એક છે.

બાહુક.—હું કોઈ પાસેથી કાંઈ લેતો નથી, પણ મારી પાસે જે હોય તે ઉલટું આપું છું.

ઋતુપર્ણ.—તમને જેમ કીક લાગે તેમ કરો. આ દરબાર તમારો છે.

બાહુક.—રાબ્દ તે રાબ્દ, ને પ્રધાન તે પ્રધાન; કીક સારે, અહિં રહેવાને તૈયાર છિયે.

નતુપર્ણ.—પ્રતિહાર, બોલાવ અશ્વાધ્યક્ષને.

પ્રતિહાર.—બહુ સારું મહારાજ. (અશ્વાધ્યક્ષને બોલાવા મોકલે છે.)

બાહુક.—પણ રાજા ! સાંભળ, હું મનનો મોજી છું. કોઈની સેવા ઉઠાવતો નથી, તેમ કોઈ મારી સેવા ઉઠાવે તો તેનો ગુણ ભૂલતો નથી.

નતુપર્ણ.—અશ્વાધ્યક્ષનો અધિકાર હું તમનેજ આપું છું.

અશ્વાધ્યક્ષ પ્રવેશ કરે છે.

અદયા જીવલ આ—

બાહુક.—મારું નામ બાહુક છે.

નતુપર્ણ.—બાહુકને હું અશ્વાધ્યક્ષનો અધિકાર આપીને રાખું છું, તું એમના કલામાં રહેજે.

જીવલ.—મારો કાંઈ અપરાધ છે ?

બાહુક.—માઈ, હું તારો અધિકાર લઈ લેવાને આવ્યો નથી. તું હવણાં જે કામ કરે છે તે તારી મેજે કસ્યો જજે. ઘણી ઝડપથી, અગત્યના કામે રાજાને જવું હશે, અને તેમની ઈચ્છા પ્રમાણે તારાથી નહિ બની શકે, તોજ હું લગામ ઝાલીશ, નહિ તો ખાંઈ પીને તારી સાથે ચમનમાં રહીશ.

નતુપર્ણ.—આ બાહુકની તારે સારી રીતે સેવા કરવી, તેના બદલામાં તારું વર્ષાસન આજથી તને બમણું કરી આપવામાં આવશે.

જીવલ.—બહુ સારું મહારાજ, ચાલુ બાઈ, બાહુક.

(તેને લઈ જાય છે.)

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થલ, ઘોર વન.

દમયંતીને નળ જ્યેષ્ઠી મૂતીમૂકીને ગયો હતો તેવી સ્થિતિમાં છે.

દમયંતી.—(સ્વનાવસ્થામાં) પ્રાણુપતિ ! મને આપ તજો નહિ, એ આપને ન થટે. શું આપ ના કોહોછો ? મારો અપરાધ શો તે જરા કોહો તો ખરા ? (ઉત્તર મળ્યો હોય એમ) હાં ! ત્યારે મારા ઉપર આપનો ભરોંસો એટલોજ ? આટલા સહવાસમાં એકે પ્રસંગ એવો સાંભરે છે, કે, આપને મૂકીને એક ગ્રાસ પણ ખાધો હોય ? ના, ના, મારા પ્રાણુપતિ, આપ મારા ઉપર શંકા આણો એવા નથી. પણ, ત્યારે રીસાઓછો કેમ ? શું તમે જવા માંડ્યું ? ના, મારા પ્રાણુધાર, મારા જીવનહાર, મારા અંતરના અંતર, આપ અંતરે પડશો એ મારાથી પ્રાણુ છતાં તો નહિ સેહેવાય. ના, હું નહિ જવા દઉં, ના હું નહિ જવા દઉં. એમ ના થાય; દાસી ઉપર આટલો બધો રોષ, એમ કંઈ છુટાયું ? (નળનો હાથ ઝાલવા ભય છે. એટલામાં ગાજવીજની સાથે ભારે તોફાન થાય છે એટલે ગભરાઈ ભગી ઉઠે છે.)

અરે ! આ શો કોપ ! આ પ્રાણુનાથ ! અહો પ્રાણુધાર, આપ ક્યાં છો, હું આપને કેમ દેખતી નથી ? આ ગર્જના અને વીજળીના અપકારાથી હું છળી મરું છું. હે નાથ, મારી વાહારે ધાઓ. અરે, આ લુગડું તો કાપેલું જણાય છે. અહો પ્રાણુનાથ, વિનાપરાધે તમે મારો ભાગ કર્યો ? હવે મારાથી તમારો વિયોગ કેમ સેહેવાશે ? હા ! નાથ, હા ! સ્વામી, હા ! મહારાજ, હા ! પ્રાણુધાર, આપ મને એકલી મૂકીને ક્યાં ગયા ? આ નિર્જન વનમાં હું બીહું છું. અહો, ધૂર્મજ મહારાજ, વિનાવાંકે અનુવૃત્ત પ્રિયાને કેમ તજી ગયા, મારા સ્વયંવર મંડપમાં દેવતાઓની સમક્ષ આપે શું વચન આપ્યું હતું તે તો સંભારો ? અહો પ્રાણુનાથ, મારી હવે શી વસ્ત્રે થશે ? વિયોગવેદનાથી મારા પ્રાણુ નિશ્ચય જશે. આપને મારાં આંસુ જોષ્ટ દયા નથી આવતી ? અહો જીવનહાર, આપે જો હારય કશું હોય તો હવે ઝાઝી વાર સંતાર્થ રોહો નહિ. વળી, માંડે હેત જો-

વાનો આદર થયો હોય તો હવે ધણું થયું, થોડી વધારે વાર થતાં હસવાનું ખસવું થશે. (ગર્જના અને વિજળિયા થાયછે. દમયંતી ગભરાતી ગભરાતી આમતેમ દોડમદોડ કરેછે.) અહો પ્રાણુનાથ, પુણ્યસ્તોક, નળ ! હો નળ, હો નળ, તમે કેમ ઉત્તર આપતા નથી ? (ઝાડનાં યડ પછવાડે શોધતી કરેછે.)

નેપથ્યમાં રણશિંગાનો અને દોલનો અવાજ થાયછે.

અરે, આવો ભયાનક અવાજ શાનો થાયછે ? (ધારીને સાંભળેછે.)

નેપથ્યમાં.—ધાજે, ધાજે !

દમયંતી.—શું, મારા નાથ મને એમની પાસે તેડેછે !

(દોડી જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થલ, જંગલ.

પાર્ધી, તેનો સોખતી, કૂતરા ઇત્યાદિ.

પાર્ધી.—(પ્રવેશ કરીને) ધાજે, ધાજે, પેલા હરણા પછવાડે ધાજે.

(ચાલતો ચાલતો પડદાની પછવાડે જાયછે.)

આગળ હરિણ અને પાછળ પાર્ધીના એક સોખતી અસવેછે.

સોખતી.—(હરિણપરખાણુ મારી) મારાજેવા તાકોડીના તીરવામાંથી એ ચ્યાં જવાનું હતું જો. (દોડતો જાયછે.)

પાર્ધી.—(કરીને આવીને) (લાવણી)

વનમાં હરવું, વનમાં ફરવું, વનમાં મરવું મજા કરી,
ફાવ્યું કરવું, દખના ધરવું, કોથી ન ડરવું, ધીરજ ધરી.

સોખતી.—(કરીને પ્રવેશ કરીને પાર્ધીઘ' કહેલું સાંભળીને)

વગડે વહેવું, વહેથી ખલેવું, એમાં હખ હાનું આવે,
વનમાં વહુ વણુ વા'લકરી કુણુ “ખા છોરા” કહી ખવરાવે.

પાર્ધી.—ધરમાં રેહે તે ધરકૂકડિયો, નહિ હુખડિયો હેકી હકે,
નારી પાહે રહી શું ખાહે, ત્યાં તુજ ટેકો નહિ ટકે.

સોખતી.—મારી નારી છે બહુ હારી, તેવી વિહારી નહિ બસું,
હાઈ હખ તે હાથનું મૂચી, વગડાનાં દખ નહિ ખમું.

પાર્થી.—ઐરાંમાં બહુ બેહી રહેતાં, ઐરા જેવો બની જહે,
કઠણ કાળજી કુમળું થાતાં હોલાભડકણ ભાઈ થહે.
વગડે વહવું, હોથી હાં વાપેડે છૂટાં વેહેવું,
ટુકડા ટપલા વહૂના ખાવા, એથી હાં આ એવું ?

સોબની.—તારી નારી બહુ નહારી, ડારી ડારી દખ દે છે.
‘મારા રોયા હજી મુવો નહિ’ કહી છાજિયાં નત લેછે.

પાર્થી.—વહૂની બહુ જે કરી ચાકરી, ખાઈ ભાખરી પેટ ભરે,
“માડી જેવી વાહાલી લાગુ” એમ કહી પગચંધી કરે.
તેને નીચી નારી નમીને નેહ ઉપરથી દેખાડે,
મારાજેવા ફક્કડ નમે ન તેને નાંખી દે ખાડે.

નેપથ્યમાં.—દેખાડે ! મારા પ્રાણનાથને કોણ દેખાડે ? હો
નળ, મને આ દુઃખમાંથી ઉગારો.

પાર્થી.—અરે, દખમાંથી ઉગારવાની હાકો કુણુ મારેછે ? હેંડ,
જઈને જોઉં તો ખરો. (ભયછે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

દમયંતી.—(ઝાઝની ડાજિયે વળગી રહેલી.)

હો નળ ! મને આ દુઃખમાંથી ઉગારો. પણુ ખરે, સહન થાય
નહિ એવું દુઃખ મારે માથે આવીને પડ્યું છે, તોપણુ મારા પ્રાણનાથ
વિના મારા પ્રાણ કેમ ટકી રહ્યા હશે વાર ?

અજગર આવીને દમયંતીને પગથી ગળવા માંડેછે.

ઝાંખરાં ભરાવાથી, કાંટા વાગવાથી માંડે શરીર બેહેરું થઇ ગયું છે.
તેથી અહો, આર્યપુત્ર ! મને માંડે દુઃખ નથી, પણુ આપ એકલા મારા
વિના કેમ રહી શકશો, અને મને વનમાં તજી એ વાત સંભારશો ત્યારે
આપને કેટલું દુઃખ થશે, એના વિચારમાં હું મારો દેહ બૂલી છું. જે
જે દેહકષ્ટ મને થાયછે તે તે મનકષ્ટની કશી ગણતરીમાં નથી.
અરે ! આ શું ! અજગર મને ગળેછે ? (અજગરે વધારે વળતાં તે નાચ
પડી ભયછે) પતિના છેલ્લી રિખાવું તેના કરતાં મરવું એ ઉત્તમ છે. પણુ
આ ભયંકર પ્રાણી ! હું તારીપાસે એક માગી લઉંછું. આ પ્રમાણે

મારા જીવતરનો તું અંત આણે છે, તેથી હું દુઃખમાંથી છૂટું એટલે તારો ઉપકાર માનું છું, પણ મારા પતિના મનમાં મારેવિષે વેહું મ રહી જશે તેનું સમાધાન થયાવિના મારો જીવ ગતિએ જવાનો નથી, માટે આ વગડામાં ભમતાં, મારા પ્રાણનાથને તું દેખું તો કેહેજે, કે, જે દોષ કરેલો ગણીને એને અનાથ કરી તે રડતી, કકળતી, પણ તારૂં અને તારૂંજ રટણ કરતી મારા પેટમાં પચી ગઇ છે. અહો પતિ, તમે જ્યાં હો ત્યાં સુખી થજો. હો, નળ, નળ, નળ ! (મૂર્છામત થાય છે.)

પાર્ધી અને તેના સોબતી પ્રવેશ કરે છે.

પાર્ધી.—અરે, આ શો ગજબ.

સોબતી.—થા ઉતાવળો, ઝાલ આ બાયડીને માથાથી, ને ખેંચ, હું અજગરને ખેંચું છું.

(માથે ઝાલીને દમયંતીને પાર્ધી ખેંચે છે અને તેના સોબતી અજગરને પછવાડે ખેંચીને ઘસડે છે અને તેના ઉપર પ્રહાર કરીને મારી નાંખે છે પણી લઈ જાય છે.)

દમયંતી.—(સચેત થઈને) અરે, ઓ, ઓ, નળ, નળ !

પાર્ધી.—(ઘેળ ખતાવીને) બાઈ, આંહિ નળ તો નથી; હું છું.

દમયંતી.—બાઈ, તે' મને ઉગારી તેથી તારો આભાર માનું છું, પણ જો અજગરને ગળવા દીધી હોત તો હું દુઃખમાંથી છૂટત. મારાથી મારા નળનો વિચોગ નથી સેહેવાતો. બાઈ, તે' આ વગડામાં મારા પતિને જોયા ?

પાર્ધી.—મને કોઈ મળ્યું નથી, પણ તારે તેનું હું કામ સે ? જંગલની ઓલી કોરમાં માંડે ઝુપડું સે તાં હેંડ મારી હાથે. તને હારાં હારાં જનાવરાં ખાવાને આપેશ ને તું કહીશ એમ તારી ચાકરી કરેશ. મારે તારા જેવી વહૂ નથી, ને તારે મારા જેવો વર નથી, એટલે આપણું જોડું બંધખેહતું ઠીક આવશે.

દમયંતી.—તારા પાપ ભરેલા બોલ મારે કાને પાડીને તે અ. પવિત્ર કર નહિ.

પાર્ધી.—એમ કે, પાંહરે પાંહરે તું નહિ માનું, પણ કાળો બાળો લાગતો હઈશ તેમાં ક' છ કે શું ? (તેની પાસે જવા માંડે છે.)

દમયંતી.—(ખશી જઈને) તેં મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે, તેમ છતાં, અધટિત આચરણુ કરવા જઈશ તો મારે શાપ દેવો પડશે.

પાર્ધી.—(ખુબ હશીને) હજારો હાપ માસ્થા સે તેને એક હાપથી હું થવાનું સે જે ? (તેને વળગવા નયછે.)

દમયંતી.—(પાછી હઠી જઈને) (દુહો.)

સ્વપ્ન વિષે પણ અવર નહિ નળવિણુ ચિતવ્યો હોય;

પૃથિવી મા ! તું ગળી જજે, આ પાપીને તોય.

(શાપ દેતાં વાંતજ પાર્ધી પાતાળમાં ઉતરી નયછે.)

અરે, મને ઉગારનારને મારે શાપ દેવો પડ્યો, પણ હું શું કરું ?
કહું છે કે:—

(દુહો.) પતિવ્રતપણું રક્ષવા, અતિશય સેહેવાં દુઃખ,

જીવ લેવો કે આપવો, ખોવાં સઘળાં સુખ. (ચાલવા માંડેછે.)

એક હરિણી ગભરાતી ગભરાતી આવેછે.

બાપુ હરિણી ! તું તારા યૂથથી વિખુટી પડી છે, તેથી વલખાં મારેછે ?

હું પણ તારા જેવીજ દુઃખમાં છું, તેથી હું તને શો આશ્રય આપી શકું ?

(ગીતિ.) સરખા દુઃખમાં રૂખ્યાં, તે કો કોને કયમ કરી ઉગારે,

જળમાં રૂખતાં બે જણુ, એક ધીજીને કયમ કરીને તારે.

બાપુ ! મેં તારું યૂથ નથી દીધું. તેં જો મારા નાથ દીઠા હોય તો કહે. તેમણે મને તજી છે તો ખરી, પણ મારા વિયોગથી વિમા-

શણુ કરતા, આવરા બની ગયેલા હશે, એ અધાણી તને બતાવુંછું.

કેમકે:— (ગીતિ.)

સવળ અવળ સમજતાં, સમજી ગુચવઈ અધટિત કામ કરે;

પણ પછીથી પરતાઈ, કરે વિમાશણુ અમુઝઈ આપ મરે.

જા, જા, બાપુ, તું તારે માર્ગે જા. આ પેલી ઉંચી ટેકરી.

ઉપર ચડીને મારા પતિને જોઉં અને ખોલાવું. (ટક્કા ઉપર ચડીને)

હે ! ધર્મધુરંધર નળરાય ! તમારી દાસીને ઉધતી મૂકીને ક્યાં

ગયા ? હું વિવર્ણુ વદનથી વિલાપ કરુંછું, તો મને કેમ ઉત્તર આપતા નથી ?

આપે હંસને શું કહું હવું તે તો સંભારો ? મહારાજ, દેવતાઓની અને

મારી આગળ કહેલાં વચન આપ વિસરી ગયા ? આ સસવાદી,

આપ કેહેતા, કે “ તારાથી ખીજું કોઈ મને પ્રિય નથી ” તો તે વચન સત્ય કરી બતાવો. આ લયાનક નિર્જન વનમાં હું છળી મરુંદું, મને આપની છાયામાં લ્યો. અહો કુલવાન, શીલવાન, અધિપતિ, મને સતીને આપ ઉત્તર કેમ આપતા નથી ? મારો અપરાધ જાણી આપ ઉત્તર આપતા ના હો તો હું કહુંદું કે મેં કશો અપરાધ કર્યો નથી, તેમ છતાં કદાપિ.—

(દુહો.) અજાણતાં અપરાધ કઈ, કુળ વધૂનાથી થાય;

અનુરક્ત પ્રિય આદરે, ક્ષમાવંત થઈ જાય.

મારી પાસે મોતી તો નથી, પણ કોઈ કેહે કે, “ નળરાજ આ રહ્યા ” તો હું તેને મારાં હર્ષનાં આંસુરૂપી મોતીડે વધાવું. (ધારને જોઈને) અરે ! પેલો સિંહ આવેછે, ચિંતા નહિ, હું નિઃશંક થઈ તેની સામે જાઉં.

(દેકરા ઉપરથી નાચે ઉતરી સિંહનાં સામી જાયછે.)

(હરિગીત.)

વનરાજ, તારૂં ભ્રમણુ આ વનવિષે ચારે પાસ છે,
કટિ તુજસમી વળી અરિવિષે તુજ સમો જોતો ત્રાસ છે.
શત્રુમ્ન તે નળરાયની હું રાણી તુજને કરગરૂં,
જો દીઠા તો સુખ દે કહી, હું શુભી દિલમાં ધિર ધરૂં.

અથવા,

(દુહો.)

“ નથી દીઠા નળપતિ ” કહું, તો કર મારો ત્રાસ;

છૂંદું છે’ના દુઃખથી, ટળે સમૂળો ત્રાસ.

(સિંહને માથું ધુણાવતો ચાલતો જોઈને) ત્યારે તું બંને વાતની ના કેહેછે?

(આગળ ચાલતાં એક પર્વત આગ્યો તને)

(ગીતિ.) ગિરિ ગરવા પતિ દીઠા, તુજસમ સમૃદ્ધિવાન, રૂપાળા ?

અચલ ! અહિ નળ આવે, કે’ જે શોધે તુને દુખી બાળા.

(ચાલતાં ચાલતાં) હે નળ ! આવું આ નિર્જન વન પણ આપની

સાથે સુખદ લાગતું. ખરી વાત લાગે.

(ગીતિ.) નિર્જન વન પણ પ્રિય જો પાસે તોતે રમણીય, સુખદ ખરૂં;

પ્રિયવણુ બાગ મહાલય, ખાવા ધાતું ઉજડ જણાય નચું.

(આગળ ચાલતાં એક ઝાડ જોઈને)

(મનહર છંદ.)

અહો ઝાડ ! તું ઉંચું ને, જેવું છે ધણું વિશાળ,
 તેવા ઉંચા મનવાળા, બુદ્ધિના વિશાલ છે;
 જીવ લે આરામ જ્યમ, તારીપર, છાયા નીચે,
 કોટી જીવ પાળનારા જે પૂરા કૃપાલ છે;
 અવગુણ કરે તોય તેને તું તો ગુણ કરે,
 એવા તારા ગુણ જેવા જેના ગુણ ફાલ છે;
 ચારે દિશા જોઈ કરી કૃપા કરી કે' તું મુને,
 એવા નળપતિ દીક્ષ ? જે ઘણા દયાળ છે.

ખરી વાત, તું ઉત્તર શાનો આપે ?

(ગીતિ.) વિષમ અવસ્થા થાતાં, સ્નેહી પણ શત્રુની ગરજ સારે,
 અવરની કથા શી કે'વી, નીચ ગણીને ન કોઈ ગણકારે.

(અખડાઈ પડતી, પણ મુખે નળનો જપ જપતી આગળ જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થલ, એક ઋષિનો આશ્રમ.

દમયંતી.— (પ્રવેશ કરીને) અહો ! ઉત્તર દિશા લણીથી મધુર
 અવાજ આવતો સંભળાય છે. વળી, આ સ્થાન ધણું રમણીય દેખાય છે
 અહિ મારા પ્રાણપતિ હોય તો આહા ! મને કેટલો બધો આનંદ થાય ?
 (આશ્રમમાં પ્રવેશ કરીને) અહો, મહાત્માઓ, હું સર્વેને વંદન કરું છું અહિ
 નળ રાજા છે ! (આશ્ચર્ય પામી બધા દમયંતીની આસપાસ વિંટાઈ વળે છે.)

ઋષિ.—કલ્યાણમસ્તુ.

ઋષિપત્ની.—શુભં ભવતુ.

ઋષિકન્યા.—એહેન, તમે ભલે પધાર્યાં. માતા ! આ બાઈ
 ઘણું ભલાં દેખાય છે. એ મારી પાસે રહે તો મને બહુ ગમે.

દમયંતી.—ધર્માત્માઓ ! વિધાત્રિયે મને આપને શરણે મોકલી છે.
 મારા જેવી ભાગ્યહીણ આ જગતમાં ઘણી થોડી હશે. મહાત્મા, આપે
 ઉત્તર આપ્યો નહિ તેથી એમ જણાય છે કે મારા પતિ અહિ પણ નથી.

ઋષિ.—સારે બાઈ, તમે ધર્માત્મા નળ રાજાનાં પત્ની થાઓ ?

દમયંતી.—હા, મહાત્મા, સારે શું આપ એમને ઝોળખોછો, આપે એમને જોયા છે ?

ઋષિ.—આઈ, અમે જોયા નથી, પણ એમની કીર્તિ સાંભળી છે.

ઋષિપત્ની.—આવા ધર્મીઆ અને પરાક્રમી નગ રાજની રાણી છતાં આપની આવી સ્થિતિ શાથી થઈ ?

દમયંતી.—માતા, મારી કર્મકથા ઘણી લાંબી છે, પણ સારાંશ એ છે, કે, દૂત રમતાં રાજ્ય ગયું અને અમે દેશવટો પામ્યાં તેમાં રક્ષણતાં વિષ્ણુટાં પડ્યાં.

ઋષિપત્ની.—પતિનાથી વિષ્ણુટાં પડવાજેવું પત્નીને ખીચું એકે દુઃખ નથી.

ઋષિ.—અરે, સારે એમ થયું ?

ઋષિપત્ની.—ખેહેન, તમારું વસ્ત્ર અર્ધું કેમ છે ?

દમયંતી.—(ત્રાસથી કપાને) માતા, મારી નીચે ડાબાપાંચ અર્ધું વસ્ત્ર કાપીને મારા પ્રાણનાથ મને સૂતી મૂકીને જતા રહ્યા.

ઋષિ.—હું, એવું પાપ—

દમયંતી.—ધર્મીઆ, મારા પતિને રખેને શાપ દેતા. મારાં પુણ્ય કર્મનો હાથ થવાથી એમ બન્યું, એમાં મારા પ્રાણનાથનો કશો દોષ નથી.

ઋષિપત્ની.—આપુ ! તારાથી જાણે અજાણે કાંઈ અપરાધ તો નથી થઈ ગયો ? ગુણી પુરૂષો વિના વાંકે સ્ત્રીનો ભાગ કરતા નથી.

દમયંતી.—મેં કશો અપરાધ કસ્યો નથી, પણ સંકા ઉત્પન્ન થવા જેવું બન્યું છે. અહો મહાત્માઓ, હજી લગણુ પણ મારા પતિ મારા ઉપર રોષે હશે ? હું હતભાગ્યણી આપું વન ફરી, પણ મારા પતિના સમાચાર મને કોઈએ કહ્યા નહિ. હવે હું શું કરું, ને ક્યાં જાઉં તો મને મારા પ્રાણનાથનો મેળાપ થાય ?

ઋષિપત્ની.—આપુ, તું અકળામાં, નહાઈ ઘોઈને જરા આઈ લે એટલે તારા જીવને સાતા વળશે.

દમયંતી.—માતા, હું તમારો આભાર માનું છું, પણ મારે નથી ખાતું, મારા પ્રાણનાથ ભૂખે ટળવળતા હોય ને મારે ગળે કેમ ઉતરે ?

ઋષિ.—બેહેન, તું એમ કરીશ તો તારા પ્રાણુ રેહેશે નહિ. તને તારા પતિનો મેળો થશે, એવો મારો આશીર્વાદ છે.

દમયંતી.—હું આપનો આશીર્વાદ મસ્તક ચડાવું છું.

ઋષિપત્ની—આવ, બેહેન, જરા ખાઈ લે.

દમયંતી.—મહાત્માઓનું વચન ઉલંઘન કરવામાં દોષ છે માટે ઉપકાર સાથે આપનું કેહેવું હું માન્ય કરું છું. (તેમની સાથે અંદર જાય છે. અને થોડો વારે પાછો આવે છે તો આશ્રમ દેખતી નથી જાય છે)

અરે, આ શો ચમત્કાર ! આ તે ખરી વાત કે સ્વપ્ન ! મારું શુભ થવાનું આ સૂચન હોય એમ જણાય છે. (ચાલતાં અશોકના ઝાડને જોઈને) અહો, અશોક !

(ગીતિ.) શોક મટાડે મારો, તો તો તારું અશોક નામ ખરું,

મુજને અશોક થાતાં તુજ મહિમા વાધશે વડો, ઉચરું.

(આગળ ચાલવા માંડે છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થલ, એક નદિનો કિનારો.

યાલાને અર્થે જતો સંઘ ગાતાં ગાતાં પ્રવેશ કરે છે.

(કાફીનો તીલાનો.)

સાથે.— ભજન સજન સૌ કરો, સમજ લઈ.

ખોટું તો આચરવે ડરો, સમજ લઈ.

એકજન.—જમ ચાર, આણે હાર, જોઈ થાઉં થરરરરરર.

બીજો.— લે રે ઓ, લે રે લેરે, મુવો હું ચરરરરરરર !

ત્રીજો.— અરે શાને બીહો બધાં, બીહો બધા, બધા ગધા. ભજન.

ચોથો.— ભાવની ભક્તિ, પાપજ હરતી, ચોખું કરતી ચીત,
જ્ઞાન શુદ્ધ થાય એથી, એમાં ખરું તારું હીત.

સાથે.— ભલા સમજ લઈ, ભજન સજન સૌ કરો.

(પડાવ નાંખે છે, પાતપાતાની ક્ષોભમાં રોકાય છે.)

દમયંતી.—(એક ખુલ્લું પ્રવેશ કરીને) અહો, આ તો નવાઈની વાત ! આવા ધોર વનમાં માણસોનો સમૂહ ક્યાંથી આવ્યો હશે ? (જરા આગળ

વખત) આ તો અહિ મોટો સંઘ પડેલો દેખાયછે. (લોક તેની આસપાસ વિરાઈ વળેછે.)

એક સ્ત્રી.—અરે, આ તો વનદેવી હોય એમ લાગેછે!

બીજી સ્ત્રી.—નહિ, નહિ, જોની એના સામું. કોઈ રાક્ષસી તો છે.

એક ન્હાની છોકરી.—મા, એને દેખીને મને તો ખીક લાગેછે.

હીડ, આપણે આપણા તંત્રુમાં જઈએ; ભાઈ રડતો હશે.

દમયંતી.—બેહેનો, તમે કોઈ ગભરાશો નહિ, હું મનુષ્ય પ્રાણી છું. તમે આ વનમાં કોઈ ભમતો પુરૂષ દીઠો છે ?

ત્રીજી સ્ત્રી.—નારે, બાઈ, અમે કાંઈ જાણતાં નથી, પણ પેલા બેઠા છે તે અમારા સંઘવી છે. પૂછો, તેમને.

ચોથી સ્ત્રી.—બાઈ, એમનું નામ શુચિ છે. આલો હું એમની પાસે લઈ જઈ; એમને જે પૂછવું હોય તે પૂછો (જરા આગળ જાયછે એટલામાં શુચિ ધરી આવેછે.

શુચિ.—બેહેન, તમે કોણ છો ?

દમયંતી.—હું એક ગરીબ સ્ત્રી છું, આપે મારા પતિ દીઠા છે અથવા કોઈ દુઃખી પુરૂષ આપના જોવામાં આવ્યો છે ?

શુચિ.—બાઈ, આ જંગલમાં માણસનો સંચારજ નથી તો પછી કોઈ પુરૂષ અમને ક્યાંથી મળી શકે ? મને તો નવાઈ લાગે છે, કે તમે આટલે સુધી કેમ આવી શક્યાં !

એક સ્ત્રી.—અરે ! જવા દો એની સાથે વાત કરવી, એ તો કોઈ પિશાચણી હશે. અહિયાં માણસ ક્યાંથી ?

દમયંતી.—બાઈ, તમને સ્ત્રી જાતનું અભિમાન નથી ? મેં કહ્યું નહિ, કે હું મનુષ્ય છું.

શુચિ.—કોઈ દુઃખી સ્ત્રી હશે, તેથી એના દેહાર આવા થઈ ગયા હશે, તમે કોઈ એનો કેડો લેશો નહિ.

દમયંતી.—બાઈ, હું ખરેખરી દુઃખિયણ છું. મારા પતિનાથી વિખુટી પડી છું, તેથી મારી સ્થિતિ આવી થઈ ગઈ છે. બાપુ, તમે કોણ છો, અને ક્યાં જાઓ છો ?

શુચિ.—(ઉત્તર ફેતાં લોકો અઝકાવેછે.) અમારામાંથી કેટલાક વ્યાપારી છે, અને કેટલાંક યાત્રાનેઅર્થે નીકળ્યાં છે. અમે ચેદિદેશના રાજધાની નગરમાં જમ્યે છિયે.

દમયંતી.—ભારે તમે મને તમારા સંઘમાં આવવા દેશો ?

શુચિ.—હા, બાઈ, એમાં અમને શો ભાર પડવાનો છે.

દમયંતી.—ભાઈ, હું તમારો અંતઃકરણથી આભાર માનું છું.

એક માણસ.—જો જો હાં, એમાંથી કાંઈ વિધન થયા વિના રહેવાનું નથી. કેમ કમળા, ખરું કે નહિ ?

કમળા.—મને તો એમ લાગેછે, પણ ધણીને સૂઝયું તે ઢાંકણીમાં.

શુચિ.—એહેન, કરો પણ તમે ઢાળો. (દાસને) અલ્લા સાંભળ્યું ? આ બાઈને ખાવા, પીવા જે જોઈયે તે આપ, અને પેલા ઝાડ નીચે ગોઠડું નાંખી દે, કે જરા આરામ લે. (દમયંતીને) બાઈ, જાઓ તમે એની સાથે બે ઘડી પછી આપણે ઉપડી જવાનું છે.

દમયંતી.—બહુ સાચું ભાઈ. (જાયછે.)

નેપથ્યમાં.—માસ્થોરે ! માસ્થોરે !

કમળા.—(છળીને) પેલી ડાકણે કોઈનો હડિયો બડિયો ચૂસી ખાધો કે શું ? (બધાં ગભરાયછે.)

બીજો માણસ.—નાસો, નાસો, (શ્વાસ ભરવો પ્રવેશ કરીને) શુચિ, શુચિ, હાથીનું એક જૂથ આપણા હાથીની પછવાડે દોડયું (શ્વાસ ખાયછે) દોડયું આવેછે. મને હુંડમાં ધાલીને એક હાથી ઝાપટી નાંખત, પણ ઝાડની ઓથે ભરાઈ ગયો. (બધાં હુગડાં પોટકાં સંભાળી નાસવાની તૈયારી કરેછે તેવામાં સંઘના હાથી પછવાડે ધાતા વનના હાથીનું ચૂથ આવી પોહાંચેછે. અને સંઘમાં ભંગાણ પાડેછે. જેનાથી નસાય તેમ નાસેછે.)

કમળા.—અલી નંદા, શું જોઈને હજી પડી રહીછું ? ઉઠ ? પેલી કૃત્તકા માણસનો દેહ ધરીને આવીછે તેનાં પગલાંથી સત્તાનાશ વળી ગયું. (નાસેછે.)

નંદા.—એ પાપણીના પાપથી એમ થયું. (નાસેછે.)

દમયંતી.—(ગભરાતી ગભરાતી) અરે, આ શો કોપ ! બનાવ એવો બન્યો કે મારાં પગલાં વગોવાયાં. (સંઘનાં માણસ નાસતાં હતાં તેના ભર્ષા નાસવા માંડેછે.)

લોકા.—મારો, મારો, એ ભૂતડીને (તેને મારી કાઢાડતાં નાસેછે. હા-
થિયો પણ કચ્ચરધાણ વાળતા સંધના હાથીની સાથે લડતા જાયછે.)

દમયંતી.—(પાછી ફરીને) અરે, છેવટે મારી જાત વગોવાઈ, પિશા-
ચિની ઠરી. ધિઃકાર છે આ. જીવતરને. હાથીના યુદ્ધમાં ખીન્ન ચગદાઈ
મુવાં તેમાં મારો પણ અંત આવ્યો હોત તો આ દુઃખમાંથી છૂટત, પણ
હજી કોણ જાણે શુંએ માથે આવી પડવાનું હશે એટલે મરાય ક્યાંથી ?
વૃદ્ધનાં વચન મને સાંભરેછે—“ આયુષ્ય ખૂટ્યા વિના મરાતું નથી ”
એ ખરું છે. અરે, હું તે ક્રિયા પાપથી આ દુઃખ પામતી હમણાં ? મારાં
ક્રિયાં ધોર કર્મનાં આ ફળ હશે, કે જ્યાં જાહેરું ત્યાં ચપટ થાયછે ?
મારો દેહ ધરીને મનસા, વાચા, કે કર્મણા, મેં કોઈનું કાંઈ પણ ખોટું
કસ્યું સાંભરતું નથી, આ તો પેલા ભવનાં પાપ પૂરી નીકળ્યાં. આક્રી મેં
જાળભાવમાં પણ જરા પાપ કસ્યું નથી. વાર, દેવને મૂકીને હું
નળનાથને વરી, તેથી દેવ તો દુઃખ પાડના નહિ હોય ? (વિલાપ કરતી
માલવા માંડેછે.)

પ્રવેશ ૬ થો.

સ્થલ, ચૈદ્યપુરમાં દરબારની અગાશી.

ભાનુમતી રાણી, મુનંદા રાજકુમારી.

મુનંદા.—માતા, મને એ દાસી ગમતી નથી. હું તો એને મારી
પાસે નહિ રાખું.

ભાનુમતી.—કુમારી, સારામાં સારી, અને ભલામાં ભલી જોઈને
તને સોંપી તોય તારી નજરમાં આવી નહિ એ શું ?

નૃપથ્યમાં.—હુરિયો, હુરિયો ! ગાંડી, ગાંડી !

મુનંદા.—માતા સાંભળ્યું ? મેં હવણાંજ મારી દાસીને નીચે મો-
કલી છે, એટલામાં છોકરાંએ એનો હુરિયો કસ્યો હોય એમ જણાયછે.

ભાનુમતી.—એ તો છોકરાં રમતાં હશે, એમ કરીને તું તારી
દાસીને હલકી પાડ નહિ. સેવકજનને આપણે હલકાં પાડિયે તો પછી
તેમનો વક્કર બંધાય નહિ. ઉલાવીને કામ લઈયે તો આદરથી કરે.

મહેલની નીચે દમયંતી પ્રવેશ કરેછે. છોકરાં અને લોકાનું ટોળું તેની આસપાસ વિટલાઈ વળેલું છે.

છોકરાં.—હુરિયો, હુરિયો, ગાંડી, ગાંડી !

સુનંદા.—(અગાશીમાં દોડી આવતે) માતા ! માતા ! આવો તો ખરાં, નીચે જોવાની મજા થઈ છે.

ભાનુમતી.—(આવતે નીચે જઈ) અરે, આ છોકરાં બિચારી ગરીબ અંખળાને કેમ સતાવતાં હશે ?

છોકરાં.—ગાંડી, ગાંડીને નાંખો ભાંડી; એને કંચે છાંડી, એવી એ છે ગાંડી ! ગાંડી ! (તેના ઉપર કાંકરા, ઘંઘે ને ધૂળ નાંખેછે.)

દમયંતી.—ભાઈ, બાપુ, છોકરાં, મને પજવો નહિ. મ્હોએથી જે કેહેવું હોય તે કોહો. પણ મને મારો નહિ. મારા ઉપર ધૂળ નાંખો નહિ. હે નાથ ! હે નાથ !

છોકરાં.—એ ઘેલીને ઘાલો નાથ. ઘેલી, ઘેલી, ઘેલી !

સુનંદા.—માતા, આ નગરનાં છોકરાં ડાહ્યાને ગાંડાં બનાવે એવાં છે. બિચારી કોઈ દુઃખિયારી જણાયછે.

ભાનુમતી.—દાસી, દાસી, કોણ છે હાજર ?

દાસી.—(પ્રવેશ કરતે) હા, હાજર છું.

ભાનુમતી.—જા તો નીચે, નાયકને લઈને પેલી બાઈને છોડાવી લાવ મારી પાસે. અમે નીચે આવિયે છિયે.

દાસી.—બહુ સારું બા સાહેબ. (જાયછે.)

દમયંતી.—અહો, સ્વામી, સ્વામી.

છોકરાં.—સામી ! સામી ! એ છે નનામી, નનામી. ઓ ! ઓ ! નનામી. (કાંકરાચાળી કરેછે. નાયક આવી છોડાવી જાયછે.)

ભાનુમતી.—(નીચે આવતે) લોકો પણ કેવા છે ? તમારો જોયાં કરેછે, અને આ ઉછાંછળાં છોકરાંને વારતા નથી.

દમયંતી.—(પ્રવેશ કરી, આંસુ સાથે નખતે) આ નગરનાં છોકરાંએ મને અદમોઈ કરી નાંખી. આપે મને છોડાવી તેથી આપનો હું પાડ માનુંછું. મારા હૈયામાં ઉપકારનું ડબાણુ થવાથી મારી દુખિયારી છાતી અમૂઝાયછે. (રડેછે.)

ભાનુમતી.—વાદળાંમાં જેમ વીજળી, તેમ દુઃખમાં વિંટાયલી પણ અતિરૂપવતી તું કોણ છે ?

દમયંતી.—માતા, હું દુઃખિયારી પણ કુલીન—(રડી જવાયછે.)

સુનંદા.—માતા, એ બિચારીની છાતી અમૂઝાઈ જવાથી બોલી શકતી નથી. અરે ભૂપણ વિના પણ એનું રૂપ માનવીના રૂપથી અધિક રાજે છે.

ભાનુમતી.—જે માનવી હોય તો ખરે કોઈ વિલક્ષણ છે. એનામાં તેજની પ્રભા દૈવિક દેખાયછે. મારો સ્વાભાવિક પ્રેમ એનાપ્રત્યે ઉછાળા મારેછે.

દમયંતી.—રૂડા મનુષ્યના મનમાં રૂડાજ વિચાર આવેછે. માતા, આપનો પ્રેમ મારા ઉપર જેમ ઉછળેછે, તેમ મારા મનમાં હવણાં જે ભાવ થાયછે તે જૂદા પ્રકારના છે. કોઈ દુઃખિયારી પોતાની માતાને બોળે જઈ પડે અને તેને જેમ લાગે તેમ મને લાગેછે.

ભાનુમતી.—બાપુ, મને તું તારી માતા જેવી લેખજે, તને જેમ સુખ થશે એમ હું કરીશ; પણ એક વાર તું કેહે, તું કોણ છે, અને તારી આવી દશા કેમ થઈ ?

દમયંતી.—હું કુલીન માઆપની પુત્રી અને કુલીન પતિની પત્ની છું. મારા હિણુભાગ્યે કરીને મારા સ્વામીના મનમાં શંકા આવવાથી જે પરિણામ થયો તે મારામાં આપ દેખશો.

સુનંદા.—ગરીબ બિચારીને એના પતિએ તજ દીધી હશે.

દમયંતી.—એમ નહિ, પણ મારો વાંક ગણવાનું તેમને કારણ મળવાથી, અને ‘છૂટી પડશે તો સુખી થશે,’ એમ મનમાં આવવાથી મને ઉંઘતી મૂકીને મારા પતિ વનમાં કોણ જાણે ક્યાંય જતા રહ્યા. ધણું અથડાતાં મારી આવી સ્થિતિ થઈ ગઈ, તો પણ તેમનો પત્નો લાગ્યો નહિ.

ભાનુમતી.—સારે તારા સ્વામી તારી સાથે વનમાં હતા ?

દમયંતી.—હા, માતા. અરે, હવણાં તે કોણ જાણે ક્યાંય હશે માતા, મારા સ્વામી અહિ આવ્યા હોય તો એમની ભાળ શી રીતે લાગે ?

ભાનુમતી.—આપુ, તું કહીસ તેમ આપણુ શોધ કરાવીશું. હે કલ્યાણી, મારા દરબારમાં પોતાનું ઘર જાણીને તું સુખે રહે.

સુનંદા.—માતા, પેલી દાસી મને ગમતી નથી. આ બાધ સમ-વયની મને ગમે એવી છે. એને મારી પાસે રહેવા દેશો ?

ભાનુમતી.—હા, બેહેન, તારી સખી થઇને એ દેવરૂપિણી તારી પાસે રહેશે, અને તારી દાસી છે તે તમારું બંનેનું કામ કરશે.

દમયંતી.—માતા, મારા સરખી દાસીને દાસી જોઈએ નહિ. હું આ બેહેનની સેવામાં સદા તત્પર રહીશ, પણ મારું એક કહ્યું આપ માન્ય રાખશો ? હું આપની કૃપાનો ઘણો લાભ લેવા જાઉં છું, પણ શું કરું, પેહેલેથી કાને નાખવું સાચું છે.

ભાનુમતી.—હા, આપુ, તું જે કહીશ તે માન્ય રાખવા જેવું હશે તો ના નહિ કહું, સુખે કેહે, ગભરાઇશ નહિ.

દમયંતી.—હે વીરપ્રજાપતિ માતા ! હું દાસીને સ્થાને રહીશ, પણ મારા પતિ વિના કોઈનું છાંડેલું હું જન્મતી નથી, કોઈના પગ ઘોતી નથી, મારા પતિના સમાચાર કેહેનાર કોઇ હોય તે વિના પરપુરૂષ સાથે હું ભાપણુ કરતી નથી.

ભાનુમતી.—હે કલ્યાણી, તારા એ વ્રતમાં વિઘ્ન નહિ આવે.

દમયંતી.—કદિ કોઈ મારા ઉપર કુદૃષ્ટિ કરે તો તેને—

ભાનુમતી.—દેહાંત દંડની શિક્ષા કરાવું. એવિષે તું નિશ્ચિંત રહેજે.

દમયંતી.—ત્યારે હું અહિ રહેવાને રાગ છું.

સુનંદા.—બેહેન, ચાલ મારા મંદિરમાં, હવે આપણુ બંને ગંમત કરીશું. (જાયછે.)

અંક ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થલ, ચૈદનગરના રસ્તામાંનું એક વિશ્રામસ્થાન.

(ઝાકની ઘટાનીચે પાણી પાવાની એક પરવ છે પાસે દૂવા છે.)

સુદેવ અને પર્ણાદ.

સુદેવ.—ભાઈ પર્ણાદ ! ઠીક થયું જે તારો ભેટો થયો, કેહે, તું ક્યાં ક્યાં જઈ આવ્યો ? એમાંથી કોઈની ભાળ મળી ?

પર્ણાદ.—ભાઈ સુદેવ ! હું ઉત્તર અને પૂર્વના ઘણા ખરા દેશમાં ભટક્યો, પણ કશો પત્તો હાથ લાગ્યો નહિ, સારે હવે પશ્ચિમમાં જવાની ધારણા કરી છે. તું ક્યાં ક્યાં જઈ આવ્યો ?

સુદેવ.—વિદર્ભદેશથી નીકળીને આ ચૈદિદેશમાં પ્રવેશ કર્યો તેટલામાં જે જે સ્થાન આવ્યાં તેટલાં બધાંમાં ઘણો શોધ કર્યો, પણ તે નિષ્ફળ ગયો. તારી આટલા દિવસ વાટ જોઈ ને તું આવ્યો નહિ એટલે વજૂવતી રાણિયે ભીમક રાજને કહ્યું, તેથી તેમણે મને મોકલ્યો, અને ખીળાં માણસ દોડાવ્યાં છે તે તો જૂઠાં.

પર્ણાદ.—સારે મને લાગેછે, કે હજી લગણુ ઇન્દ્રસેન કુમાર, પોતાનાં માતાપિતાને સંભાળ્યાંજ કરતા હશે.

સુદેવ.—ભાઈ, માતાપિતાનો વિયોગ છોકરાંને કેવો ત્રાસદાયક છે, તે મેં ઇન્દ્રસેન અને ઇન્દ્રસેનાને થતા દુઃખથી જાણ્યું. અને જણુ સારી સારીને દૂખળાં થઇ ગયાં છે, તેમાં ઇન્દ્રસેન તો ચોભિલો થઇને કોઇ ન દેખે એવે ઠેકાણે, દુસકાં ભરતો ડગક ડગક આંસુ પાડ્યાં કરેછે, અને હરતાં ફરતાં “ માતા ! પિતા ! તમે ક્યાં છો, મને અહિ શું કરવાને મોકલી દીધો ? માતા, તે મને બોલાવી લેવાને કેમ કોઈ મોકલ્યું નહિ ? ” એમ એના મનશુ ને મનશુ બબડ્યાં કરેછે. કુમારનું દુઃખ જોઈને એમની દાદી બિચારી અર્ધી થઇ ગઇ છે. બૃહત્સેના દાસી પણ આવરી બની ગઈ છે. કુમાર માતા માતા કરેછે, તે સાંભ-

ળીને એ બિચારીનું દદય ભરાઈ આવેછે, અને એક બીજાને ગળે વળગીને વિકાપ કરેછે.

પર્ણાદ.—અરે, પરમેશ્વર ! મહાન રાજાઓને ઘેર જન્મ લઈને પણ આવું દુઃખ ભોગવવાનું છે ? ભાઈ સુદેવ, મને મોકલવાનો વિચાર કર્યો તેને આગલે દાહાડે પલંગને ઓથે ઉભા રહીને કુમાર રડતા હતા, એવામાં ભીમક રાજા સાં પધાસ્યા, તેમણે પૂછ્યું કે, “ બાપુ ઇન્દ્રસેન, તું અહિ શું કરેછે ? ” સારે રડતાં રડતાં તેમણે કહ્યું કે, “ દાદાજી, હું મારી માતાને ખોળું છું, એ મને જડતી નથી. અરે, એ ક્યાં ગઈ હશે ? મને એના વિના ગમતું નથી, સારે એને મારા વિના કેમ ગમતું હશે ? મારાથી રડાય છે સારે એ નહિ રડતી હોય ? દાદાજી ! તમે મને મારી માતા ખતાવોને ? ”

સુદેવ.—મને ખબર છે. હું પણ પાસેજ હતો. અરે, કુમારનાં આવાં વચન સાંભળીને રાજાજીનું કેટલું બધું દદય ભરાઈ આવ્યું, અને કુમારને છાતી સરસ્યો ચાંપીને કેટલું બધું રડવા માંડ્યું ?

પર્ણાદ.—અરે, આપણાં કાળજી વિંછળાઈ જાયછે તો તેનાં સ-ગાંવાહાલાંને થાય એમાં નવાઈ નથી.

સુદેવ.—નળરાજા વનમાં ગયા સારં પછી હું શોધતો, ભટકતો ભટકતો વિદર્ભદેશમાં ગયો, તે દાહાડાથી તે આજલગી એ છોકરાં જરા પણ ઠસ્યાં નથી. ભાઈ, અહિથી પાસે ચૈદનગર છે સાં ચાલ આપણુ એ જઈએ. સાં પત્તો લાગે નહિ તો તું પછી પશ્ચિમ ભણી જજે.

(બંને જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થલ, ચૈદિરાજનો દરબાર, ન્હાવાની જગ્યા.

દમયંતી.—(ચાટલો છૂટો, ઘાંઘાં વસ છે. ઠોકરો ખાતો પ્રવેશ કરેછે તેથી નહવાનું પાણીવાસણ હાથમાં છે તે જલકાચછે) જેની સેવામાં રહ્યાં તેનું કામ મન રાખીને કરવું જોઈએ એ વાત ખરી, પણ મારાથી ઘણી ચૂકો થઈ જાયછે, અને હું બહુ ઠપકામાં આવું છું; આવું એમાં નવાઈ નથી.

(દુહા) મન માઈ મુજમાં નથી, છે મુજ પિયુની પાસ,

તો મનવિના શું કરી શકું ? મન ઠેકાણે ત્રાસ.

મન માંડે બહુ બાવડું, પળ પળ પલટે વાસ,
પળમાં પિયુશું જઈ મજે, પળમાં બાળક પાસ.

તમે ક્યાં હશે, મારા પ્રાણાધાર !

સુનંદા.—(પ્રવેશ કરાને) દાસી, આ શું ? તું શ્રેણી થઈ છે કે શું ?
જ્યારે ને ત્યારે પ્રાણાધાર પ્રાણપતિના પોકાર શું કર્યાં કરે છે ? કેમ,
અંગોળ કરવાની બધી તૈયારી કરી છે ?

દમયંતી.—હા, પ્રાણ—અરે—બા સાહેબ.

સુનંદા.—(પોતાના ગળામાંથી હાર કાઢાડીને) દાસી, લે આ હાર,
રાખ તારી પાસે, અંગોળ કરી રહું ત્યારે આપજો મને.

(દમયંતી હાર ઝાલી ઉભી રહે છે. સુનંદા પાસેની ઝારડીમાં નહાવા જાય છે. થોડી
વાર થયા પછી) દાસી, આમ કામ કરીશ તો તારે મારે નહિ બને.
મંદન કરવાની સુગંધી ક્યાં છે ? આજે પણ કાલની પેટે ભૂલી ગઈ કે ?
લાવ વેહેલી, અને કર મારે શરીરે મંદન.

(દમયંતી પોતાની પાસેનો હાર ટોલે ભરવાને તાકામાં સુગંધીનો ડાબલો હતા તે
લઈને ઝારડામાં જાય છે.)

કલિ.—(ઉપરથી અદશ્ય પ્રવેશ કરાને) નળનામાં મનની નખખાઈ
વધવાથી હું તેનામાં રહી શકતો હતો, પણ હવણું તો હું બળ્યો બળ્યો
થાઉં છું. પેલા કર્કોટકનું સત્તાનાશ જાણે. તેમ વળી આ દમયંતી પાસે
પણ હું આવી શકતો નથી. અમૃતની પછવાડે તેનું રક્ષણ કરવાને જેમ
અગ્નિની ચમત્કારિક વાડ છે, તેમ એના પતિવ્રતપણાની પ્રભા એની
આસપાસ અગ્નિનો કોટ કરી મૂકે છે; તેની વચ્ચે મારાથી તો પ્રવેશ
થતો નથી, પણ વેગળાં રહીને જે પળવણી થાય તે તો કહું ? અહિયાં
એ ઠરીને બેસે એ દીક નહિ. માટે લાવ આ હાર લઉં, અને કેવી રમુજ
થાય છે તે જોઉં. (હાર ગળામાં નાંખી રાજ થતા જાય છે.)

સુનંદા.—દાસી, અંગુછો ક્યાં છે ?

દમયંતી.—(બાહાર નીકળતાં નીકળતાં) લાવી બા સાહેબ. (બાહ્ય
અમુચો હતા તે લઈને આવે છે.)

સુનંદા.—(બાહાર આવતાં) દાસી, લાવ હવે મારો હાર.

દમયંતી.—(ટોલે ભરવેલો લેવા જાયછે.) અરે, અહિથી હાર ક્યાં ગયો ?

સુનંદા.—શું હાર નથી ?

દમયંતી.—ના, બા સાહેબ, સુગંધીનો ડાબલો લેતી વેળાએ મેં આ ટોલે ભરવ્યો હતો.

સુનંદા.—આગળનાં બારણાં બંધ છે; અહિયાં બીજું કોઈ છે નહિ ને એટલી વારમાં હાર ક્યાં ગયો ?

દમયંતી.—(આગળ પાછળ શોધ્યા પછી) આ તો ટોલો ગળી ગયા જેવું થયું !

સુનંદા.—ખરી વાત, કામની પૂરી છૂટ નહિ, વિસરાળ જોઈયે તો પારવતી, અને બીજા આવા અવગુણ.

દમયંતી.—(મ્હો મ્હાવાને) મારામાં શા અવગુણ દીઠા ? બા સાહેબ, મારા ઉપર આજ ચઢાવા જેવું આપનું બોલવું થાયછે.

સુનંદા.—ચોરીને વળી શિરજોરી. આજ આવ્યા વિના ધણિયે તજ હશે ? અવગુણ ઢાંક્યો રેહે નહિ.

દમયંતી.—બાપુ, મને મેણાં મારીને આપ શું કરવાને બાળોછો ? મેં હાર મારી પાસે રાખ્યો નથી.

સુનંદા.—ત્યારે જય ક્યાં ?

દમયંતી.—હાર મેં મૂક્યો હતો ત્યાં નથી, એ વિના બીજું હું શું કહું ?

સુનંદા.—એમ છૂટી પડ્યે નહિ ચાલે. (આગળ જઈને બારણાં ઉઘાડી) કાણ છે અહિ ? માતાને મોકલો તો.

દમયંતી.—આ દુઃખ હું કોના આગળ કહું, અરે, હું હવે શો ઉત્તર આપીશ ?

સુનંદા.—વેળા ધણી છે, ગોઠવી રાખ્યો ઉત્તર.

દમયંતી.—ચોભીલી છું, જેમ ઘટે તેમ કોહો.

ભાનુમતી પ્રવેશ કરેછે.

સુનંદા.—માતાજી, ન્હાતી વેળાએ મેં મારો હાર આ દાસીને આપ્યો.

દમયંતી.—ને મેં આ ટોલે બરવ્યો, ત્યાંથી અલોપ થઇ ગયો.

ભાનુમતી.—આશ્ચર્યની વાત ! હંજો, તું નિર્દોષની ભૂતિ છે, તેમ સુનંદા પોતે પોતાનો હાર સંતાડે નહિ; તારે શું સમજવું ?

દમયંતી.—મારા કૂરભાગ્યની આ પણ એક સતાવણી, ખીનું શું ?

ભાનુમતી.—સરખે સરખાંમાં જો કાંઈ હાસ્ય કશું હોય, તો હવે આપો સુનંદાને એનો હાર.

દમયંતી.—માતાજી, મેં હાસ્ય નથી કશું વળી, મારા ઉપર શંકા આવતી હોય તો સૂર્યની સાક્ષીથી કહું છું કે હું નિર્દોષ છું.

ભાનુમતી.—હાર સરખી તુચ્છ વસ્તુને માટે આ આગ્રહ નથી, પણ દરબારમાંથી આ પ્રમાણે જાણ એ વાત મહારાજ સાંખી રહે એમ નથી.

દમયંતી.—મારા કૂર ભાગ્યની જેવી કારીગરી હશે તેમ બનશે, ખીનું શું કહું ? અરે પરમેશ્વર, હું કેવી સંકડામણમાં આવી ગઈ છું. અરે, આ પ્રમાણે મારી લાજ જવાની વેળા આવી ?

સુનંદા.—હાર આપો, એટલે કાંઈ જશે નહિ.

ભાનુમતી.—આનો નિવેડો કરવાની મને કાંઈ સત્તા નથી, તેમજ અમારા દેશના ધારા પ્રમાણે, હું રાજ્યની રાણી છું તોપણ, ધર્મ-સનસ્થાનમાં જઈને મારે આ બનાવ મહારાજને કાને નાખવો પડશે.

દમયંતી.—જેમ કરવું ઘટિત તેમ કરો. (ગણે જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો

સ્થલ, એદિરાજનું ધર્મસનસ્થાન.

એદિરાજ ધર્મસન ઉપર બિરાજેલો છે. ખીજા દરબારિયો ધોત પોતાને સ્થાને બેઠા છે.

પ્રતિહાર.—મહારાજધિરાજ, એદિરાજનું રાજ્ય અમર તપો.

એદિરાજ.—પ્રતિહાર !

પ્રતિહાર.—આગ્રા મહારાજ !

એદિરાજ.—જેઓને કાંઈ વિનિતિ-કરવાની હોય તેઓને એક પછી એક રજુ કર.

પ્રતિહાર.—બહુ સારૂ, મહારાજ ! (લોકો બેઠા હતા તેમના ભાગો જ-

યછે, ઐટલામાં દારપાળ તેના કાનમાં કાંઈ કહી બચછે, ઐટલે) મહારાજ ! ભાનુ-
મતીદેવી, સુનંદા કુમારી સહિત વિનતિ કરવાને બાહારે ઉભાં છે.

ચેદિરાજ.—દેવીને શી વિનતિ કરવાની હશે ? ચિન્તા નહિ.
પ્રતિહાર, તેમને પ્રવેશ કરાવ.

પ્રતિહાર.—ઉત્તમ મહારાજ ! (બચછે.)

ભાનુમતી, સુનંદા અને દમયંતી સાથે પ્રવેશ કરેછે.

(દરબારિયા વગેરે ઊઠીને માન આપેછે. રાજની પાસેના આસને દેવી બેસેછે અને
સુનંદા તથા દમયંતી ધર્માસનની સામે ઉભાં રહેછે.)

ચેદિરાજ.—દેવી ! તમારે શું કહેવાનું છે ?

ભાનુમતી.—આર્યપુત્ર ! સુનંદા અને એની સહચરીને જે વિનતિ
કરવાની હોય તે આપ સાંભળીયે. રાજ્યના ધારા પ્રમાણે મારે કાને
વાત આવી તે આપને નિવેદન કરવાને તેમને લઈને હું આવી છું.

કલિ.—(ઉપર અદૃશ્ય પ્રવેશ કરીને) જેના ઉપર ખાર હોય તેને
દુઃખમાં જોવામાં પણ સુખ છે. વાહરે, સતીબાઇ, તમારી ફજોલીના
વાવટા ઠીક ઉડ્યા દેખાયછે તો.

ચેદિરાજ.—દેવી, તમે ધણું યોગ્ય કશું. ન્યાયના કામમાં કોઈ
પ્રકારનો ભેદ રહેવો જોઈયે નહિ. ન્યાયનું કામ પવિત્ર છે, અને તેને
નિરંતર પવિત્ર રાખવા, રાજ્યની સાથે ગમે તે સત્તા અથવા સંબંધ
ધરાવનારાની, અને પ્રજામાંહેલા સામાન્ય માણસની વચ્ચે કાંઈ પણ
અંતર રહેવું જોઈયે નહિ. ખીજું કોઈ તો શું, પણ મારે પોતાનેજ
વિષે ન્યાય થવાનો પ્રસંગ આવે, તો હું આ ધર્માસનની સામે ઉભો
રહીને, મારા પોતાના દરબારિયોની આગળ, ખરી વાત હોય તે નિવે-
દન કરું; માટે સુનંદા, તું રાજકુમારી છે, અને આ સ્ત્રી તારી દાસી છે
એ વાત ખરી, તોપણ અહિ ન્યાય કરવાને હું ખેડો છું, ત્યાં સુધી
મારે મન તમે બંને મારી સમાન પ્રજા છો. જેનો ન્યાયપક્ષ હશે
તેનોજ પક્ષ આ સ્થાને કરવામાં આવશે, માટે તમારા બંનેમાંથી જેને
ન્યાય મેળવવાનો હોય તે પ્રથમ બોલો.

સુનંદા.—રાજપિતા ! હું સ્નાન કરવા બેઠી તે વેળાએ મારા

હાર મેં આ દાસીને આપ્યો, અને નાહાઈ ઉઠ્યા પછી પાછો માગ્યો
તારે ખોવાયલો જણાયો.

ચેદિરાજ.—દાસી, આ વિષે તું શું કહેછે ?

દમયંતી.—રાજાજી ! રાજકુમારિયે મને હાર આપ્યો એ વાત
ખરી, પણ એમણે સુગંધીનો ડાબલો માગ્યો તે આપવા સાંઝે મેં
હાર ટોલે ભરવ્યો અને ખપ પડ્યે જોયો. તો ત્યાં મળે નહિ.

ચેદિરાજ.—તમારા એ વિના ખીજું કોઈ ત્યાં હતું, અથવા અંદર
આવી શકે એવો સંભવ હતો, વા નીચે, ઉંચે પાકો શોધ કર્યો હતો ?

મુનંદા.—આગલાં બારણાં ખંધ કરેલાં હતાં, અને અમારા એ
વિના ત્રીજું કોઈ હતું નહિ. શોધ પણ પાકો કર્યો હતો.

ચેદિરાજ.—કેમ દાસી ! એમજ હતું.

દમયંતી.—હા રાજાજી.

ચેદિરાજ.—આશ્ચર્ય ! દાસી ! દોષમુક્ત થવાનું તારે તારે શિર
રેહેછે.

કલિ.—(સ્વમત) દીક સપડાઈ છે. એ ફાંશીને લાકડે લટકે તો
મને ટાડક વળે.

દમયંતી.—રાજાજી ! જે દોષે મને આ સ્થિતિએ પોહોંચાડી છે,
તે દોષ મને મુક્ત થવા દે એમ હોત તો મારે માથે ચોરીનો અપ-
વાદ આવત નહિ.

લોકાનું ટોળું ન્યાય જોવાને પ્રવેશ કરેછે.

ચેદિરાજ.—દાસી, તારી મુખમુદ્રા ઉપરથી તું ખોટું કામ કરે
એવી જણાતી નથી, તો પણ નિર્દોષ દેખાવડે પડદામાં ભરાઈને
દુરાચરણ કરનાર પરમેશ્વરની આપેલી પ્રસાદી વજોવે, તેવાને શિક્ષાએ
પોહોંચાડવાનું પણ આ ધર્માસનનું કામ છે, માટે દોષ ઉપર દોષ
મૂકી છૂટી પડાશે નહિ.

દમયંતી.—(હાથ જોડી મૂંઝવે જણાવે) અહો પરમેશ્વર ! જગતના નિ-
યંતા, ન્યાયના ચલાવનાર, સર્વવ્યાપક, મારા આકારમાં તારી આપેલી
પ્રસાદી વજોવાયછે, તો હું જન્મી સારથી તે આજસુધી, જાણે અથવા

અનણે, કાંઈ પણ ખોટું કામ કરી, તારી અકૃપાને પાત્ર થઈ હોઉ, તો મારે આ નિર્દોષદર્શક આકાર, આ ધર્માસનની સમક્ષ, મારા પાપીના ઉપરથી ઉતારી લઈ, અરે, ફાડી, ચીરી, તોડી લઈ, મને એવી વિકાલ રાક્ષસી બનાવી દે, કે, તારી પ્રસાદીને લાંછન લાગે નહિ, અને મારા દેખાવ ઉપરથીજ હું પાપી છું એમ જગત જાણી લે.

ચેદિશન.—બાઈ, જે એમજ થતું હોત તો ન્યાયનો ગુચ્છ વારે મટી જત; પણ એવી વાતો બોલમાંજ રહેછે, અને ન્યાય ન્યાયને માર્ગે થાયછે. અમારા રાજ્યના ધારા પ્રમાણે ચોરીનો અપરાધ ઘણો મોટો ગણાયછે, અને તેની શિક્ષા પણ મોટી છે.

દમયંતી.—અરે, છેવટે હું ચોરી કરનારી ઠરી, પણ હું તેવી નથી એ કોણે જાણ્યું ? અરે, મારી કકળતી આંતરડીથી, મારામાંથી નીકળતા ધિક્કધિક્કતા આલથી, અને મારા પીડાતા, અરે મારા છુંદાતા હૃદયથી, અતિશય સંતાપ પામી, માંહે નિર્દોષપણું નિવેદન કરવાને, બળતાની મારી, બોલુંછું, કે, જે મને આ ધર્માસનની સામે, આ દરબારિયોની સામે, અને અહિં મળેલી લોકોની ઠઠની સામે, અરે, એટલુંજ નહિ, પણ સકળ જગતની સામે, અને છેવટે, પવિત્ર ન્યાયની સામે, હલકી પાડવાને, (કલિ જે અધર હતા તે કરને ખસી જાયછે) જૂઠી ઠરાવાને, દુઃખી દુઃખી કરવાને, તેમજ મારાં વાહાલાંથી મને વિખુટી પાડીને તેમના અને મારા અંતરમાં વિયોગની વેદનાના ભડકા સળગાવવાને કાવતરું કરતું હોય, તો, જેમ માંહે કામળ કાળજું હવણું ફૂડફૂડેછે, તેમ તે પાપી, બાણથી ધવાયલો પક્ષી ફૂડફૂડી પડે તેમ, મારા આ બળતાના શબ્દરૂપી બાણે ભેદાધને આ ધર્માસનના ચરણ આગળ પૃથ્વીનું ભક્ષ થઈને પડજે, અને તમારો હાર જડજે.

કલિ.—સતી, સતી, (અમ જૂમ પાડતા તેના પગ આગળ હાર નાખીને પડેછે અને ધરતીમાં ઉતરી જાયછે. રાજસભા આશ્ચર્ય પામેછે.)

બે પુરૂષો ધરીને પાસે આવેછે.

ચેદિશન.—અરે, આ તો ખરો ચમત્કાર, આ તો કોઈ સતી !

મુદેવ.—પણીદ, એ તો એજ, એનો અવાજ દેવીના જેવોજ છે.

(જક ત્રીજાનો આંખે, આંખ, મળતાં સંગાથે) દેવી દમયંતી !

દમયંતી.—(સંગ્રામ) આર્ય સુદેવ ! ભાઈ પર્ણાદ ! અરે, મારી આવી સંકટની વેળામાં તમારો આ પ્રમાણે ભેટો ? (સુદેવને) મારા પતિ ક્યાં છે ? પર્ણાદ, મારાં બાળક, અરે મારાં બાળકની (રડે) શી વસ્તુ છે ? અરે, તે મારે માટે ટળવળી મરતાં હશે તેથીજ તું અહિં આવ્યો હશે. (મૂર્છા પામે છે.)

ભાનુમતી.—કાણુ, મારી દમયંતી, મારી બેહેનની કુંવરી ?

(તેની પાસે ધસી આવે છે.)

સુનંદા.—કાણુ, મારી બેહેન ? અરે, મેં જેને દાસી ગણી તે મારી બેહેન ? (હસી આવે છે.)

ચેદિરાજ.—મહારાજ નળની પત્ની, સતી દમયંતી ? .(આગળ ધસી આવે છે અને દરબાર ખડો ધાય છે. અને આશ્ચર્ય પામી માંહોમાંહે વાતો કરતા દમયંતીને બેમાં કરે છે.)

ભાનુમતી.—અરે, મેં આ પ્રમાણે તારી પાસે હલકું કામ કરાવીને માથે ચોરી ચડાવી, ધિકાર છે મને. ભાઈયો, એને મૂઝછી આવી છે માટે ચાલો અંદર લઈ જઈએ. (લઈ જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થલ, અંતઃપુર.

પલંગ ઉપર દમયંતીને સૂવારી છે, સુનંદા તેને વા ઢાળે છે,

માથા આગળ ભાનુમતી બેઠી છે, નીચે એક

બાળુએ પર્ણાદ બેસે છે, અને બીજી બા-

ળુએ સુદેવ બેસે છે.

ભાનુમતી.—મહારાજ નળની એવી વસ્તુ થઈ, અને કહિ પત્નો પણ લાગ્યો નહિ ?

દમયંતી.—(સમત-પદ હસીને) પત્નો ન લાગ્યો ? અરે, મારા જેવી કઠિણ કર્મવાળીને આ પલંગના વેલવ શા ? (નીચે બેસે છે) આર્ય સુદેવ, તમે ક્યાંથી આવ્યા ?

સુદેવ.—મહાદેવી, તમે બે નગર છોડીને નીકળ્યાં ત્યાર પછી શોધ કરતો કરતો હું કુંડિનનગર જઈ પોહાંચ્યો.

દમયંતી.—(રહતાં રહતાં) મારો ઇન્દ્રસેન ને મારી ઇન્દ્રસેના મારાવિના ટળવળતાં હશે તેથી મારી માતાએ—

સુદેવ.—હા, મહાદેવી, મને તમારો શોધ કરવા મોકલ્યો છે. તમે અકળાશો નહિ, હવે દુઃખની અવધિ આવી છે.

ભાનુમતી.—(દમયંતીનું માથું પોતાની છાતી સાથે ડાબીને) બેટા, તું અકળાઈશ નહિ. મારાથી તારું દુઃખ નથી જોવાતું. મારે કાળજી બળે છે. અરે, મેં તને અજાણતાં— (રડે)

દમયંતી.—મારી વાહાલી માસી, તમે અકળાશો નહિ. અહિ હું રહી તો ઉગરી છું. નહિ તો અટવાઈને મરી ગઈ હોત; પણ અરે, મારા નાથનું શું થયું હશે ? પર્ણાદ, મારા નાથનો કંઈ પત્નો, તું ક્યાંથી આવ્યો ?

પર્ણાદ.—આ, હું ધણા દેશ ફર્યો, પણ હજી લગી નળમહારાજનો પત્નો લાગ્યો નથી. આજ પશ્ચિમમાં જતાં સુદેવ મળી ગયો તેની સાથે અહિ આવ્યો છું.

દમયંતી.—અરે કૂર ભાગ્ય ! ત્યારે શું મારા પતિ હજી લગણુ નિર્જન વનમાં અટવાતા હશે, અથવા શું થયું હશે ? પર્ણાદ ! જે વસ્તીમાં ગયા હશે તો પોતાની નીચી સ્થિતિ ઢાંકવાને તે છૂપા રહ્યા હશે; માટે તેમના જેવો કોઈ પણ પુરૂષ ગમે તેવે વેશે તેં જો જોયો હોય તો તું માંડીને વાત કહે.

પર્ણાદ.—આ સાહેબ, કોઈ ઠેકાણે એવો પુરૂષ મેં જોયો નથી, પણ જ્યાં જ્યાં હું જતો ત્યાં ત્યાં નવાં માણસ આવ્યાં હોય તેનો શોધ કરતો, તેથી અયોધ્યાના ઋતુપર્ણુ રાજાને ત્યાં છેવટે ગયો તો એક બાહુક નામનો પુરૂષ આવ્યાની ભાળ મળતાં હું તેની પાસે ગયો, પણ તે તો અતિ કદરૂપો, કાળો મંશ જેવો, વિલક્ષણ સ્વભાવનો માણસ જણાયો.

દમયંતી.—મહારાજનું કંઈ પણ ચિન્હ તેનામાં જોવામાં આવ્યું ?

પર્ણાદ.—એ તો કોઈ રાક્ષસ જેવો મને જણાયો, પણ ઉંડા દુઃખ-માં નિશ્વાસ નાંખતો, રહીરહીને બબડતો; અને નજરમાં આવે ત્યારે એક ગીતિ બોલતો હતો.

દમયંતી.—એ ગીતિ તને સાંભરે છે ?

પર્ણાદ.—મને તેમાં ચમત્કાર લાગવાથી મેં સંભારી રાખી છે.

દમયંતી.—બોલ, તે ઝટ બોલ.

પર્ણાદ.—(સંભારાને) (ગીતિ.)

“ તડકડતી બૂખતરશે, તપસ્વિની થાકથી પિડિત થાતી;
ભાગ્યહીણને ભજતી, કાંની ઓથે રહી હશે જાતી ? ”

દમયંતી.—ફરી બોલ, પર્ણાદ ફરી બોલ.

(પર્ણાદ ઉપરનો ગીતિ ફરોને બોલેછે.)

દમયંતી.—મને બરાબર લાગું પડતું, મારા પતિનું વચન હોય એમ મને તો લાગેછે.

બાનુમતી.—માસી, પણ પેલા અવતારની વેરવી માસીની ઓથે રહી.

સુનંદા.—પણ પર્ણાદ તો કેહેછે કે કાળો ને કદરૂપો કોઈ પુરૂષ હતો.

પર્ણાદ.—હા જી. એ તો કદિ નળ હોય નહિ, પણ એનું કેહેવું બાને બરાબર લાગું પડતું આવેછે, એ વાત મને હવે સમજાઈ. હું શું જાણું કે બા એમનાથી છૂટાં પડ્યાં હશે ? અમે તો જાણતા હતા, કે, એ સંગાથે વનમાં નીકળ્યાં છે.

દમયંતી.—ઉપરના આકારની કશી વાત તું મને કહીશ નહિ, મારે તેની અગત્ય નથી, પણ તેના બોલ તને જે જે સાંભરતા હોય તે કેહે.

પર્ણાદ.—મારી પૂછપરછ ઉપરથી તે ગાંડી ગાંડી લવરી તો ધણી કરવા લાગ્યો, પણ તેમાં મને તો કાંઈ કામ ઠેકાણું લાગેલું નહિ, તેથી તે ઉપર પૂર લક્ષ પણ રહ્યું નથી; પણ તે રહી રહીને ગાતો હતો તેમાંનું કાંઈ કાંઈ સાંભરેછે.

દમયંતી.—તને જે સાંભરતું હોય તે કહી સંભળાવ. સંબંધ બે-સતો આવેછે કે નહિ એ મારે જોવાનું છે. માનિક વચન જેને લાગું પડતાં હોય તેજ સમજી શકે.

પર્ણાદ.—“ કુલીન સ્ત્રી કે કદિ દુઃખ પામે, (સંભારાને)

સત્યે રહીને સ્વધર્મ પામે. ” પછીનું બૂલી ગયો.

દમયંતી.—રહે, મને લખવા દે. (સુનંદા કાગળ ખાંચીને લેખણ લાવી

આપછે.) ભાઈ પર્ણાદ, ખોલ તો ફરીને. (પર્ણાદ કરાને બાંહેડા અને તે કબજા લે છે)
વારૂં ખીજું કાંઈ સાંભરે છે ?

પર્ણાદ.—(ગીતિ) એ પક્ષી પકડોના, ૩. કપટ મુને ભાસે છે,

૨. જોડીખંડો નહિ તમે એની; ૪. મીન ભક્ષણથી ધરાયલી માટે.

દમયંતી.—ઠીક, “સ્વામીના મનમાં શંકા તો નહિ આવે” એવું મારા પવિત્ર મનમાં આવવું જોઈએ નહિ, અને આવ્યું, ને તેજ ક્ષણે ત્રાસ ઉપજ્યો તે ત્યારે ખરો પડ્યો.

ભાનુમતી.—કેમ આપુ, એ વચન તને લાગું પડતાં છે કે શું ?

દમયંતી.—માસી, ગીતિના નિયમ પ્રમાણે પદ ગોઠવતાં, મને ખરાખર લાગું પડતા અર્થની પૂર્ણ ગીતિ બને છે. (વાંચી સંભળાવે છે)
અરે, ત્યારે એજ કારણથી મને તજી ? વારૂં પછી.

પર્ણાદ.—(હુણે) “વસ્ત્ર શસ્ત્ર કરી નાંખિયું, ઉડયો લઈ આકાશ,
હું પણ ઉડયો તજી પ્રિયા, ધિક્ક મારો અવતાર.”

દમયંતી.—માસી, ખેલેન, સુદેવ, પર્ણાદ, હવે મારા મનમાં કાંઈ પણ શક રહેતો નથી. એ વચન ખરેખરાં મારા પ્રાણુપતિનાં છે. અરે, ત્યારે હું જેમ ધારતી હતી તેમ મને તજીને પશ્ચાત્તાપ કરી પોતાના અવતારને ધિક્કારો છો ? ત્યારે મારા ભાગ્યમાં આ પ્રમાણે આપને દુખી કરવાનું આવ્યું ? પતિ, મારા પ્રાણુપતિ, તમે મારે માટે કોણ જાણે શાંચ દુઃખ વેઠ્યાં હશે ?

સુદેવ.—મહાદેવી, કોઈ પક્ષી પકડવાને વસ્ત્ર નાંખ્યું હતું કે શું ?

દમયંતી.—હા આર્ય સુદેવ, મેં પ્રાણુપતિને ઘણા વાચ્યા. એ પક્ષી મને કારમો દેખાયો. જીવો આ ગીતિમાં ‘એ પક્ષી પકડો ના’ વગેરે વચન છે તે મારાં છે. આ ચોથું પદ વાંચતાં હું રોમાંચિત થા-ઉંછું, અરે, એ ત્રાસદાયક છે. ‘મીન ભક્ષણથી ધરાયલી માટે’ એ વચન મારા નાથના મનનું છે. તલાવમાંથી મીન લાવી મને આપ્યાં, તે સજીવન થઈ પાછાં પાણીમાં સરી પડ્યાં, તેથી મારા ઉપર ભક્ષણ કર્યાનો આરોપ આવ્યો. અરે કૂરભાગ્ય, હું પાણીમાં કાં સરી ન પડી ? અરે, એમ થયું હોત તો મારા પ્રાણુધારના મનમાં મારે વિષે ખોટા વિચાર આવવાનો પ્રસંગ રહેત નહિ.

સુનંદા.—આટલું બધું મળતાપણું આવતાં છતાં, વધારે તપાસ કર્યાવિના આવ્યો એવો કેવો તું.

દમયંતી.—બેહેન, એને દોષ દઈશ નહિ. મારા પતિની ભાળ એનાથી મળી છે.

પર્ણાદ.—એના હાથનાં કોઈ બે બોર લે નહિ એવો દૈવ જોવો છે. છોકરાં એને દેખીને છળીને નાસતાં ફરેછે; તે નળ મહારાજ હશે એમ તમે પણ જુવો તો ના કોહો.

દમયંતી.—પણ, વાઈ; એ તે વિરૂપ પુરૂષનાં પોતાનાંજ વચન કે કોઈનાં કહેલાં એ સંભારીને બોલતો હતો ?

પર્ણાદ.—એના મનના થતા ભાવથી મને તો એનાં લાગ્યાં, પણ એ વિષેનો ખુલાસો મેં એને પૂછ્યો નથી.

દમયંતી.—ચિંતા નહિ, પર્ણાદ, તેં માઈ બહુ કામ કર્યું છે. વાઈ, બીજા કોઈ એમના બોલ સાંભરેછે ?

પર્ણાદ.—એનું મન ઠેકાણે આવે સારે પાંશરે પાંશઈ બોલે તે થોડુંક મને સાંભરેછે:—
(ચોપાદ)

“કરી કોપ કદિ કંથજ તજે, વર નારી વર, વર, નિત ભજે;
પ્રાણપતિમાં પ્રાણજ ધરે, નિજ સદગુણના બળથી ફરે.”

દમયંતી.—ઠેકાણે મન હોય સારે મને મનને ઠેકાણે રાખી છે. કેવા ભલા ! પર્ણાદ, સંભારી કાહાડ કાંઈ. મને એમના શબ્દ અતિશય સુખ આપેછે. કઠોર હોય તો પણ તે મને કઠોર લગતા નથી.

પર્ણાદ.—બા, પણ હવે બીજો તો એકે નથી સાંભરતો, સાંભર્યો સાંભર્યો એક.

(ગીતિ) “અનલ બની બની બાળે, પણ કુળવધૂ તો અનલ ન મન લેખે;
અનલ ન થવું પણ થાતાં વિકૃત સ્થિતિ થઈ સહુ દેખે.”

દમયંતી.—(ઉભી થઈને નાચતી નાચતી લખેલી ગીતિ ગાયછે.)

ના, મારા પ્રાણપતિ, મારા નળ ! હું કુળવધૂ છું, માટે તમને અનલ લેખતી નથી. મારા અંતઃકરણમાં તમારો નિરંતર વાસ છે, માટેજ મારા અંતઃકરણની વાત જાણી. તમે નલ તે અનલ થાઓ નહિ, અને

થયા તેથી તમારી વિકૃતસ્થિતિ થયેલી સૌ દેખેછે. પતિ, પ્રાણુપતિ, જગત વિકૃત છે દેખે, પણ મારા મનમાં તો આપની જે છબી પ્રથમથી મારા અંતઃકરણમાં છપાઈ રહી છે તેવીજ બાહ્ય દેખુંછું, અને દેખીશ બાઈ, પર્ણાદ, ઉઠ, નાશ, દોડ મારી સાથે. (દોડી જાયછે.)

ભાનુમતી.—સુદેવ, પર્ણાદ, ઉઠો, ઝાલો એને, એ હર્ષધેલી થઈ ગઈ. બાપુ દમયંતી, તું એમ ના કર. આપણે તેમને હવણાંજ અહિં બોલાવીશું. એમ જવાનો આપણો ઘાટ નહિ, આપણી યોગ્યતા નહિ.

(સુદેવ અને પર્ણાદ તને પાછી ઝાલો લાવેછે અને નામ બેસારેછે.)

દમયંતી.—પતિની પાસે જવામાં પ્રિયાને નિર્મલ મનવિના બીજ કોઈ યોગ્યતાની અગત્ય રહેતી નથી, માટે હું તો જઈશ, મને અટકાવો નહિ. અરે, વાર થશે તો હું ખોઈ બેશીશ. પર્ણાદ, તેં માંડે આટલું કામ કશું, તો હવે પૂર કર. મને મારા પતિનો ભેટો કરાવ, મારાથી એમનો વિયોગ નથી સેહેવાતો. અરે, મારા મનની બળતા માંડે મન જાણેછે. માસી, હવે હું અહિં એક ઘડી ટકનાર નથી. હું જઈશ, હું નફી જઈશ, હવે નહિ રહું, અહો પ્રાણુનાથ ! હું આ આવી.

(કરીને દોડી જાયછે અને તને પાછી લાવેછે.)

ભાનુમતી.—હવે હું શું કરું, મારી દમયંતી આમ ને આમ માંડી થઈ જશે તો પછી ?

સુદેવ.—તમે ગમરાશો નહી. (દમયંતીને) મહાદેવી, અમે નળ મહારાજને અહિં લઈ આવિયે તો પછી ?

દમયંતી.—આ જગતમાં માંડે જે કંઈ છે તે એ છે, એમનાથી આ મારો દેહ છે, એ જીવેછે તોજ હું જીવુંછું, અને મારામાં જીવ રહેલો તેથીજ એમને જીવતા જાણીને, મેં એમનાથી વિખુટી પડીને, મહાદુઃખના દાહાડા વિતાવ્યા છે. પણ હવે એમને હું મ્મારે જોઈશ ?

સુદેવ.—મહાદેવી, આપ એમને હવે વેહલાં બેશો. આપ જાણોછે, કે એ અશ્વવિદ્યામાં કુશળ છે.

પર્ણાદ.—અરે, હવે મને સાંભળ્યું. લોકો એમ કહેતા હતા, કે અશ્વવિદ્યામાં કુશળ છે માટે બાહુકને રાજાએ રાખ્યો છે. તે કોઈ દિવસ રથ હાંકતો નથી, પણ ધણે આલે, થોડી વારમાં જવું હોય, અને

ખીજો સત્વર પોહોંચાડી દે એમ હોય નહિ, તો એમણે સારથી થઈને ઘોડા હાંકવાનો કરાર કર્યો છે.

દમયંતી.—એ બાહુક તેજ નળ, એમાં હવે કાંઈ શક છે ?

ભાનુમતી.—મારી પણ હવે ખાતરી થાય છે કે એ નળ હશે, તોપણ તારી પાસે બોલાવીને બધા પ્રકારની ખાતરી કરી લેવાને હવે શું કરવું તેનો આપણે સર્વેએ મળીને વિચાર કરવો.

સુદેવ.—મને સૂઝે છે તે હું કહું છું, સાંભળો, ઘેર કુમાર ને કુમારી ટળવળે છે, માટે દમયંતી દેવીને લઈને આપણે કુંડિનનગર જઈએ, અને આ પર્ણાદ અહિંથીજ અયોધ્યે જાય. બાહુક એકલો આવે કે ના આવે એ કાંઈ કહી શકાય નહિ, માટે પર્ણાદ ઋતુપર્ણ રાજાને જઈને કહે, કે, આજે દમયંતી ફરીને સ્વયંવર કરે છે, માટે તમને ત્યાં નોતર્યા છે. એક દિવસમાં અયોધ્યેથી કુંડિનપુર નળવિના ખીજો કોઈ પોહોંચાડી શકશે નહિ, અને બાહુકની મરજી નહિ હોય તોપણ આવવું પડશે.

દમયંતી.—મારો ફરીને સ્વયંવર ? આર્યસુદેવ તું શું કહે છે !

સુદેવ.—આ તો બાહુકની પરીક્ષા કરવાની યુક્તિ છે, સ્વયંવર ક્યાં કરવો છે ?

ભાનુમતી.—હા, હા, સુદેવ, એ વાત મને ગોડી. બધા પ્રકારની પરીક્ષા કર્યા વિના આવા કામમાં ઉતાવળ કરવામાં મૂખાઈ કરે.

દમયંતી.—ઠીક, સારે, પર્ણાદ ! એ નળ છે કે નહિ એની પરીક્ષા કરવાને માટે મારી વીતેલી વાનોની થોડીક કવિતા તને લખા આપું છું તે ઈલ નાંખતાં નાંખતાં તારે બોલવી. બાહુક નળ હશે તો તેનો અર્થ સમજશે; માટે તારે તેની પ્રથમ ખાતરી કરી લેવી, અને તને એમ લાગે, કે એ નળ છે તોજ મારા સ્વયંવરની વાત ઋતુપર્ણને કહેવી.

ભાનુમતી.—એ ગોઠવણ બરાબર છે. સુનંદા, પર્ણાદને સારા વાહનનો બંદોબસ્ત કરાવી આપ, અને આ બાણીને મારી બેઠેનની પાસે લઈને હું પણ હવણાંજ જવા ધાઈ છું, માટે તારા પિતાને મારો વિચાર જણાવીને તૈયારી કરાવ.

સુનંદા.—માતા, હું પણ સંગાથે આવીશ, મેં મારી બેહેનને દાસી ગણીને ચાકરી કરાવી છે તેટલી ચાકરી હું એની ત્યાં કરીશ ત્યારે મારું મન માનશે. હું પણ મારી આગ્રા પિતાપાસેથી લઇશ.

ભાનુમતી.—બહુ સારું, જા.

(તે જાય છે અને તેવારો કરી બધાં કુડિનનગર જાય છે.)

અંક ૫ મો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થલ, અયોધ્યા નગરીમાં હયશાલાનો માર્ગ.

પર્ણાદ.—(પ્રવેશ કરીને ટલ નાંખે છે) (છંદ હરિગીત. રાગ સરનો.)

ધરણીતણા ધણી ધર્મધુરંધર છતાં મતિ આગ્રહે,
નવશુણી શુભેચ્છકતાણું, કર કુટિલ પાસા તે ગ્રહે;
પછી થાય શો પરિણામ તે અનુભવી ઉત્તર આપશે,
નિર્દોષ પણ દોષિત ગણી તે પ્રિયાનું દુઃખ કાપશે.

બાહુક.—(એક બાજુએ પ્રવેશ કરીને સાંભળે છે.) અરે, મને લાગું પડતું મારી પ્રિયાનું વચન હોય એમ મને લાગે છે.

પર્ણાદ.—અમૃત સ્ત્રવે તે હાથથી મૃતમીન જીવી સરી પડે,
દુર્ભાગ્ય કોનું, જો પછી અપવાદ બક્ષણનો ચડે ?
કાપી વસન સૂતી મૂકી તે સમય ક્યમ ના'વી દયા,
'જેવ જાય પણ તજી નહિ તને' એ વચનક્યમ વિસરી ગયા ?
છો રનેહના સાગર તમે, કો' કઠિણ આવા ક્યમ થયા,
નહિ અનલ પણ બાળી પ્રિયા એકાન્તમાં ક્યમ જઈ રહ્યા ?
પતિ દીલમાં ગણી દોષ ને ધરી રોષ તેને જો તજે,
વનિતા અવરશું કરી શકે ? સહી વિષમદુઃખ પતિ પતિ બજે.
ચડી ટેકરી કહ્યું ક્યાં જવા, તે જરૂર આપ જણાવજો;
મળ્યું રીંછ ત્યારે શું થયું; તે પણ વળી બધું કા'વજો.

રહું પાસ અર્ધુ વસ્ત્ર તે ઠીક સાચવીને લાવજો,
ઉત્તર શકો દધિ સર્વ આ તો, આપ વે'લા આવજો.

(બાહુક આશ્ચર્ય પામીને હાથમાં છઃશ અને ઘે'શનું ત્રાંસનું લઈને નાચતો નાચતો ગાયછ.)

બાહુક.— (રાગ બાહુક)

રાજ્ય હારે ખુદ્ધિ હારે, હારે હારે હારે,
મરેલું શું જીવે મીન ! ના રે ના રે ના રે;
સારા ને નહારા માટે વસ્ત્ર કાપ્યું આ રે

(અર્ધુ વસ્ત્ર વાળીને છાતી સરસ્યું કબાવી રાખ્યું હતું તે કાઢાડીને)
આ રે, આ રે, આ રે, આ રે, આરે, આ રે, આ રે.

(હાથમાં લઈને ઉછાળેછ.)

સ્નેહ ન બૂલાય માટે છાતી સાથે રાખ્યું,
“ જા તું માને ઘેર ” ચડી ટેકરી હું ભાખ્યું;
એ જણે હરાવ્યું રીંછ હું ઉછાળી નાંખ્યું,
એજ હું આપીને ઉત્તર છાશ ઘે'શ ચાખ્યું.
છાશ ઘે'શ ચાખ્યું હું તો છાશ ઘે'શ ચાખ્યું.

(ખાતા ખાતા નાચેછ. સ્વગત) મારી પ્રાણપ્રિયા મારી ધારણા પ્રમાણે
મારાં વાહાલાં બાળક ભેગી જઈ એડી, એ ઠીક થયું. છેવટે એણે
મારા અંતઃકરણની આજ્ઞા પાળી. આ બ્રાહ્મણ પ્રથમ ચરચા નોંધ
ગયો હતો તેજ છે, અને ફરી મારી પ્રાણપ્રિયાનો સંદેશો લઈને આવ્યો
છે, તેથી મારી પ્રિયાને લીધે એના ઉપર આદર આવેછે, તો પણ
હવણાં તો હું સાંધોમાંધો થાઉં, પણ એ શું શું કરેછે તેની તપાસ
રાખતો રહીશ.

(જતા રહેછ.)

પાર્ણદ.—શો ગજબ, દમયંતી બાએ ધારેલાં તેજ ઉત્તર ! પણ
આ તો ખરેખરો રાક્ષસ છે. હશે, આપણે શું કરિયે, એ નાશી ગયો તો
હવે એને વધારે છેડવાની અગત્ય નથી. ખાતરી થઈ તો હવે હું ઋતુપર્ણ
રાખને જઈને સ્વયંવરનું કહું. (નાચે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થલઃ કતુપર્ણ રાજાનો દરબાર.

કતુપર્ણ ધર્માસન ઉપર બેઠા છે. દરબારિયો બેઠા છે.

દ્વારપાળ.—(આવીને પ્રતિહારના કાનમાં ઠાંઠ ફેરવે છે.)

પ્રતિહાર.—મહારાજ, બાહાર એક બ્રાહ્મણ આવ્યો છે તે આપને મળવા ઇચ્છે છે.

કતુપર્ણ.—તેને પ્રવેશ કરાવ.

પ્રતિહાર પર્ણાદને લઈ આવે છે.

પર્ણાદ.—કલ્યાણમસ્તુ.

કતુપર્ણ.—બ્રહ્મદેવ, શા કામે પધારવું થયું છે ?

પર્ણાદ.—મહારાજ, દમયંતીનો આજે સ્વયંવર છે, હાં આપને તેડ્યા છે.

કતુપર્ણ.—આશ્ચર્ય, દમયંતિયે પોતાના સ્વયંવરમાં મારી સમક્ષ નળરાજની કોટમાં વરમાળ આરોપી હતી, અને તમે આ શું કોહો છો !

પર્ણાદ.—એ વાત ખરી, પણ ઘૂત રમતાં નળરાજ પોતાનું રાજ્ય બોઈ બેઠા, અને વનમાં નીકળી પડ્યા, તેમાં દમયંતી છૂટાં પડેલાં પોતાના પિતાના કુંડિનપુરમાં સ્વયંવર કરે છે.

કતુપર્ણ.—હું એમ છે ? સારે તો દમયંતી નફી મને વરશે. વિદર્ભ દેશના કુંડિનનગરે જઈ પોહોંચું તો કામ થાયઃ ઠીક, ઠીક, પેલો બાહુક હવે મારે કામ આવશે. પ્રતિહાર, તેડાવ નવા અસ્થાધ્યક્ષને.

(પ્રતિહાર દ્વારપાળને આજ્ઞા કરે છે.)

પ્રતિહાર, જા, આ મહારાજને ભોજનશાળામાં ખુબ મિષ્ટાન્ન જમાડીને દક્ષિણામાં એક હજાર મોહોરો ભંડારી પાસે અપાવ.

પ્રતિહાર.—જેમ આજ્ઞા મહારાજ, (બ્રાહ્મણને) ચાલો, મારી સાથે.

પર્ણાદ.—(જતાં જતાં.) સદા સુખી રોહો. રાજા, આપનું કલ્યાણ થાઓ. (ભય છે.)

બાહુક પ્રવેશ કરે છે.

કતુપર્ણ.—ભાઈ બાહુક, તું ભલે આવ્યો, તું સુખી છેકની ?

ખાહુક.—આજ્યો તો ખરો, પણ સુખ શું તે હું સમજતો નથી. કેમકે, છોકરાં જેમ મને જોઈ નાસેછે તેમ સુખ છોડે પણ મારાથી નાસતું ફરેછે. સર્વેને સાઈ ગમેછે. નઠારાનું બેલી કોઈ થતું નથી.

ઋતુપર્ણ.—ભાઈ, આજે તારો ખરેખરો ખપ પડ્યો છે. દમયંતી કુંડિનનગરમાં સ્વયંવર કરેછે, ત્યાં મારે આજ ને આજ પોહોંચવુંછે. તારી આ પેહુલી નોકરી છે માટે જોઈયે તું કેવી બળવેછે.

ખાહુક.—(ખેદ જણાવાને સ્વગત.) અરે, આ શું કેહેવાય ! પતિવ્રતા સારી નીકળી તો ! હશે મારે શું ! (આસન) રાજા, એવી નોકરી બળવતાં મને આવડતી નથી. હું તો દોલક બળવી જાણું છું.

(દોલક બળવતા હોય એમ કરેછે.)

ઋતુપર્ણ.—તું એમ ના કેહે. તારા કરાર ઉપર નજર રાખીને તું ઉતાવળો રથ જોડી લાવ. રસ્તો ઘણો દૂર છે. વાર મારાથી વેઠાતી નથી.

ખાહુક.—પણ રાજા, તું ભૂલેછે કેમ ? એનો સ્વયંવર તો એક વાર થઈ ગયો છે. બધા રાજાને તેડ્યા હતા ત્યારે શું તને નુતો તેડ્યો ?

ઋતુપર્ણ.—મને તેડ્યો હતો, પણ આ તો બીજી વાર સ્વયંવર કરેછે.

ખાહુક.—એમ હોય નહિ; રાજા તું ઠગાયછે.

ઋતુપર્ણ.—ભાઈ, તું વાર ના કર, નળ રાજ્ય ખોઈને વનમાં જતા રહ્યા એટલે એ ફરી પરણનારી છે.

ખાહુક.—જીવતો મૂકી બીજાને વરવાને ઉભી થઈ એના ઉપર તને વિશ્વાસ કેમ આવેછે ? રાજા, જે એકને ઠગે તે બીજાને ઠગે.

ઋતુપર્ણ.—એવીના હાથથી ઠગાવામાં પણ માન છે. ખાહુક, જો હું લાગ ખોઈશ તો મેં મારો જન્મારો ખોયો એમ હું નિરંતર ગણીશ, માટે વાર ના કર, ઉતાવળો થા, એટલું કામ મારી ખાતર કર.

ખાહુક.—પેહુલી વાર એણે નળને ધારી રાખ્યો હતો, તેમ આ વેળાએ રસ્તે અથડાતાં કોઈ રાજાને ત્યાં રહી હશે તેને વરવાનો ઢોંગ લઈ બેઠી હશે, તો પછી તમારું શું વળશે ? માટે ખાલી માથાકૂટમાં શું કરવાને પડેછો ?

ઋતુપર્ણ.—પેહુલી વાર જો નળ હોત નહિ તો મને નક્કી પરણત

અરે, મને બરાબર સાંભરેછે. હાથમાં વરમાલ લઈને તેની સખી સરસ્વતીસાથે તે પ્રથમ મારી પાસે આવી. મેં તો જાણ્યું કે મારી કોટ પાવન થઈ, અને મારો જન્મારો સફળ થયો, કેમકે સરસ્વતિયે મારાં વખાણુ સારાં કચ્ચાં હતાં.

બાહુક.—હું કે ! સારે તો તે વખાણુ પણ તને સાંભરતાં હશે.

ઋતુપર્ણ.—અરે, મારા કાળજમાં તે કોરાઈ રહ્યાં છે. તે બેલી કે, “ સખે દમયંતી, એના તેજસ્વી મુખરૂપી ચંદ્રની ચંદ્રિકાને સ્વાદ ચકોરની જીભ આખી શકતી નથી, પણ તારા મુખને સ્પર્શ કરીને તારી આંખોરૂપી ચકોરને એ લાભ આપવાને તત્પર છે, માટે અંચલ ચેત. ”

બાહુક.—પ્રિ—(સ્વગત) અરે, એ નામ કેવું વાહાલું લાગેછે ? (પ્રકાશ) દમયંતી લલચાઈ તો હશે !

ઋતુપર્ણ.—અરે, હાથ ઉંચો કરેલો નીચો કરી દીધો. પણ આ ફેરે તો મારા વિના બીજા કોઈને પરણે નહિ, માટે બીજી વાત જવા દે. મારાં વખાણુ બીજાં ઘણાં કચ્ચાં હતાં, પણ તે બધું કેહેતાં વાર થાયછે. તારી મરજી હશે તો રથમાં બેઠો બેઠો હું કહીશ; કેમકે હવે એના વિના બીજી કશી વાત મને રચતી નથી.

બાહુક.—સ્ત્રિયોની લલુતા ડાહ્યા અને ગાંડા સરખી કરતા દેખાય છે. મારી પ્રિયા ઉપર હું રહ્યો છું તોપણ તે મને વાહાલી લાગેછે; પણ જો, રાજા, સાંભળ, હું હવણાં રથ જોડીને આવું, અને જોતાં જોતાં તને કુંડિનપુર પોહોંચાડી દઉં, પણ મને સ્વયંવરમાં બેસવાની તારે છૂટ આપવી. આવી દમયંતી કોને ના ગમે ? ના ગમતી હોય તેને પણ ગમે.

ઋતુપર્ણ.—હા, બાઈ, તારાથી જે થાય તે એને પરણવાને કરજે, એ વિષે હું તને પૂરી છૂટ આપુંછું, પણ મને એક વાર ત્યાં પોહોંચાડી દે. (જ્ઞાનતિક) જીવોની, આ રાક્ષસને પણ મન થાયછે. બાઈ રૂપાળા ખરાકની જે એને પરણે !

બાહુક.—મારે પણ માફ ભાગ્ય અજમાવી જોવાનું છે. બધો તાલ મારી નજરે જોઈશ તો ખરો. જા, જીવલ, પેલા બે મેડિયા ઘોડા રથને જોડી લાવ (જીવલ ઉતાવળો જવા માંડેછે.)

ઋતુપર્ણ.—ઉભો રહે જીવલ. બાહુક, આ તું શું કહેછે, એ ઘોડા કેમ નિલશે ?

જીવલ.—મહારાજ, પરમ દાહાડે હું એ ઘોડા ખોડાં દોરમાં મૂકી આવતો હતો, પણ મને આ બાહુકે અટકાવ્યો. અહિયાં આવતામાં તો પાંચ વાર ખેંચી જશે.

ઋતુપર્ણ.—બાહુક, ભાઈ, તેં હા કહી સારે હવે આ પ્રભાણે ફળેતી ના કર; એવે ઘોડે આપણે પોહોંચી કેમ શકીશું ?

બાહુક.—એ ઘોડા મારા માનીતા છે, માટે હું તો એજ જોડવાનો, રાજા, માનીતાનામાં અવગુણ હોય તે અવગુણ લાગતો નથી. જો મને અવગુણ લાગત તો આદર થાત નહિ, જીવલ દોડ, રથ જોડી લાવ. (જીવલ દોડતો જાય છે.)

ઋતુપર્ણ.—ના, ભાઈ, તું એવી હઠ ના કર.

બાહુક.—ઐ હાઈ સારે, તમે ભલા ને તમારો જીવલ ભલો. (જવા માંડે છે.)

ઋતુપર્ણ.—(આસનેથી ઉઠીને) ભાઈ, બાહુક, ડાહ્યા બાહુક, ભલા બાહુક, માનીતા બાહુક, તું આડાઈ ના કર.

બાહુક.—તમારે આજને આજ પોહોંચવા સાથે કામ છે, કે ઘોડા સાથે કામ છે ? જે વિદ્યામાં જે પ્રવીણ તેની વાત તે જાણે. તમે આવા ડાહ્યા રાજા છતાં પણ, સારી સારી સ્ત્રિઓમાં લોભાઈ જવામાં પ્રવીણ છો, તો કેટલા બધા ઉતાવળા થયા છો ? હું પ્રવીણ નથી તો મને એટલી ઉતાવળ આવડતી નથી.

ઋતુપર્ણ.—ઠીક સારે, તને જેમ સાઈ લાગે તેમ કર, પણ આજને આજ ના પોહોંચાડું તો ?

બાહુક.—આ માઈ ઉપરનું ચામડું ઉતારીને તમને આપવું.

ઋતુપર્ણ.—જેજે હો, હું તૈયાર થાઉં છું. પ્રતિહાર, કેહે ભંડારીને, મારા દાગીનાની પેટી લઈને શૃંગારગૃહમાં ઝટપટ આવે.

(પ્રતિહાર જાય છે. ભંડારી પેટી લઈને આવે છે તેની પાસેથી પેટી લે છે અને રથ લઈને જીવલ આવતાં તેમાં બેસીને જીવલસહિત કુંડિનનગર જાય છે.)

અંક ૬ દ્વિતીય.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થલ, વિદર્ભદેશના કુંડિનનગરના રાજમેહેલ.

ધન્વસેન એક ખુણામાં બેઠો બેઠો રહેલો.

ધન્વસેના.—

(લલિત હંદ.)

તુજવિના હવે, ના શકું રહી, મુજ તું માત રે, ઓ પિતા, અહિ;

જઈશ નાશીને, શોધવા બધે, મુજ ગયા વિના, કામના સધે.

રડતી દેખીને, ગાંડીછું કહે, તદ્દય લા'ય છે, તે ન કો'લહે;

ખચિત આવશે, એમ વા'ય છે પણ અમોતણા, છવ જાયછે.

ક્યમ કરી મને, મા વિના ગમે, મનતણી પીડા ના કરી શમે;

હરહર ખરી, ઓ ! પડાયછે, વિખુટી મા વિના રે ! રડાયછે.

અરે ! અહિ ભાઈ રમતો હતો તે ક્યાં ગયો ? (તને એક ખુણામાં રડતા જોઈ) ભાઈ, બાપુ, તું આમ શું કરેછે ? રડીરડીને તારી આંખો સૂજી ગઈ. છાતો રેહે, ભાઈ, હવે આપણી મા વેહેલી આવશે.

ધન્વસેન.—બેહેન, હવે મા વિના મારાથી નથી રહેવાતું. મને ગમતું નથી, હું શું કરું ? મારાથી રડી જવાયછે. મારા મનમાં મા જો આવે નહિ તો રડાય નહિ, પણ એ તો મનમાંથી ખસતી નથી તારે મારાથી રડ્યા વિના રહેવાતું નથી. (બહુ રડે.)

ધન્વસેના.—(રડતાં) ભાઈ, તું રડું છું ત્યારે મારાથી રડાયછે. તું રડું છું તે મારાથી દેખી ખમાતું નથી. (બંને બાજીને રડે) બાપુ, તું કેમ સમજતો નથી ? આપણે નમાયાં છોકરાં રડરડ કરિયે ત્યારે બધાને નહારાં લાગિયે.

ધન્વસેન.—મા વિના ના ગમે, ને રડાય, તેમાં નહારાં કેહે તો છો કેહે. હું નહારો છું તો જઈશ અહિથી મારી મા પાસે. એ વાહાલી મા મને નહારો નહિ કેહે. (બાહાર દોડી જાયછે, ધન્વસેના તને ઝાલવા દોડે.)

બૃહસ્પતિ.—(પ્રવેશ કરીને) એટલી વારમાં કુંવર ક્યાં ગયા ? અરે, પેલાં બે જણ બાઝમબાઝા કરેછે. ઇન્દ્રસેન નાસેછે કે શું ? (ત્યાં દોડી જાયછે.) કુંવર, મારા લાડકા કુંવર ! તમને તમારાં દાદી બોલાવેછે, ચાલો મારી સાથે, એવી આડાઈ કરિયે નહિ. (તને ઉચકી લાવેછે.) દમયંતી માતા હવે આવતાં હશે.

ઈન્દ્રસેન.—રોજ રોજ તું બોલું કહીને મને વાહાછ. માની કુરુથી તું મને વછોડીને અહિ લાવી છું, તે લઈ જા મા પાસે, હું અહિ રહેવાનો નથી.

વજ્રવતી.—(પ્રવેશ કરીને) કેમ ઇન્દ્રસેન, બાપુ, તું કેમ રહેછે ?

(તને છાતી સરસ્યો ચાંપેછે.)

ઈન્દ્રસેન.—(રડતાં રડતાં) માતા વિના મને ગમે નહિ, ને હું રડું, તેથી બધાં મને નકારે કહે, તો હું મારી મા હશે ત્યાં જઈશ.

વજ્રવતી.—(કસકાં ભરતી) બાપુ, તને ખમા કરે, એવું કોણે તને કહ્યું ?

ઈન્દ્રસેન.—હું ને મારી બેહેન નમાયાં છિયે તો માયાં થવા આ જઈયે. ઊફ, બેહેન, આપણે અહિ નથી રહેવું.

વજ્રવતી.—કુંવર, મારા વાહાલા કુંવર, સારે હું તારી માતાં નહિ ?

ઈન્દ્રસેન.—તમે માતા હો તો હું માતા માતા શું કરવાને કહું. તમે દાદી ખરાં. મને મૂકા, મારે અહિ નથી રહેવું.

વજ્રવતી.—બાપુ, પેલો તને બેલાવનારો સુદેવ તારી માતાને ધણા દિવસથી તેડવા ગયો છે તે આવતો હશે. છાનો, બાપુ, જો પેલ તારા દાદા આવે.

ભીમક શબ્દ પ્રવેશ કરેછે.

ઈન્દ્રસેન.—(રડતાં) અહિ મને કોઈ નથી મારી માતા બતાવતું કે નથી પિતા બતાવતું.

ભીમક.—ઈન્દ્રસેન, અમે નિર્ભાંગી તારાં માતાપિતા તને નથી બતાવી શકતાં એમાં અમારા કૂર ભાગ્યનો વાંક છે. (કોટે વળગાડેછે.)

વજ્રવતી.—એ કુંવરના વિલાપ હવે નથી સાંભળી શકાતા. આટલાં બધાં માણસો શોધ કરવા ગયાં છે તેમાંથી કોઈ પણ પાછું

ફર્યું નહિ. ઘરડપણમાં નિર્બળ થયેલાં મન હવે આ દુઃખ નથી સહન કરી શકતાં. (બધાં રડેછે.)

ઈન્દ્રસેન.—માતા, મારી વાહાલી માતા, તું ક્યાં ગઈ? મને કેમ ઉત્તર આપતી નથી? ઓ માતા, માતા, મારી વાહાલી માતા.

દમયંતી દોડતી પ્રવેશ કરેછે.

દમયંતી.—અરે, મારા કુંવરે આમજ દિવસ કાલાડયા છે? (રડતી તેને વળગી પડેછે. કુંવરી તેને બાંધી પડેછે. સુદેવ, ભાવુમતી, સુનંદા પછવાડેથી આવેછે, કોઈનાથી, કાંઈ બોલાતું નથી. બધાં સ્તબ્ધ રહેછે.) (પડદો પડેછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થલ, ભીમક રાજાના મેહેલની એક અગારી.

દમયંતી, સુનંદા, બૃહત્સેના, સુદેવ, ઈન્દ્રસેન, ઈન્દ્રસેના.

દમયંતી.—આર્ય સુદેવ, તારી ગણતરી બરાબર છે, તું ચૂકતો તો નથી? દુઃખથી હિયાસૂના થઈ ગયેલા માણસને કાંઈ સૂઝતું નથી, એવી મારી ગતિ છે.

સુદેવ.—હિસાબ ઉઘાડો છે; આપણે આન્યાં તે હિસાબે આજે નતુપણુંનો રથ નક્કી આવવો જોઈએ, પણ સારથિ મહારાજ નળ હોય તો.

સુનંદા.—એહેન, એહેન, દમયંતી, જો પણ, ઉત્તર દિશામાં મ્હોટું કાળું પક્ષી આપણા તરફ ઉડતું આવતું હોય એમ જણાયછે.

દમયંતી.—હું તો કાંઈ દેખતી નથી, દુઃખનાં વાદળાંથી વિંટલાયેલીની આંખો પિયુનો પંથ જોતી જોતી થાકી ગયેલી, અશુભાત વિનાનો પોતાનો બીજો કશો ધર્મ સમજી નથી.

સુદેવ.—મારી દૃષ્ટિ લાંબે સુધી પોહોંચી શકતી નથી, પણ મનમાં જોની ધારણા કરી રાખી હોય તે મનની આંખ આગળ આકાર ધર્યાં કરે, તે પ્રમાણે મને કાંઈક જાંખું જણાયછે ખરું.

ઈન્દ્રસેના.—માતા, માતા, ખરે આપણા બધી દોડતું કોઈ મ્હોટું જનાવર આવેછે. અરે, એ તો મ્હોટું ને મ્હોટું થતું જાયછે, અને વળી સુસ્વાદો નાંખતું હોય એમ સંભળાયછે.

સુનંદા.—ખરી વાત, ઈન્દ્રસેના, ખરે, એ તો વધતું ને વધતું જાય છે.

ઈન્દ્રસેન.—માતા, તું આવી સારની રડ રડ કરે છે. ખાવા બેઠી નહિ ને અહિ શું જીવે છે? બેઠેન, તને શું દેખાય છે, મને દેખાડની, આપણા પિતા તો નથી આવતા?

દમયંતી.—દીકરા, તારા મ્હોમાં સાકર, ખરે નિર્દોષ બાળકના મુખમાંથી નીકળતી વાણી કહે છે. સુદેવ, મારા અંતઃકરણમાં હર્ષ થાય છે. અહો, મેંધ નહિ છતાં તેના જેવો નાદ સંભળાય છે, અને આસપાસના મોર ટોકા કરે છે, તો તે રથનો ઘોષ તો નહિ હોય? હા, હા, હવે હું દેખું છું. નક્કી, પેલો આવે છે એ રથ છે.

સુનંદા. } —(સંગાથે) અહો, આગળ કાંઈ ઘોડા જેવું દેખાય છે !
ઈન્દ્રસેન. }

સુદેવ.—મને પણ આંખ આંખ દેખાય છે, પ્રિય કુંવર, તું જેવાને ઈચ્છે છે તો આવ હું તને તેડું (તેડે) પેલું કાળું કાળું શું દેખાય છે?

ઈન્દ્રસેન.—મારા રથે જેડચા'તા એવા બે ઘોડા છે. અરે, એ તો મારા રથ જેવો રથ. જો, જો, જો બેઠેન, હવે એ નીચે ઉતરે છે. માતા, એમાં મારા પિતા હશે?

દમયંતી.—બેટા, પૂછ તારા ભાગ્યને. સુદેવ, દોડ, જા, પિતાજીની પાસે. એમને બધી વાતથી જાણીતા કર. પ્રાણપ્રિય—અરે, બાહુકનો ઉતારો દરબારની હયશાળામાં કરાવજે, કે બધું જાણી લેવાને સવળ પડે.

(સુદેવ જાય છે.)

બૃહત્સેના ! આ ભાઈ બેઠેનને લઇને તું નીચે જા. એમને કેશિની સંગાથે હયશાળા આગળ રમવા મોકલ. આપણે એક બાજુએ રહીને એણે જોઈશું, (છકરાંને) બાપુ, તમે કેશિની સંગાથે હયશાળા આગળ રમો.

બૃહત્સેના.—હા, એ ઠીક ધારણા કરી, મને આજખીને મહારાજ કદાપિને સંકેતિય. (બંનેને લઈને જાય છે.)

સુનંદા.—હું ને બૃહત્સેના જેવા જઈશું, તું એટલી બધી અધીરી થા નહિ.

દમયંતી.—એહેન, સુનંદા, હું અતિશય અધીરી થઈ ગઈ છું. આજે મારા કૂરભાગ્ય સાથે મારે ખરેખરો ઝઘડો મચવાનો છે. ઋતુપર્ણીની સાથે આવેલા બાહુકનું મારા પ્રાણપતિને રૂપે, અરે અગણિત ગુણ-નિધાન મારા નળના મુખચંદ્રરૂપે, જે મારે દર્શન નહિ થાય, તો પછી મારા ભાગ્યના ચંદ્રનો ઉદય કદિ થનાર નથી, અને તેમ થયું તો પછી મારા પ્રાણ આ ખોળિયામાં ટકી શકનાર નથી.

સુનંદા.—એહેન, એક પછી એક દુઃખ છૂટતાં જાય છે તો મહારાજ નળના વિયોગનું દુઃખ પણ નક્કી છૂટશે.

દમયંતી.—પરમેશ્વર તારી વાણી સફળ કરે.

બૃહત્સેના પાછી પ્રવેશ કરે છે.

કેમ, બૃહત્સેના, મેં કહ્યું એમ કશું ?

બૃહત્સેના.—હા, બા સાહેબ, ચાલો ઉતાવળાં, રથ આપણી હયશાળામાં છોડ્યો, ને ઋતુપર્ણ, ને એક ખીજો માણસ છે તેને બાગમાં ઉતારો આપ્યો.

દમયંતી.—એ ઠીક કશું, જે બૃહત્સેના, આજે આપણે બાહુકની પૂરેપૂરી પરીક્ષા કરવાની છે. નળ મહારાજની રીતભાતથી તું સારી પેઠે જાણીતી છે. એમને દેવતાનું વરદાન છે તેથી રસોઈ કરતી વેળાએ અગ્નિ ને પાણી પોતાની મેજે ઉત્પન્ન કરી શકશે, માટે રસોઈની સામગ્રીમાં તે આપવું નહિ. માતાની આજ્ઞા લઈને, આપણા મેહેલમાંથી હયશાળામાં જવાનો દરવાજો છે તે ઉઘડાવી રાખ, અને તેની પાસે નીચા બારણાની ઓરડી છે તે રસોઈ કરવાને ઉઘાડી અપાવ.

બૃહત્સેના.—બહુ સાર, બા સાહેબ. (જાય છે.)

દમયંતી.—એહેન, સુનંદા, આનંદ પામવાનો હશે તેથી મને આ બધું સહે છે, નહિ તો, હું છેક બાન બૂલી છું તને ખબર છે ? માયું નમાવીને પ્રતાપી નળને નમવું પડતું નથી. બારણું નીચું હોય તો તે હું થઈ જાય છે.

સુનંદા.—આટલી બધી એધાણિયો મજે સારે તો પછી શંક્ર રાખવા જેવું રહે નહિ. ચાલ સારે આપણે જઈયે.

(બને જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થલ, હૃયશાળા.

બાહુક હુંડો વિચાર કરતો નીચું જોઈ આમ તેમ ફરેછે, સામી બાળુએ રસ્તા આગળ ઈન્દ્રસેન અને ઈન્દ્રસેના કેશિની સાથે રમેછે, એક ખુણામાં સુનંદા તથા બૃહત્સેના દેખાય નહિ એમ પ્રવેશ કરેછે.

બાહુક.—(સ્વગત) માણસ બળવાન નથી, પણ વેળા બળવાન છે. બનવાના બનાવોને બનવાકાળ જન્મ આપેછે, અને તે પ્રમાણે બનાવ બનેછે. નહિ તો—

(દુહો) રથી સારથિ થઈ રહ્યો, એ હોતું ક્યમ હોય;

વચ્ચો વરતતુ, તેહને ફરી વરતી શું જોય ?

સુનંદા.—આવા બિહામણા રાક્ષસ જેવાને જોઈને પેલાં છોકરાં નક્કી છળી મરશે.

બૃહત્સેના.—આ તે નળમહારાજ હતા હશે ! નક્કી કોઈ છળબેદ કરનાર રાક્ષસ છે.

ઈન્દ્રસેન.—એહેન, આ માણસને જોઈને મને ખીક લાગેછે ખરી, પણ એની પાસે જવાનું મન થાયછે. ચાલુ આવતી હોઈ તો, નહિ તો હું તો જઈશ એની પાસે.

ઈન્દ્રસેના.—કેશિની, અમે પેલા માણસપાસે જઈએ છિયે. તું આવ અમારી સાથે.

કેશિની.—અરે, એને તમે વેગળેથી જો જો, પણ અડશો નહિ.

બાહુક.—(સ્વગત, નજર પડવાથી આશ્ચર્ય) કાણુ આ, મારો ઈન્દ્રસેન અને મારી ઈન્દ્રસેના ? અરે, એ પોતાની માતાથી વિખુટાં પડીને કેવાં સારી ગયાં છે ? (પ્રકાશ) કુમાર ! કુમારી ! આવો આવો, તમે બીહીશો નહિ. નિજસ્વરૂપ ઓળખીને જોટલો હર્ષ થાય એટલો હર્ષ તમને જોઈને મને થાયછે. (બંને છોકરાંને છાતી સરસાં ચાંપેછે.) (સ્વગત) અરે, આ મારાં બાળકને બેટવાથી મારી પ્રિયા ઉપર મારો પ્રેમ આટલો બધો કેમ ઉછાલા

મારે છે ? ખરી વાત, આ બે બાળકમાં એની પૂર્ણ મૂર્તિ છે; ભલી ઈન્દ્ર-
સેનામાં એના ગુણ સમાયા છે અને આ અલેતા ઈન્દ્રસેનનામાં એની
મુખકળા પ્રકાશમાન થયેલી છે. (પ્રકાશ) ઓ ! મારા પ્રાણના પ્રાણ.
(છોકરાને હાથે ને બચિયા કરે છે.)

કેશિની.—મૂકો એમને હેઠાં, જો વળી, એમ શું કરો છો જે ?

બૃહત્સેના.—જીવો, બાઈ સુનંદા, એની આંખો આંસુથી ભરાઈ
ગઈ છે.

સુનંદા.—છોકરાં ઉપર આટલું બધું વાહાલ શું ?

(બાહુકનો હાથ ઈન્દ્રસેનના કોટના હારને ઝડપતાં તે કરમાઈ ગયેલો તાલે પાચે.)

જોયું ! જોયું ! પેલો કરમાઈ ગયેલો હાર જોને તાજે થઈ ગયો ?

બાહુક.—બાઈ, મારાં છોકરાં ઉપરના પ્રેમે માફ તદ્દય વીછળી
નાંખવાથી મેં આ પ્રમાણે કશું, મારાં છોકરાં મને અતિશય વાહાલાં છે
તેમનું સ્મરણ થવાથી હું ભાન ભૂલ્યો ને મારાથી જે કાંઈ થઈ ગયું
તેને માટે હું ક્ષમા માગું છું. બાઈ, લઈ જા આ રૂડાં બાળકને
(નીચે મૂકતાં) એમની વાહાલી—(તદ્દય કરી ભરાય છે.) અરે, મારા સર-
ખાને પણ આવું દુઃખ ?

સુનંદા.—બિચારો બહુ દુખી થાય છે; આવી કાયાવાળાને આવી

માયા હોય નહિ.

(કેશિની બાળક લઈ જાય છે.)

એક માણસ રસોઈની સામગ્રી લઈ આવે છે.

બાહુક.—ભાઈ, આ સામગ્રીની રસોઈ હું નિત્યપણું રાજને માટે
કરીશ, પણ એવાં રાજવંશી ભોજન હું જમતો નથી, મારે માટે છાશ
ને લડકું પોહોંચાડી જાજે. (માણસ જાય છે.)

(રસોડામાં જતાં નીચું બારણું ઉંચું થાય છે, અને વાસણ લાવી પાણી ઉત્પન્ન કરે-
છે. તેમજ અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી રસોડામાં જાય છે.)

સુનંદા.—આશ્ચર્યની વાત, બૃહત્સેના, બેહેન કેહેતી હતી તેમજ થયું.

બૃહત્સેના.—ચાલો બાસાઈબ ! આપણે મહાદેવીને જઈને આ
સમાચાર કહિયે. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થલ, અંતઃપુર.

દમયંતી, ઇન્દ્રસેના, ઇન્દ્રસેન અને કેશિની.

દમયંતી.—(ઇન્દ્રસેનના તાલે થયેલા હાર જોઈને સ્વમત) નિઃસંશય એજ.

કેશિની.—મૂવો રડયો, બચ્ચિયો કરી.

દમયંતી.—અરે, આતું કંઠાર વચન શું કરવાને બોલેછે ?

ઇન્દ્રસેન.—માતા, મને પેહલાં બીક તો લાગી, પણ એનીપાસે જવું ગમ્યું. બોલવાનું મન થાણું કશું પણ બોલાયું નહિ.

ઇન્દ્રસેના.—માતા, એ કોણ હશે ? મને એના ઉપર બહુ દયા આવેછે. એનાં છોકરાંને સંભારીને એ બહુ રડયો.

ઇન્દ્રસેન.—હું જોઈ આતું ? હવે એ જાનો રહ્યો હશે ?

દમયંતી.—જાના રહ્યા હશે તો તદ્દય રડવું હશે.

સુનંદા અને બૃહત્સેના પ્રવેશ કરેછે.

બેહેન, મારી અર્ધો ખાતરી થઈ; તું પૂરી કરાવેછે કે નિરાશ કરેછે ?

સુનંદા.—આ શું કેહેવાય ? તે કહ્યું હતું તેજ પ્રમાણે બધું અમારા જોવામાં આવ્યું. આ બાળકને ભેટીને એણે કદપાંત કશું તે જોઈને મારી છાતી ભરાઈ આવી.

દમયંતી.—શોકહર્ષમિશ્રિતતદ્દય, ધીરજ ધર.

બૃહત્સેના.—અને પેલું બારણું કેવું ઉચું થઈ ગયું !

સુનંદા.—આગ અને પાણી જેતાં જેતાંમાં ઉત્પન્ન કર્યાં. પણ એનો દેખાવ એવો બિહામણો છે કે હું તો જોઈને છળી ગઈ. આ બાળકને બીક તો લાગી, પણ કોણ જાણે શો ચમત્કાર કે જૂનો સ્નેહ હોય એમ એ લટપટ થઈ ગયાં.

સુદેવ ઉતાવળો એક વાહકા સહિત પ્રવેશ કરેછે.

દમયંતી.—આર્યસુદેવ, તું આટલી બધી વાર ક્યાં ગયો હતો ?

સુદેવ.—મહાદેવી, આ ચાખીને કોહો કે શું છે ? (તને વાહકા આપે.)

દમયંતી.—(ચાખીને) આ બિરંજ મારા પ્રાણનાથના હાથનો બની-વેશો હોય એમ મને લાગેછે. સુદેવ, તું ક્યાંથી લાવ્યો ?

સુદેવ.—બાહુકની રાંધેલી રસોઈ માંથી.

દમયંતી.—હાં ! ત્યારે એ સાક્ષી પણ મળી. સુદેવ, હવે શું કરવું? મહારાજનાં બધાં ચિન્હની પરીક્ષા થઈ ગઈ, પણ એક દેહ અરે એક દેહ ! અંગીકાર કરવા જતાં આરોપ તો નહિ બેસે ? વાંદ તું એમને મળ્યો ? તને ઓળખ્યો ?

સુદેવ.—ઋતુપર્ણુ રાજ સાથે મહારાજ ભીમકરાયે અને મેં કુટલીક વાતો કરી, અને તેમની પણ સાક્ષી મળી, કે, હયગ્રતા નળ મહારાજની એનામાં છે, તે ઉપરથી મહારાજે મને ચેષ્ટા જોવાને બાહુક પાસે મોકલ્યો.

દમયંતી.—હું, એમણે તને ઓળખ્યો ?

સુદેવ.—મને જોઈને આશ્ચર્ય પામી સ્તબ્ધ બની ગયા, પછી જરા હસ્યા. ને પાછા જરાક ખસ્યા. બાણ્યું કે ચેતી જશે.

દમયંતી.—હું, એમણે તને ઓળખ્યો ?

સુદેવ.—પછી મેં કહ્યું, કે હું ભૂખ્યો ખાણાણુ છું, મારા ઉપર જો દયા હોય તો તમારો રાંધેલો પેલો બિરંજ થોડો આપો. પછી હર્ષ અને ખેદના મિશ્રિત ભાવે મને તે આપ્યો. હોઠ ઉપર બોલ આવેલા એમણે અટકાવી રાખ્યા, ને મને એકદમ નીકળી જવાની આજ્ઞા કરી.

દમયંતી.—સુદેવ !

સુદેવ.—પણ બીજું વધારે કહું છું સાંભળો. ભીમક મહારાજે બાહુકને મેહેલમાં બોલાવ્યા છે, તે હવણાં અહિ આવશે, માટે ચાલો આપણે આસપાસ વેરાઈ જઈએ. મહારાજે કહ્યું છે, કે, બે જણને એકલાં વાતો કરવા દેજો એટલે ખુલાસો જણાશે, માટે મહાદેવી, આપ અહિ બેસો, અમે આ પાસેના ખંડમાં જઈએ છીએ. (તબ્બા બધછે.)

દમયંતી.—આવતી પણ માંડે ભાગ્ય નિશ્ચય કરશે. અહો, એ આવેછે. (ઉભી થાયછે.)

બાહુક.—(મવશ કરતાં સ્વમત) અરે, મારી પ્રાણપ્રિયાની આ સ્થિતિ ! અરે, મારા હાથને અટકાવી રાખતાં છતાં પણ તે બેઠવાને મતિવાન થાયછે. અરે, એ ઓળખાય નહિ એવી થઈ ગઈછે. (તેડું તલવાર)

ભરાઈ આવેછે) (પ્રકાશ) પ્રિયા—અરે ભૂલ્યો, ક્ષમા કરજો મહાદેવી, હું અપમાન કરવાને માટે બોલ્યો નથી. મારી પ્રિયાના સહસ્રસથી મારાથી જ્યારે ને સારે, ગમે તે વાત કરતું હોય તેને પણ પ્રિયા કહીને સંબોધી જવાયછે, અને એટલાજ માટે હું કોઈ સ્ત્રીની સાથે સંભાષણ કરતો નથી, પણ તમારા પિતાની આજ્ઞા થઈ તો હું અહિં આવ્યો છું.

દમયંતી.—(સ્વગત) એને જોઈને માઈ તદ્દય ભેટવાને તળપેછે; જ્યારે મન માન્ય રાખેછે સારે ભેટવાને શી ચિંતા છે. એનાથી પ્રિયા કહીને સંબોધી જવાયછે. (પ્રકાશ) ચિંતા નહિ, મેં આપને એટલા માટે બોલાવ્યા છે, કે મારા પતિ, અરે મારા પ્રાણપતિ (તેનાથી રહી જવાયછે.) નળ મહારાજની ભાલ આપને હોય અને જો કૃપા કરીને કોહો તો.—(રહે.)

બાહુક.—નળના વિષે નળ વિના ખીજું કોઈ કાંઈ જાણતું હોય એમ મને લાગતું નથી; પણ તમારે નળનું શું કામ છે?

દમયંતી.—(હસ્યા ભર) આ જગતમાં માઈ જે કાંઈ છે તે નળ છે; માઈ જીવતર, મારો દેહ, માઈ સર્વત્ર નળ છે.

બાહુક.—સારે બોજોછો શું, ને ફરી સ્વયંવર શું કરોછો?

દમયંતી.—ખીજા કશા માટે નહિ પણ મારા પ્રાણપતિનો ભેટો થવાને. અરે, એ એવા કૃપાળુ છે કે મારો ગમે તેવો વાંક થયેલો હોય તો પણ મારા ઉપર રહેલા રહે નહિ. મને પીડિત થતી જોઈને એમનું કાળજી કારાઈ જાય એવો એમનો મારા ઉપર અંતઃકરણનો ભાવ છે.

બાહુક.—સારે તમે જૂદાં કેમ પડ્યાં?

દમયંતી.—મારા કૂર ભાગ્યે મને મારા પ્રાણનાથથી જૂદી પાડી છે, પણ એ બધો સંવાદ કરીને વેળા બોવામાં મારો પ્રાણ તળસેછે. હું એકદમ પૂછું કે અયોધ્યામાં કોઈ પર્ણદ નામનો બ્રાહ્મણ આપને મળ્યો હતો?

બાહુક.—હા, તે ઈલ નાંખતો હતો તેમાં મને ટીખળ લાગવાથી મેં તેને તેવોજ ઉત્તર આપ્યો હતો.

દમયંતી.—તે ઉત્તર મને જરા કહી સંભળાવશો? બ્રાહ્મણ હજી આવી પોહ્યાંયો નથી.

બાહુક.—તમે જેમ તમારા પ્રિય માટે કલ્પાંત કરતાં હશે તેમ હું પણ મારી પ્રિયા માટે ઘેલો થઈ ગયો છું તેથી ઘેલછામાં હું બોલું છું કોઈ વાર માં કાળજી ઠેકાણે આવેછે અને કોઈ વાર ખશી જાયછે. તમારું અપમાન થાય નહિ એટલા માટે હું વિચારી વિચારીને બોલું છું.

દમયંતી.—કૃપા કરીને તે બોલો જોઈયે. હું એમાં અપમાન નહિ માની લઉં.

બાહુક.—બુદ્ધિ હારે, રાજ્ય હારે, હારે હારે હારે.

મરેલું શું જીવે મીન ? ના રે, ના રે, નારે.

સારાને નહારા માટે વસ્ત્ર કાપ્યું આરે (જાતીમાંથી લગ્નકં કાઢાડીને)

આ રે, આ રે, આ રે, આ રે, આ રે, આ રે, આ રે, આ રે.

દમયંતી.—(પાતાની પાસેના બીજા અર્ધ ભાગ સાથે મેળવીને) તમે ગમે તે હો, પણ મારા ઉપરથી અપવાદ દૂર કરવા, માં પાતિવ્રત્ય સ્થાપવા, અને મારે માથે આવેલું કલંક મટાડવા, જેમ એદિરાજ માસાને ત્યાં ચોર ઠરતાં માં નિર્દોષપણું સ્થાપવા કડળીને બોલી હતી, અને મને પજવણી કરનારને ફાટી પડવાનો શાપ દેતાં, તે જેમ પડી પાતાળમાં ઉતરી ગયો હતો; તેમ, આ વેળાએ હું સતી, મારા પ્રાણુ-પ્રિય નળ મહારાજમાં જેવીની તેવીજ અનુરક્ત થઈ રહેલી દુઃખની મારી કહું છું, કે, જો મારા પ્રાણુપતિનો મેં કાંઈ અપરાધ દ્રશ્યો હોય તો એ પૃથિવીમાત, તું મને આખી ને આખી ગળી જજે; અથવા નહિ તો, દેવના વરદાનથી અમૃતસ્ત્રવી થયેલા મારા હાથમાં મારા પતિએ મીન આપ્યાં તે સજીવન થઇને પાણીમાં સરી પડ્યાં, એ વાત મારી સાચી હોય; અને મારા પ્રાણુપતિનામાં અખંડ મારો પ્રેમ હોય; તેમજ, હું માં સતીપણું જાળવી શકી હોઉં, તો જગતમાં સ્ત્રીપુરૂષનાં જોડાં સુખી રહેવાને માટે, જગતમાં દંપતિનો એક બીજા ઉપર પ્રેમભાવ વધવાને માટે, અને સ્ત્રીપુરૂષના પરસ્પરના પવિત્ર સંબંધને ધાડો ફરવાને માટે, અહો કૃપાળુ પરમેશ્વર ! હું તારી પ્રાર્થના કરીને કહું છું, કે અમે આ પ્રમાણે, જેના ફલથી રીઆતાં હોઈયે તે પાપી, ચાંડાળ—

કલિ અને દ્વાપર એકાએક પ્રકટ થાયછે.

કલિ.—(ધુન્નતા ધુન્નતા) સતી દમયંતી, હું કલિ તમારી પાસે ક્ષમા માગવાને કોઈ રીતે યોગ્ય નથી, તોપણ તમારું અંતઃકરણ દયાનું ભરેલું છે તેથી મારા ધ્રુજતા હાથ જોડીને, તમને પગે લાગીને, ક્ષમા માગું છું, કે, આ પ્રમાણે તમને દુઃખી કરવાનું પાપી કામ હું લઈ બેઠો હતો. પણ મને જતો મૂકો, હું તમારે શરણે આવ્યો છું; મેં મારી દુષ્ટતા ચલવામાં બાકી રાખી નથી, પણ મ્હોટાં મનવાળાં શરણાગતને સદ ક્ષમા કરેછે. ચેદિરાજના દરબારમાં આપને ચોર બનાવનાર હું હતો અને આપના કોપથી ધવાધને પૃથિવીમાં ઉતરનાર પણ હુંજ હતો. આપે કૃપા કરીને મારો જીવ ઉગરે એવો શાપ દેવાથી ધવાયલો પણ જીવ્યો છું. માટે મને હવે શાપ દેશો નહિ.

દમયંતી.—હું તને ક્ષમા કરું છું.

દ્વાપર.—હું દ્વાપર, કલિની ઉશ્કેરણીથી તેને સાહાય્ય આપવામાં બેગો હતો, માટે હું સતી, હું આપને શરણે આવ્યો છું, મને ક્ષમા કરો.

દતયંતી.—તને પણ હું ક્ષમા કરું છું.

કલિ.—(બાહુકને) મહારાજ નળ—

દમયંતી.—તમે બે સાક્ષી પૂરોછો કે આ મારા દુઃખી સ્વામી નળ છે ?

કલિ.—પવિત્ર મહાદેવી, એ આપના વિયોગનો વિલાપ કરતા વનમાં ભટકતા હતા, તેવામાં કર્કોટક નાગ અગ્નિની વચ્ચે બળતો હતો, તેને ઉગાર્યો અને તેના બદલામાં તે નાગે એમને દંશ દીધો તેથી આવા વિરૂપ થઈ ગયા છે, અને હું ક્લેશરૂપ તેમના લ્હદયમાં વસતો હતો તે, તે દિવસથી બળ્યો બળ્યો થઈ રહ્યો છું.

દમયંતી.—મારા પ્રાણનાથ ! } (એક બીજને ભરેછે, ઉપરથી ધ્રુવની
નળ.—મારી પ્રાણપ્રિયા ! } વૃદ્ધિ થાયછે.)

આસપાસથી બધાં આવી વીંટાઈ વળેછે.

દમયંતી.—પ્રાણપ્રિય, આપ મારે માટે ઘણા દુઃખી થયા.

નળ.—પ્રાણપ્રિયા ! તારા ઉપર આરોપ મૂકીને હું આ કલિના ભરમાવ્યાથી વેઠેમાયો. વળી મનમાં એમ આવ્યું કે વિષ્ણુની પડતાં

પિયર જશે તો સુખી થશે, તેથી મેં તને વિયોગી કરી દુઃખી કરી, તે મને ક્ષમા કરજો. હું છેક બાન બૂલ્યો હતો, નહિકર, આવી વલે આપણી કેમ થાય ?

દમયંતી.—મહારાજ, હવે જે બની ગયું તે વિસારી દો. આપણે એ બીજાની વીતી વાતો પછીથી કરીશું.

નળ.—દેવી, હું આવો વિરૂપ, બ્રહ્મ થયેલો હવે તારા યોગ્ય રહ્યો નથી.

દમયંતી.—પ્રાણનાથ, આપનું એ બોલવું, મારા પતિવ્રતને દૂ-પણ થઈ પડવા જેવું છે. ઉપરના દેખાવ સાથે સતીને કાંઈ સંબંધ નથી. પતિનું નિર્મલ અંતઃકરણ એજ સતીનું ધન છે, પછી તે અંતઃકરણ ગમે તે દેહમાં હોય. દેહનો રંગ ગોરો હોય તોય શું ? ને કાળો હોય તોય શું ? અવયવ પ્રમાણમાં હોય તોય શું ? ને પ્રમાણમાં ના હોય તોય શું ? જે ઉપરના દેખાવથી લોભાયછે, અને અંતઃકરણની પરીક્ષા કરવાની દરકાર રાખતું નથી તે માણસ પોતાને હાથે ઠગાયછે. વળી, રત્નેહની આંખે જોનાર પોતાના વાહાલા જનને કદરુપુ દેખતું નથી. મહારાજ, આપનું અંતઃકરણ જેવું આગળ નિર્મળ હતું તેવુંજ હવે થયું, અને મારા પ્રત્યે જેવો આગળ પ્રેમ હતો તેવો હવે ઉદય થયો, અને કલિએ પાથરેલી મોહજાલ દૂર થઈ, તો હવે આપનો ઉપરનો દેખાવ બીજાને ગમે તેવો લાગે, પણ મારી પ્રેમની દૃષ્ટિએ તે ઘણો રમણીય લાગેછે. સુંદરતાની વ્યાખ્યા મનના વિચારથી બંધાયછે. આજથી હું એવી વ્યાખ્યા બાંધું છું કે આપનું જે રૂપ છે તે સુંદરતાની મૂર્તિ છે. જગતમાં બીજી બધી સુંદરતા મારા વિચાર પ્રમાણે સુંદરતા નથી; માટે મારા સુંદરતમ પ્રાણપતિ, હું તમારી સદાની દાસી છું.

નેપથ્યમાં.—અસ્તુ અસ્તુ. (કુંકમીનાદ થાયછે.)

આકાશમાંથી વિમાનમાં બેસીને સત્યયુગ, દેવ, અશ્વત્થરા-

સહિત આવેછે તે કલિ અને દ્વાપરને પોતાના

વિમાન નીચે દબાવી દે છે.

સત્યયુગ.—મહાદેવી દમયંતી, હું સત્યયુગ તને આશીર્વાદ દઉં છું

કે તારું કલ્યાણ થાઓ. મહારાજ નળ, સદાયરણની વૃદ્ધિ કરવાને તું ધણું જીવો. (નળ અને દમયંતી હૃદયને નમ્રે. બીજાં પણ હૃદયને નમ્રે.)

સત્યયુગ.—દેવી દમયંતી, તું પાતિવ્રતની મ્હાતં છે. તારો પ્રેમ તારા પતિઉપર રૂપને લીધે નહિ પણ ગુણને લીધે તે' હવણાં જે જણાવ્યો તે આકાશમાં મેં સાંભળ્યો. આ દુષ્ટ કલિ, મારો શત્રુ, અને તેના સાહાય્યકારી દ્વાપરે મળીને મારાં ભક્તતમ જે તમે, તે તમને ખેને, અતિશય દુઃખ દીધું છે, તો પણ સોનું જેમ તવાતાં ટીપાતાં શુદ્ધ નીકળેછે તેમ તમે વિપત્તિમાં શુદ્ધ રહીને તમારા પ્રેમબંધનને આંચ લાગવા દીધી નથી. એ પ્રમાણે જગતમાં સ્ત્રીપુરુષોનાં જોડાં એક બીજા ઉપરનો પ્રેમ દૃઢ કરીને વર્તશે તો સુખી થશે. પુણ્યશ્લોક નળ, કલિની અસરથી તે' તારી પ્રિયા ઉપર થોડો ધણો અભાવ કસ્યો એમાં તારો કશો દોષ નથી, માટે તું સંકોચાઈશ નહિ. તારા ઉપરથી લોકો શીખામણ લેશે, કે ગમે તેવું સદાયારી અને વિચારવિવેકશીલ માણસ જે ક્લેશ અથવા કલિની સત્તામાં આવી જઈને તેનું ખેલાવ્યું ખેલે તો પછી તે પોતાનો સ્વાર્થ, પોતાનાં સગાંવાહાલાંનો સ્વાર્થ, અને એમ કરતાં કરતાં, આખા જગતનો સ્વાર્થ બિગાડી, જગતને દુઃખી અને કલહરૂપ કરી મૂકવાનું સાધન થઈ પડે, માટે ચેતતાં રહેવું. કલિ, દુષ્ટ કલિ !

કલિ.—મહારાજ સત્યયુગ, મને શાપ દેશો નહિ, હું આશા ભર્યો છું. હું હાથ જોડી એટલું કહું છું, કે જે મારે સ્વાધીન થશે નહિ તેના સરસ્થો હું જઈશ નહિ, જગતમાં જે મારો ધિકાર કરી મારાથી દૂર રહ્યાં કરશે તેનો હું ધિકાર કરીને તેમનાથી નાસતો ફરીશ. જે સ્ત્રી કે પુરુષ એક બીજાના ઉપર ક્લેશ કરી મારો અસર થવા દેશે તો હું ઉધાડે છોગે કહું છું, અરે, ઢોલ વગાડીને કહું છું, કે હું એક બીજાનાં મન ઉંચાં કરાવીને તેમને સંસારમાં સુખી થવા દઈશ નહિ. હિમાચલ પર્વત ડોળે પણ નિયમમાં જે ડોળે નહિ એવા દૃઢ વિચારવાળા આ નળમહારાજને મેં થોડા ધણા ડગાવ્યાથી શો પરિણામ થયો તે લોકો જોયું અને જોશે, માટે તેઓએ મારો પાડ માનવો જોઈયે. સમજે તેને જગતમાં કાંઈ નહાઈ નથી, માટે હું પણ નહાશે નથી. પોતપો-

ત.ને સ્થાનકે સર્વે ઠીક છે. વિચાર તો સંબંધમાં આવનારને અને ઉપયોગ કરનારને કરવાનો છે.

સત્યયુગ.—તાં પાંડિત આ ઠેકાણે ખપતું નથી. તું અટક્યાળો છે, તેથી આ પ્રસંગે મારે કેહેવું પડેછે, કે જે તારો સહવાસ કરશે તે સદા દુઃખ ભોગવશે. પાપી માણસ જોયતાં નથી, પણ સદ્ગુણી માણસ જોઈએ છિયે; પાપી જગત જોયતું નથી, પણ સદ્ગુણી જગત જોઈએ છિયે; માટે હું કહું છું કે તારો પૂર્ણ પ્રભાવ થવે ધર્મનો સમૂહો નાશ થઈ જતાંજ તારો, તારા પ્રભાવનો, અને તારી શક્તિથી વ્યાપ્ત થઈ ગયેલી સર્વ સૃષ્ટિનો, એકદમ સાથેજ—

કલિ.—અરે ! અરે ! અરે !

સત્યયુગ.—પ્રલય થશે. અને તે મહાપ્રલયમાં અધર્મનો બીજસહિત નાશ થઈ જતાં, હું જે નિર્મલ સત્યયુગ તેને નિષ્કંટક રાજ્ય કરવાને સાડ નવી અને નિર્દોષ સૃષ્ટિ, પોતાની બાળભાવની લીલા અને મૃદુતા સાથે મંદ મંદ રિમત કરતી કરતી, ઉત્પન્ન થશે, અને ત-પોવનના હરિણની પેઠે નિર્ભય વિલાસ કરશે. પણ હવણું તો તું અ-ટક્યાળો, બટકબોલો, છૂટો રહીશ તો મારા ભક્તોને જંપીને બેસવા નહિ દેઉં માટે આ શસ્ત્ર તારા હૃદયમાં ખોંશી રાખું છું કે તું તારાં દુષ્ટ કામ કરતો, તારો સમય આવતા સુધી અટકી પડે. (અમ કહી તેના હૃદયમાં ભાસે ઘોંચે. તે લોહી લોવાણું ને અવાચક થઈ જાયછે. સત્યયુગ દાપરના ભણી નજર કરેછે.)

દાપર.—(કંપતા કંપતા) મહારાજ, હું કેટલો નિર્દોષ અને કેટલો સદોષ છું તે આપ જણાવો, માટે મારા ઉપર ક્ષમા કરો.

સત્યયુગ.—હા, હું જાણું છું, કલિનું તું શસ્ત્ર છું તો કલિ પડ-તાં તું અશક્ત છું, માટે તને હાલ જતો મૂકું છું. પણ સ્મરણ રાખજે, તારો સમય આવતા પેહેલાં જો જરા માંથું ઉંચું કરીશ તો તે ઉડ્યું જાયજે.

કલિ.—(સ્વત) મારો વારો આવવા દે, પછી તારી વાત છે; આજે તાં જોર છે તો તે દિવસે માં પળુ એવુંજ જોર થવાનું છે.

સત્યયુગ.—નળ, પવિત્ર નળ, આ પ્રમાણે તારો વિરૂપદેહ

રાખીને કલિની સત્તાની નિશાની રહેવા દેવાને હું રાજી નથી. જેમ લુગડાં ઉતારવાથી હોય તેવો દેહ દૃષ્ટિએ પડે તેમ તારો વિરૂપ આકાર હું ખેંચી કાઢાડીને તારું મૂળનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરું છું.

(તને વિરૂપ દેહ ખદલીને હતા તવા કરેછ.)

નળ.—મહારાજ સસ્યુગ, મારા ઉપર આપની અતિશય કૃપા થઈ.

ઈન્દ્રસેન અને ઈન્દ્રસેના.—પિતા, ઓ મારા પિતા, તમે આટલી વાર ક્યાં ગયા હતા ? (તમ્હા તને વળગી પડેછ, સર્વે હર્ષિત થાયછ.)

નળ.—આપુ—

સસ્યુગ.—નળ, હું આટલુંજ કરીને અટકતો નથી, પણ તેં પ્રજા ઉપર એવી દયાથી અને ન્યાયથી રાજ્ય ચલાવ્યું છે, કે તારા વિના આજે ત્રણ ત્રણ વર્ષ થયાં તારી પ્રજા રિખાયછે. પુષ્કર, જેણે પાપી વિચાર કસ્યા હતા, તે હવે અતિશય પસ્તાયછે, અને તને તારું રાજ્યાસન આપવાને તારા પ્રધાનસહિત નીકળી પડ્યો છે; તે જો તું આ તારી નજરે.

પુષ્કર અને પ્રધાન પ્રવેશ કરેછે.

પુષ્કર.—(સર્વેને નમ્યા પછી) મહારાજ નળ, મને મારા પાપી વિચારને માટે અતિશય સંતાપ થાયછે. મેં આપને અતિશય દુઃખ દીધું છે. પીત્રાર્ધની ઈર્ષ્યા કરનારા તેજદેષી મારા પ્રમાણેજ બળજો. આપની મારા ઉપર કૃપા હતી તે હું નિર્જુણી બધી ભૂલી ગયો, અને મારામાં દુર્વાસના હતી તેથી પવિત્ર વાનપ્રસ્થ આશ્રમના ઋષિઓની સારી શીખામણ ઉપર લક્ષ નહિ આપતાં, આપની સાથે ઠગાઇ કરીને ઘૂત રમ્યો, તે સંભારતાં મારું કાળજી દાટી જાયછે. જો ઉઘાડીને બતાવતાં હોય તો ફાડીને બતાવું. આપ મારા વડીલ છો, માટે આપને નમન કરીને હું વિનવું છું, કે આપ આપનું રાજ્ય સ્વાધીન કરી લ્યો. જો આપની મારા ઉપર કૃપા ના હોત તો જો દિવસે હું ધર્માસન ઉપર બેઠો તેજ દિવસે પ્રજાના લોકો મને પૂરો કરત, બાકી મેં તો ભૂખ્યાં ને તરશ્યાં એકેકે વસ્ત્રે આપજેવાં પવિત્ર દંપતિને સંકટવનમાં કાઢાડ્યાં હતાં. માટે મારા ઉપર દયા કરો, અને આ આપનો મુકુટ ધારણ કરો.

(તના માથા ઉપર મુકુટ મૂકવા બધછ.)

નળ.—ભાઈ પુષ્કર, મારી તમારા ઉપર આગળના જેટલીજ કૃપા છે, પણ એ મુકુટ હું ધારણ નહિ કરું.

વિદૂષક.—(પ્રથમનો પાશાક પહેરી આવીને) વયસ્ય, આપ ના શું કરવાને કોહોછો. મેં પ્રથમ શીખામણ દીધી હતી, કે પીતરાઈનો વિશ્વાસ કરિયે નહિ, ને કસ્યો, અને અમારી શીખામણ માની નહિ તો ત્રણ વર્ષનું આપણુ બધાંને એક સ્વપ્ન આવી ગયું, અને જગ્યાં તો આપણુ બધાં એનાં એ. આ આપ, આ મહાદેવી, આ કુમાર, આ કુમારી, આ હું પોતે, આ ભલો પ્રધાન. જુવો આપણુ બધાં મળ્યાં ખરાં ? માટે હંબ, મૂકો માથે, આવ્યું છોડિયે નહિ.

સત્યયુગ.—પ્રતાપી નળ, એ મુકુટ તારોજ છે તે તું ધારણ કરવાને યોગ્ય છે, અને જગતની નજરમાં યોગ્ય દરી ચૂક્યો છે, માટે હું આજ્ઞા કરુંછું કે તું ધારણ કર, એના ઉપર પણ કલિની અસર થઈ હતી તે મુક્ત થતાં શુદ્ધિમાં આવ્યો છે, માટે એને તું ક્ષમા કર. અને તે ક્ષમા દર્શાવવાને એ આપેછે તે મુકુટ ધારણ કર.

પુષ્કર.—(સ્વગત) શું, સારે મારામાં કલિનું શક્ય હતું ? હા, હવે મારા લ્હદયે મને દોષમુક્ત કસ્યો.

નળ.—બહુ સારું સારે.

(તે મુકુટ ધારણ કરેછે. પ્રબળની વૃદ્ધિ થાયછે.)

સત્યયુગ.—હું તમને મારા વિમાનમાં બેસારીને તારી રાજધાનીમાં લઈ જાઉંછું તેના પેહેલાં બધા એકસ્વરે બોલો કે.—

પતિવ્રતા જય પામો, પ્રેમી દંપતિ સુખી સદા થાઓ,

જ્યાં દંપતિ પ્રેમી સ્ત્રી, દુષ્ટ કલિનો પ્રવેશ ના થાઓ.

(સત્યયુગના બોળામાં નળ અને દમયંતી, તથા તેના બોળામાં બાળક, સહિત પુષ્કર પ્રધાન, સુદેવ, બૃહત્સેના ને વિમાનમાં બેસારી ઉંચે ચડેછે એટલામાં પડદો પડેછે. અને પછીથી પડદો ઉઘડેછે એટલે વનની અંદર પર્વતના શિખર આગળ વિમાન આવેલું દેખાયછે અને સર્વે ઉપરની મોતિ માતાં દેખાયછે. પછી પડદો પડેછે.)

સમાપ્ત.

